

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

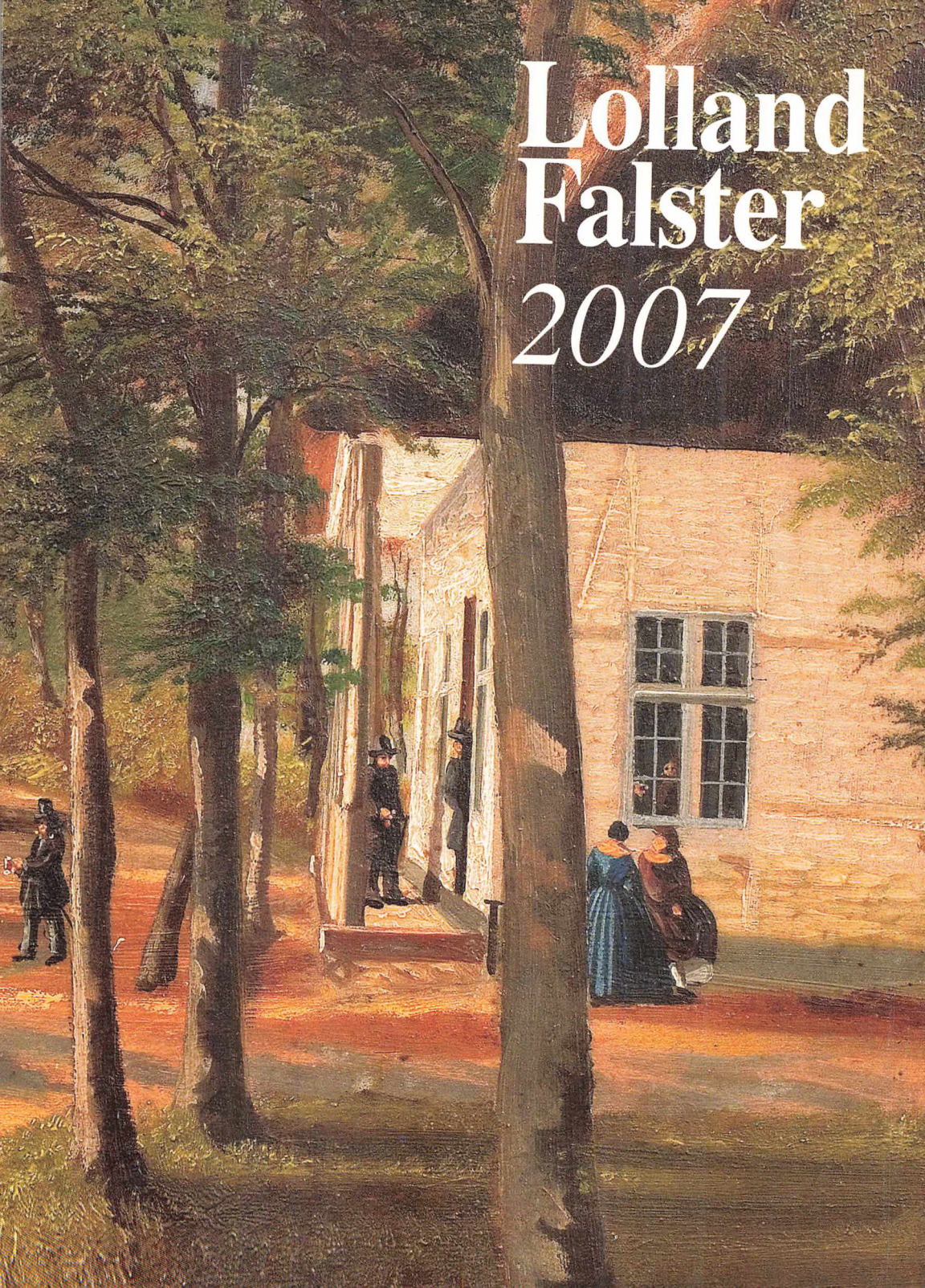
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland Falster 2007

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2007 – 95. årgang

Indholdsfortegnelse

<i>Rasmus Rosengaard</i> Perlestikkerbogen, pestepidemien i Nakskov 1619-20 og pestens paradigme	5	<i>Julie Fryd Johansen</i> Nysted Savværk	90
<i>Birgit Schytt og Anne Elmer</i> Den første fest: Dåben	49	<i>Henrik Steen Jensen</i> Mediehøsten - bibliografi over udgivelser om Lolland Falster- egnen i 2006	100
<i>Bo Gyldenkerne</i> Torebygravene – to rige lollandske jernaldergrave	65	<i>Ole A. Munksgaard</i> Årsberetning 2007	128
<i>Erik Mandrup-Poulsen og Leif Plith Lauritsen</i> Jagten på Vesterborg	78	Lolland-Falsters Historiske Samfund	129
<i>Bi Skaarup</i> Elysium – en gård på Nordfalster . .	82	Love for Lolland-Falsters Historiske Samfund	130
		Person- og stedregister	131

Perlestikkerbogen, pestepidemien i Nakskov 1619-20 og pestens paradigme

Et case study af epidemien i Nakskov og en redegørelse for, hvorledes oplysningerne fra Perlestikkerbogen er endnu en kæp i hjulet for den gamle tro på, at de historiske pestudbrud var forårsaget af rottespredt, moderne byldepest.

Af Rasmus Rosengaard

I 1618 spredtes en epidemi af historisk pest fra Riga til Bornholm og der fra via Helsingør til Sjælland, Fyn og de danske "sydhavsøer".¹ Den 23. september 1619 begravde man på Nakskov kirkegård Jacob Tingskrivers dreng. Den lokale præst, Anders Pedersen, noterede omkring begivenheden følgende i den kirkebog, vi i dag kender, som Perlestikkerbogen:

Hand var den første, der døde aff pestilentz paa disse thider.²

To dage senere begravde man Peder Bagers søn, som boede i huset over for Jacob Tingskriver.³ Præsten noterede, at drengen var smittet af "forne dreng", og de to dødsfald kom til at markere starten på en epidemi, der kostede omkring 15,5 % af folkene i Nakskov livet.

I første halvdel af 1600 tallet var en sådan epidemi en naturlig del af den danske og europæiske virkelighed. Nakskov havde været ramt af epidemier før og blev det

også siden. Epidemien i 1619-20 var med en mortalitet på 15,5 % endda af en lettere karakter. Til sammenligning mistede København i 1711 en tredjedel af sin befolkning i byens og landets til dato sidste pestepidemi.⁴

Grunden til, at epidemien i Nakskov 1619-20 alligevel er særdeles interessant for eftertiden, skyldes eksistensen af den citerede kirkebog: Perlestikkerbogen.

Perlestikkerbogen blev omkring år 1800 fundet på sprøjteloftet i Nakskovs gamle brandstation i Tilegade. En arbejdsmand havde fået til opgave at rydde loftet for det skrammel, der havde ophobet sig der i løbet af årene, og under dette arbejde fandt han en bog, som han mente var for interessant til at smide på lossepladsen.⁵ Gudske lov for det. Bogen viste sig nemlig at være Danmarks næstældste, bevarede kirkebog, skrevet af Anders Pedersen, som bestred præsteembedet i Nakskov i perioden 1618-1629. Anders Pedersens far, Peder Andersen, var Perlestikker,⁶ og derfor fik bogen snart sit noget misvisende "kælenavn".

Fig. 1: Perlestikkerbogen – mål: 10 x 31 x 20 cm.

Perlestikkerbogen er ikke bare en lokalhistorisk perle af en kilde. Den er også en unik kilde til en del af danmarkshistorien, som ellers lider under et ringe kildegrundlag. I 1645-46 gennemførte Christian 4 kirkebogsforordningen, der gjorde det obligatorisk for danske præster at føre kirkebog. Derfor har vi et langt større statistisk materiale til rådighed fra tiden efter forordningen. Anders Pedersen udarbejdede sin kirkebog på eget initiativ før forordningen, hvilket giver os et vindue til en periode, hvorfra vi typisk mangler den slags vidnesbyrd. At den korte periode af Nakskovs historie, Perlestikkerbogen dækker, desuden indbefatter en pestepidemi, gør kun bogen endnu mere værdifuld som kilde. Kirkebogsforordningen blev udarbejdet netop, som pesten var ved at forlade Danmark, og følgelig er de første af de ”officielle” kirkebøger udarbejdet for sent til, at de indeholder oplysninger om livet under en pestepidemi. Det er netop den slags oplysninger, Perlestikkerbogen giver os i overmål. Det er kun den sidste, danske epidemi i 1711, der kan undersøges ned i en lignende detalje.

Ud over bogens heldige tidsmæssige placering er Anders Pedersens særdeles grundige form samtidig med til at gøre Perlestikkerbogen til en unik kilde i sig selv, hvilket giver historikerne rig mulighed for at sammensætte langt flere oplysninger, end sædvanligt med kirkebogsmateriale.

Epidemien i 1619-20 er altså speciel, fordi det er den tidligste danske pestepide-

mi, vi kan beskrive ganske detaljeret, og fordi den er en af de eneste danske epidemier, ud fra hvilken vi kan drage fornuftige konklusioner om pestens beskaffenhed.

Netop den historiske pests beskaffenhed er kommet til debat siden 1980’erne. I denne artikel forsøges der at komme et skridt nærmere på en forståelse af denne beskaffenhed via Perlestikkerbogen.

Artiklen består af to dele. Først redegøres i korte træk for pestforskningens historie, der i over 100 år har hængt fast i et upåviseligt, men særdeles hårdnakket paradigme. I anden del undersøges pestepidemien i Nakskov ud fra Perlestikkerbogens oplysninger. Til sidst redegøres for hvorledes netop oplysningerne fra Nakskov er med til at skrinlægge det gamle paradigme, og viser vejen mod en bedre forståelse af historiens mest dødbringende sygdom.

I – Den historiske pest og moderne byldepest

Den historiske pest

Den historiske pest dukkede op i Europa i 1347, importeret fra Krim, sandsynligvis af Genoesiske købmænd.⁷ Sygdommen spredtes med eksplosiv hast, og fejede i de næste fire år ind over kontinentet, hvor den tog livet af mellem en tredjedel og halvdelen af den europæiske befolkning. Denne epidemi, der senere fik navnet den Sorte Død, indvarslede en tid med tilbagevendende epidemier, der med jævne mellemrum spredte død overalt i Europa. Først i 1700-tallet fik man ved hjælp af en effektiv brug af karantænerne inddæmnet og til sidst udryddet sygdommen i Vesteuropa. I

Østeuropa og Mellemøsten fik man først endeligt udryddet sygdommen sidst i 1800-tallet.⁸

Historier om pestepidemier er ikke voldsomt fremtrædende i dansk historieskrivning, om end Danmark var lige så hårdt ramt som resten af Europa. Efter reformationen blev Danmark således ramt af hele 13 epidemier i følgende årstal: 1546-48, 1553-54, 1563-68, 1575-78, 1583-85, 1592-94, 1601-03, 1618-21, 1624-26, 1629-30, 1636-38, 1653-57 og 1711-12.

Epidemien i 1601-03 var en af de værste. Nakskov-præsten, Anders Pedersen, beskriver i Perlestikkerbogen, at han i denne tid bestred et job som degn på Fyn; men at hans forældre kaldte ham hjem til fødebyen Svendborg under epidemien. Anders

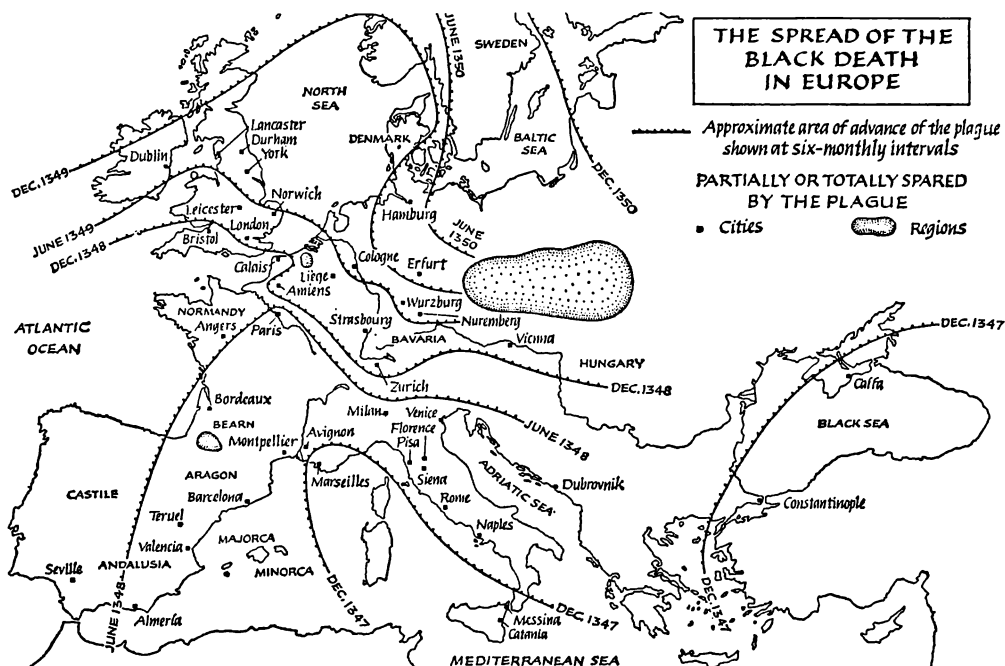

Fig. 2: Den Sorte Døds vej gennem Europa. Kilde: McNeill 1976: 157.

Pedersen beskriver epidemien på en måde, som ikke levner tvivl om, at pesten, selv om den var en naturlig del af 1600-tallets Danmark, stadig var en katastrofe af rystende proportioner:

..den forgifftige pestilentielle siuge grasserede megit hefftig udi alle stæder baade hær och der, ja vaar nesten optend udi alle hjørner offuer den gandske verden.⁹

Moderne byldepest, rottesmitte og Yersinia pestis – pestens sejlivede paradigme

I midten af 1800-tallet spredtes en ny sygdom fra Yunnan, en sydvestlig provins i Kina. Af årsager, der snart vil blive beskrevet, blev denne sygdom kaldt byldepest, opkaldt efter den gamle, historiske sygdom. Da det netop er sammenligningen mellem de to sygdomme, denne artikel problematiserer, vil den nye pestsygdom blive kaldt, *moderne byldepest*, og den gamle pestsygdom, *historisk pest*. På grund af bl.a. nye dampskibsruiter langs den kinesiske kyst, spredtes sygdommen de næste 35 år ganske langsomt østover.¹⁰ I 1894 nåede den Hong Kong. Den langsomme fremfærd skyldtes, at bakterien, *Yersinia pestis*, (herefter *Y. pestis*) der forårsager moderne byldepest, kun smitter mellem mennesker under ganske særlige forhold. Skal smitten spredes fra område til område, er smittevektoren (smittesprederen) vilde gnavere og rotter, der pr. natur ikke migrerer nævneværdigt.¹¹

Fra Hong Kong, der var blevet et handelscentrum i englændernes kolonirige, spredtes de inficerede rotter via de nye dampskibe til store dele af verden, og en lang række lokale epidemier fulgte. Grundet forskellige klimatiske forhold og tilstedeværelsen af store mængder receptive gnavere (typisk gul-brystede, brune og sorte rotter), var det imidlertid kun i Asien og

Afrika, at sygdommen kunne udvikle sig til større epidemier. I disse grelle tilfælde sneget mortaliteten sig kun sjældent op over 1%.¹² Den højeste, kendte mortalitet ved en epidemi af moderne byldepest, er 2,7 %, registreret i Punjab i 1906-7.¹³

Den lave mortalitet (set i forhold til historiske pestudbrud) skyldtes sygdommens besværlige smitteveje. Siden 1894 har lægevidenskaben haft rig mulighed for at undersøge *Yersinia pestis* og moderne byldepest, som eksisterer den dag i dag. Derfor har vi en særdeles detaljeret forståelse for denne, moderne sygdom.

Y. pestis hører naturligt hjemme blandt vilde gnavere, og pest er derfor primært en zoonotisk¹⁴ infektion. Præriehunde, murmeldyr og andre gnavere har evnen til at overleve med store koncentrationer af pestbakterier i blodet. Blandt disse gnavere kan pest derfor optræde endemisk. Smittede gnaverbestande udgør på denne måde varige *Y. pestis*-foci¹⁵, hvorfra den moderne byldepest spredes til mennesker.

Vejen fra *Y. pestis*-foci til en epidemi blandt mennesker er indviklet. Den primære smittevektor er gnavernes lopper. Kommer de inficerede vilde gnavere i kontakt med rotter, kan rotterne via lopperne blive smittet. Rotter kan ikke, som de vilde gnavere, overleve en pestinfektion, og når en pestinficeret rotte dør, må dens lopper lede efter andre værter.

Rotter kan være værter for et stort udvalg af snyltere. *Xenopsylla cheopis* (herefter *X. cheopis*), den såkaldte rottelopper, er en af dem. *X. cheopis* er, til forskel fra eksempelvis menneskeloppern, *Pulex irritans* (herefter *P. irritans*), udstyret med to maver. Når den suger blod fra en vært, som er inficeret med *Y. pestis*, kan det ske, at pestbacillerne samler sig i formaven. Her for-

merer bacillerne sig, og det kan ende med, at de stopper formaven helt til. Omkring 12 % af de *X. cheopis*, der suger blod fra en inficeret rotte, udvikler en sådan *Y. pestis* prop.¹⁶ En "tilstoppet" loppe, hvis rottevært er død af pest, og som følgelig leder efter en ny vært, vil gylpe denne prop af bakterier ind i det næste væsen, den vælger at snylte på. Er dette nye væsen et menneske, er der fare på færde. Koncentrationen af bakterier i det opgylpede materiale er nemlig stor nok til at smitte et menneske med moderne byldepest.¹⁷

Lopper, som ikke er udstyret med en formave, er under normale omstændigheder ikke i stand til at smitte mennesker med moderne byldepest. Tilstedeværelsen af *X. cheopis* er altså nødvendig for muligheden for en epidemi af denne sygdom blandt mennesker.

Sammenhængen mellem en zoonose blandt rotter og en epidemi blandt mennesker er karakteristisk for moderne byldepest. Mennesker kan, som beskrevet, ikke smitte hinanden, så et stort antal rotter, der dør af sygdommen, og derved spreder deres inficerede lopper, er en nødvendighed for, at en epidemi blandt mennesker kan gå i gang. En epidemi af moderne byldepest bliver derfor altid forvarslet af stor dødelighed i den lokale rottebestand.¹⁸

Dødelighed blandt lokale rotter var lige netop hvad man oplevede i stor stil i Kina og Indien under angreb af moderne byldepest, hvilket selv de helt tidlige observationer viser.¹⁹ En anden ting, tidlige observatører lagde mærke til, var imidlertid også, at sygdommens symptomer umiddelbart mindede om dem, der var blevet berettet om i de mest kendte kilder til den Sorte Død.

En af disse observatører var den engelske opdagelsesrejsende, William Gill. I 1879 stødte Gill på en epidemi af moderne byldepest på det kinesiske fastland, hvorpå

han konkluderede, at denne nye kinesiske rottesyge måtte være identisk med den gamle historiske pestsygdom.²⁰ Som mange andre, tidlige observatører sammenlignede Gill de nye observationer med Boccaccios Decameron, der indeholder en berømt beretning om pestepidemien i Firenze i 1348.²¹

De symptomsammenfald, der overbeviste Gill og andre samtidige observatører, var primært byldeerne. Både moderne og historisk pest forårsager bylder ved lymfeknuderne på halsen, under armene og i lysken. Ud over dette synes den historiske pest også at have haft en dødelig udgang for 60-80% af alle smittede; tal, som passer på moderne byldepest. Begge sygdommes ofre havde det desuden med at dø ca. 5 dage efter, at de første symptomer havde vist sig.

Disse symptomsammenfald gjorde Gills konklusioner til en gængs antagelse. Det var dog først i 1894, da sygdommen kom til Hong Kong, at der blev lavet en endelig medicinsk konklusion. En konklusion, der var kraftig påvirket af den medicinske verdens tilstand.

I slutningen af 1800-tallet var der inden for medicinen en revolution uden medicinhistorisk sidestykke i gang. Mikroskopet havde gjort mikrobiologien og bakteriologien mulige som nye videnskabsgrene, og de nye medicinske landvindinger var enorme. De to ledende skikkelser inden for denne revolution var de rivaliserende mikrobiologer, Louis Pasteur, og, Robert Koch. I perioden op til år 1900 opdagede de to naturvidenskabsmænd og deres respektive medarbejdere de mikroorganismer, der forårsagede en lang række af tidens mest dræbende sygdomme. Opdagelserne var en revolution inden for lægevidenskaben. De muliggjorde vacciner og serum mod blandt andet miltbrand, hunde-

galskab og difteri, og de ophøjede Koch og Pasteur til medicinske folkehelte.²²

De konklusioner, som Koch og Pasteurs laboratorier præsenterede for offentligheden, blev følgelig betragtet med stor respekt, og mange af dem har senere dannet grundlag for flere grene inden for den etablerede videnskab. Denne store respekt kom til at få indflydelse på undfangelsen af paradigmet om, at historisk pest er identisk med moderne byldepest.

Det var Alexander Yersin, en af Pasteurs medarbejdere, der i Hong Kong i 1894 identificerede *Y. pestis* bacillen. Fundet af bacillen og udarbejdelsen af den følgende videnskabelige artikel skete i et tæt kapløb med Kochs folk, der også befandt sig i Hong Kong. Yersin havde eksempelvis ikke tid til at analysere sygdommens smitteveje og kendte derfor ikke til sygdommens ringe smitteegenskaber, før han kom med sine konklusioner.

Yersin navngav oprindeligt bacillen som *Bacterium pestis*,²³ og navnet lader ikke nogen tvivl tilbage om, at han mente, at han havde fundet mikroorganismen, der også havde stået bag de historiske pestepidemier. Yersin læste et par historiske kilder og skrev i sin artikel om fundet:

[sygdommen] .. havde alle symptomer og karakteristika fra den gamle byldepest, der talrige gange i forgangne århundreder havde decimeret befolkningerne i det vestlige Europa og Østen. Den berømte epidemi i Marseilles i 1720 var den sidste, der ramte Frankrig. Siden den gang har pesten været begrænset til et lille antal foci i Persien, Arabien og den kinesiske provins Yunnan.²⁴

Med offentliggørelsen af Yersins resultater var det tilsyneladende slået fast, at den moderne byldepest og den historiske pest

var een og samme sygdom, og et paradigme var født. Yersins opdagelser blev herefter føjet til den strøm af videnskabelige landvindinger, som i perioden blev præsenteret fra Pasteur Institutet, og følgelig blev betragtet som et af den nye medicins grundliggende fakta. Ingen tænkte på, at der imellem Pasteur Instituttets naturvidenskabeligt beviste sandheder, fundet ved hjælp af den mest moderne og sofistikerede laborieteknik, gemte sig en meget løs antagelse af historisk karakter.

Lige siden har dette paradigme stået ved magt, og hovedparten af pesthistorikere hælder stadig til, at det var *Y. pestis*, der var skyld i de historiske pesttilfælde. I dag har vi imidlertid en langt større viden om de to sygdomme, og stiller man dem op mod hinanden, står det klart, at de ikke kan have været identiske. Forskellene er som følger:

Symptomer

På trods af symptomsammenfaldene er der senere dukket flere forskelle op i de to sygdommes måder at manifestere sig på. De karakteristiske bylder forekommer ved moderne byldepest primært i lysken, og patienterne udvikler stort set aldrig mere end en enkelt byld. Ifølge kilderne udviklede ofre for historisk pest primært bylder under armene og på halsen, og mere end en byld var ikke noget særsyn.²⁵

Et symptom, som under historisk pest var lige så karakteristisk og hyppigt forekommende som byldebylde, var de såkaldte brandbylde; sorte væskende blærer, som dukkede op på det meste af kroppen. Det er et symptom, som ikke forekommer ved moderne byldepest.²⁶ Til gengæld er det hyppigt observeret, at det loppebid, der har inficeret en patient med moderne byldepest, kan blive betændt og danne en blære, der er placeret tæt på en pestbyld.²⁷ Observationer af sådanne blærer bliver underti-

den udlagt som den historiske pests brandbylder. Ann Carmichael mener eksempelvis at have fundet beretninger om "black boils" fra Bombay.²⁸ Hvad Carmichael ikke tager med i betragtningen er, at hendes kilde er fra 1897; altså fra før *X. cheopis* rolle i epidemierne blev kendt. Forfatteren bag kilden har derfor ikke haft mulighed for at definere sådanne blærer som loppebid, hvilket forvirrer sagen yderligere.

At sammenligne et enkelt inficeret bid med de hundredvis af sorte brandbylder overalt på kroppen, som kilderne til den historiske pest beretter om, virker umiddelbart meningsløst. Det er imidlertid argumenter af denne kaliber, man må ty til, hvis der skal plæderes for, at de to sygdomme er ens. Forskningslitteraturen er fyldt med lignende argumenter, når moderne og historisk pest forsøges sidestillet, hvilket i sig selv taler for, at paradigmet ikke holder vand.

Smitteforhold

Som beskrevet, smitter moderne byldepest via rotter og lopper. Mennesker kan ikke smitte hinanden, med mindre den sjældne lungepest-form opstår. Dette faktum gør sygdommen til en yderst ineffektiv smittespreder, med mindre hurtige skibe kan fragte inficerede rotter rundt i verden. Bevæger sygdommen sig henover land, forgår det i de hurtigste tilfælde med en hastighed på 30 km. pr. år, eller ca. 80 meter om dagen.²⁹ Et eksempel er sygdommens rejse fra Yunnan til Hong, der tog 35 år til trods for, at dampskibshandlen langs kysten gjorde transporten af inficerede rotter over lange strækninger lettere.

Den historiske pest udviste et helt modsat smittebillede. Under den Sorte Død bevægede sygdommen sig hen over Europa med en hastighed på mellem 2,5 og 8 km pr. dag.³⁰ Det er en smittehastighed, der kun kunne lade sig gøre ved menneskesmitte.

Et af de karakteristiske tegn ved sygdommen var samtidig, at et meget stort antal mennesker blev smittet på ganske kort tid. Selv under de mest voldsomme epidemier, hvor 50 % eller flere omkom af sygdommen, ved vi, at nogle smittede også overlevede epidemien.³¹ Dette taler for, at langt over halvdelen af folk i de berørte områder blev smittet, hvilket igen taler for en meget effektiv menneskesmitte. En gennemgang af kilderne viser desuden, at den historiske pests uhyggeligt hurtige og effektive spredning netop var en af de ting, der kendetegnede sygdommen i den historiske samtid.³² Dette står i grel modsætning til den moderne byldepests meget ringe smittegenskaber.

De kildeskrivere, der beretter om, hvorledes sygdommen spredtes, var desuden over en bred kam overbeviste om, at sygdommen smittede fra menneske til menneske. Eksempelvis skriver Anders Pedersen, som før nævnt, i *Perlestikkerbogen*, at to drenge smittede hinanden i september 1619 i Nakskov.

Anders Pedersen og andre kronikører baserede ikke sådanne smitteteorier på medicinske betragtninger. Samtidens medicinere hældte faktisk mest til tanken om, at det var miasmer, (giftige uddunstninger fra jorden) der spredte sygdomme. Kronikørernes konklusioner om menneskesmitte byggede på simple observationer af den sygdom, som de desværre kendte alt for godt.

Et andet indicie for at den brede befolkning hurtigt opfattede, at historisk pest smittede, var, at karantæne i lille og stor skala hurtigt blev et hovedvåben mod pesten. Det var samtidig dette våben, der i stor national skala fik udryddet sygdommen i 16-1700 tallet. Hvis smittevektorerne havde været rotter, havde karantæne ikke været et effektivt middel mod syg-

dommen. Inficerede rotter kan nemlig godt løbe ud og ind af karantæneramte huse og igennem karantænekontroller.

De to sygdommes forskellige smittebilleder er meget tydelige, når man betragter den måde, de respektive sygdomme angreb et område på. I Nakskov i 1619-20 og i andre epidemier af historisk pest, angreb pesten med lynets hast; blev hængende i et års tid med et stort antal dødsfald til følge, for dernæst at forsvinde med samme hast. For moderne byldepest er billedet et helt andet. De indiske epidemier af moderne byldepest omkring år 1900 blev nøje gransket af flere forskellige pestkommissioner, og vi har derfor et stort statistisk grundlag at sammenligne med. Herfra kan vi se, at den moderne byldepest på grund af de besværlige smitteforhold typisk angreb et område over en mangeårig periode. De respektive, vilde gnaverbestande i området skulle gradvist smittes med sygdommen, og det tog tid. Derfor observerede man, at mortaliteten i et område steg over en årrække, imens sygdommen blev etableret, for at toppe efter en periode på omkring et årti. Dette skete i områder med et meget stort antal vilde gnavere og sorte rotter, og alligevel nåede mortaliteten kun i særligt grelle tilfælde op over 1% pr. sæson.³³

Rotter som pestspredere

Som beskrevet, kendte Yersin ikke den moderne byldepests smitteveje, da han i 1894 definerede sygdommen som værende identisk med historisk pest. Han var dog klar over, at rotter var indblandet på den ene eller anden måde.

Som beskrevet, var det tydeligt for Yersin og samtidige observatører af den nye sygdom, at man i et område, der blev ramt af en epidemi, altid kunne observere et stort antal døende rotter, før en epidemi blandt mennesker gik i gang. Det var et af de mest markante karakteristika ved syg-

dommen, som alle noterede sig. I det store kildemateriale fra historiske pestepidemier, vi efterhånden har til rådighed, bliver noget lignende aldrig nævnt.³⁴

Forsvarere af paradigmet fremkommer ofte med kilder fra den Sorte Død, der på apokalyptisk vis beretter om, at dyr også døde af pesten. I disse beretninger fortælles der dog hyppigt om at husdyr døde, men aldrig om at rotter gjorde det.³⁵ Kilderne fra epidemierne, der fulgte efter den Sorte Død, bar præg af, at man nu vidste, at pesten var et tilbagevendende naturfænomen og ikke verdens undergang. Følgelig blev deres beretninger mindre apokalyptiske, hvilket øjensynligt bevirkede, at historierne om døde dyr forsvandt.

Perlestikkerbogen nævner heller ikke noget om en stor dødelighed af rotter lige inden epidemien. Som et kuriosum kan det nævnes, at hvis den for historisk pest forholdsvist lave mortalitet på 15,5% skulle have været forårsaget af moderne byldepest, skulle antallet af døde rotter i byen have været så stort, at de stakkels borgere i Nakskov nødvendigvis må have vadet rundt i et knæhøjt lag af døde rotter i gaderne umiddelbart inden epidemien.³⁶

Paradigmets historie – fra fødsel til fald

Når bevismaterialet opregnes, virker det umiddelbart besynderligt, at hovedparten af historikere i dag stadig holder sig til det gamle paradigme. Det skyldes imidlertid en lang tradition for at prøve at få sygdommene til at passe sammen, på trods af at det i realiteten ikke lader sig gøre. At pestforskerne arbejdede inden for et tværfagligt felt, hvor historiske kilder blandedes sammen med naturvidenskabeligt materiale, skabte samtidig grobund for, at der var

vide rammer for kreativt arbejde med de foreliggende fakta.

Opdagelsen i 1894 af, hvad man troede, var bacillen bag den gamle historiske pest, og den intense medicinske forskning i sygdommen, der fulgte, skabte en ny interesse for udredningen af sygdommens historiske rødder. I første halvdel af det 20. århundrede, hvor den moderne byldepest spredtes rundt i verden, blev undersøgelsen af pestens historie primært betragtet som et supplement til den igangværende forskning i moderne byldepest. Det var medicinerne, som i deres laboratorier havde fingrene i den nye sygdom, og på den baggrund følte de sig bedre rustet til også at belyse de historiske epidemier, som laboratoriearbejdet angiveligt havde givet dem en helt ny indsigt i.

Derfor var det læger, som endte med at skabe grundlaget for den historiske pestforskning, og dem, der primært videreførte den helt op i 1950'erne. Forskning var kendetegnet af den manglende skelnen mellem historisk pest og moderne byldepest. Man hentede argumenter i beretninger fra epidemier af begge slags og blandede dem sammen i de konklusioner, man producerede.

Allerede i 1905 opdagede E. H. Hankin et problem ved paradigmet, idet han påpegede, at der under den Sorte Død ikke blev berettet om udbredt rottetød.³⁷ I 1913 opdagede også mikrobiologen, C. J. Martin, et medlem af den indiske pestkommision,³⁸ at tingene ikke passede sammen. Han påviste, at menneskeloppen (*P. irritans*) ikke kan smitte mellem mennesker, da koncentrationen af *Y. pestis* i en pestsmittets blodbane ikke er stor nok. Martin konkluderede videre:

En variant af pestbacillen med større smittepotentiale og med en eventuel mindre toksiditet, førende til en højere grad af

septikæmi [blodforgiftning] hos mennesker, ville tillade en direkte transmission via menneskelopper. Byldepest ville dermed være uafhængig af rotten og spredes direkte fra menneske til menneske. Af flere årsager synes det for mig ikke usandsynligt, at dette kan have fundet sted under middelalderens pestepidemier.³⁹

Martin identificerede altså en forskel i smittebillederne. Som reaktion konstruerede han en teoretisk afart af pestbacillen, som ville være i stand til at smitte via *P. irritans*.

Martins forslag om, at menneskelopper eventuelt kunne smitte med *Y. pestis*, er et symptomatisk eksempel på den måde, hvorpå forskere helt op til i dag har prøvet at løse problemerne. Teorien om menneskeloppesmitte var den første i en række af lappeløsninger, som med tiden blev kreeret i forsøget på at holde sig inden for paradigmets afgrænsninger. Fælles for disse lappeløsninger var, at ingen af dem kunne fungere i praksis. Martin var langt forud for mange af de følgende debattører i sin erkendelse af, at *Y. pestis*, som den så ud i 1913, ikke kunne smitte via menneskelopper. De fleste senere forskere erklærede bare, at det kunne den da selvfølgelig.⁴⁰ Martins teori om en afart af *Y. pestis*, som gjorde menneskeloppesmitte mulig, foregreb desuden de senere mutationsteorier.

Martins observationer og senere observationer, gjort af den portugisiske læge, Ricardo Jorge,⁴¹ affødte en debat om, hvorledes menneskeloppen kunne have smittet under de historiske epidemier. Debatten kom til at foregå som en naturvidenskabelig diskurs mellem de læger og mikrobiologer, der undersøgte den moderne byldepest rundt omkring i verden. De problemer, der var opstået ved at nærlæse de historiske kilder, forsøgte man nu at løse i laboratoriet.

I praksis blev der ledt med lys og lygte efter beviser for, at en menneskeloppesmitte rent faktisk var til stede under moderne byldepestepidemier. Det viste sig, at man selv ikke under meget gunstige forhold (stor koncentration af menneskelopper) kunne finde tegn på en sådan smittevektor.⁴² Konstateringen af, at de historiske epidemier var forskellige fra de moderne, var nu udmundet i biologiske undersøgelser af moderne byldepests egenskaber i nutiden.

Forsøgene med menneskelopper er symptomatiske for, hvorfor man ikke formåede at identificere, at problemet lå i Yersins oprindelige amatørhistoriske konklusion. Skulle man gennemskue problemet, krævede det en stor grad af tværfaglighed mellem det humanistiske historiefag og en række naturvidenskabelige discipliner.

En af de populæreste lappeløsninger, udover teorierne om menneskeloppesmitte, er teorien om, at moderne byldepest i sin sjældne lungepestform var skyld i den hurtige smittespredning under de historiske epidemier. Teorien er blevet brugt flittigt, da den evner at holde sammen på paradigmet. Den er imidlertid umulig i praksis. Det 20. århundredes største lungepestekspert, Dr. Wu Lien-Teh, der blandt andet personligt observerede lungepestepidemien i Machuriet i 1910-11, konkluderede allerede i 1920'erne, at:

1. Lungepestepidemier forekommer kun under særligt kolde forhold, hvor folk er tvunget til at bo tæt op og ned af hinanden.⁴³
2. På trods af sin luftbårne smitte er lungepestsmitte ikke særlig effektiv. Mortaliteten under en lungepestepidemi er derfor ikke større end under en "normal" epidemi af moderne byldepest.⁴⁴
3. Lungepest dræber i løbet af 24 timer, og en effektiv spredning fra en epidemi kan derfor ikke lade sig gøre.⁴⁵

Ud over at det er svært at overskue to så forskellige fagretninger, har også manglende forståelse (og respekt) for det andet fags metode betydet, at undertiden bizarre argumenter er taget i brug. Historikere har blandt andet notorisk opfundet vidtløftige teoretiske smitteegenskaber og spredningsmodeller, hvis eneste eksistensberettigelse er, at de har fået paradigmet til at hænge sammen.⁴⁶ Hos medicinerne misbruges tværfagligheden til at negligere, hvad et stort, historisk kildemateriale beretter. Det grelleste eksempel er at finde i mikrobiologen J. F. D. Shrewsbury's bog *History of Bubonic Plague in the British Isles* fra 1971. I sin 661 sider lange minutiøse gennemgang af historisk pest i selv den mindste afkrog af de britiske øer beskylder Shrewsbury konsekvent de historiske kildekrivere for at være uvederhæftige og fulde af løgn, når de nævner ting, der ikke passer med den moderne byldepests epidemiologi.⁴⁷

Fra 1980'erne begyndte enkelte forskere at gå nye veje. I stedet for at spekulere i kreative måder, hvorpå den moderne byldepest kunne have forårsaget de historiske epidemier, begyndte man at tænke uden for paradigmets skævvridende rammer. Graham Twigg og forskerduoen Scott & Duncan udgjorde en ny generation af pestforskere, der med en naturvidenskabelig baggrund kom udefra og kiggede på problemkomplekset på ny. Disse forskere var ikke hængende af en enorm bagage af 80 års forskningslitteratur, der arbejdede ud fra et forkert grundlag. De kiggede på bevismaterialet og konkluderede undrende, at tingene slet ikke passede sammen. Både Twigg og Scott & Duncan pillede fuldstændigt paradigmets grundpiller fra hinanden i deres respektive bøger.⁴⁸ De begik dog den fejl at opstille teorier om, at det var andre sygdomme (henholdsvis Miltbrand og en ebola-lignende virus), der var skyld i de hi-

storiske epidemier. Deres argumenter for disse sygdomme var lige så fulde af huller, som paradigmet. Det rokkede imidlertid ikke ved det faktum, at de påviste, at paradigmets fastlagte konventioner ikke fungerede i praksis. Moderne byldepest var ikke identisk med historisk pest.

Det seneste og mest veldokumenterede angreb på paradigmet kommer fra historikeren Samuel Cohn i hans bog, *The Black Death Transformed* fra 2002. Cohn er en grundig herre, og i sin research har han blandt andet undersøgt 700 pestrelaterede kilder og 40.000 testamenter fra historiske pestepidemier uden at finde tegn på, at døde rotter udgjorde en del af epidemierne.

Det nyeste argument, som paradigmets forsvarende holder sig til, er en række DNA-undersøgelser, udført af en gruppe franske forskere med mikrobiologerne, Michel Drancourt, og, Didier Raoult, i spidsen. Drancourt og Raoult publicerede fra 1998 og fremefter en række artikler, hvori de hævdede at have fundet DNA-rester fra *Y. pestis* (altså moderne byldepest) i tænder, fundet i en række formodede pestgrave.⁴⁹

Påstandene skabte en besynderlig situation i pestdebatten. Efter godt og vel 100 års polemik havde man rykket sig et godt stykke væk fra Yersins gamle definition, og et egentligt paradigmeskifte syntes at være på vej. Samtidig med dette anså den specialiserede, mikrobiologiske forskerverden det nu øjensynligt for bevist, at Yersin havde haft ret lige fra starten. I en kommentar i *Trends in Molecular Medicine* fra 2001 kunne man læse følgende:

Pandemien fra middelalderen, kaldet den Sorte Død, er endelig blevet videnskabeligt identificeret som pest.⁵⁰

For historikere og andre folk uden mikrobiologisk ekspertise virker DNA-bevisma-

teriale umiddelbart som noget endegyldigt og urørligt. Drancourtgruppens artikler er desuden af en så kompliceret fagvidenskabelig karakter, at det kræver flere års mikrobiologisk træning at forstå hele indholdet. Følgelig er historikere og naturvidenskabsfolk fra andre grene end mikrobiologien ikke rustet til at bedømme bevismaterialets beskaffenhed. I stedet må de blot forholde sig til, at Drancourtgruppens fund tilsyneladende beviser, at historisk pest er identisk med moderne byldepest.

I mens DNA-fundene således begyndte at påvirke den historiske debat, arbejdede Drancourtgruppen videre og fandt nu også *Y. pestis*-DNA i en formodet pestgrav fra den 1. pestpandemi.⁵¹

Selv for historikere, uskolet i mikrobiologiske metoder, virkede Drancourtgruppens resultater efter denne undersøgelse en smule mistænkelige. Den avancerede mikrobiologiske fremgangsmåde til trods virkede det usandsynligt, at gruppen kunne finde *Y. pestis* i samtlige grave, de undersøgte. Alle grave var kun formodede pestgrave, og at de fundne skeletter tilhørte ofre for pesten, havde en skiftende sandsynlighed fra grav til grav. Specielt en undersøgt grav fra 500-tallets Sens, som angiveligt indeholdt ofre for den Justinianske pest,⁵² var med stor sandsynlighed ikke en pestgrav. Selv hvis de historiske epidemier virkelig var epidemier af moderne byldepest, var der alligevel en ringe sandsynlighed for, at samtlige grave skulle vise sig at indeholde pestofre, og at samtlige, undersøgte skeletter skulle vise sig at indeholde *Y. pestis* rester. En ny mikrobiologisk undersøgelse viste, at sådanne mistanker var velbegrundede.

Ni mikrobiologer fra Europa og USA, under ledelse af P. Gilbert, havde efter Drancourtgruppens eksperimenter sat sig for at

teste gruppens resultater. I den foreløbigt største undersøgelse af tandmateriale undersøgte 108 tænder fra 61 forskellige skeletter, fundet i fem forskellige, formodede pestgrave i England, Frankrig og Danmark. I København undersøgte Dr. Niels Lynnerup, leder af det antropologiske laboratorium på Panuminstituttet, således tænder, fundet i en pestgrav ved Vodroffsvej fra epidemien i 1711. Niels Lynnerup var i december 2005 så venlig at udbyde teorien og problemerne ved hans egne og Drancourtgruppens DNA-undersøgelser for mig.

Gruppens præmis var, at identifikation af gamle DNA-rester er forbundet med voldsomt store usikkerhedsmomenter. De fragmenter, man typisk finder, er meget små, og findes længere molekylstrengene, taler det for, at prøverne er forurenede. Forurening af prøvematerialet er i det hele taget så hyppigt forekommende og så svært at opdage, at resultater, der er produceret ved sådanne forsøg, ikke med det samme kan blive betragtet som gældende. Gyldigheden kan kun påvises, når en eller flere uafhængige undersøgelser kan reproducere resultaterne. Gilbertgruppens arbejde udgjorde en sådan uafhængig undersøgelse.⁵³

Gilbertgruppen fandt i de 108 undersøgte tænder ingen *Y. pestis* unikke DNA-rester, og gruppen havde derudover en række kritikpunkter af Drancourtgruppens metoder og resultater.

Det undrede Gilbertgruppen, at Drancourtgruppen var i stand til at finde *Y. pestis*-rester i alle de grave, de undersøgte. Gruppens undren skyldes til dels de oven for beskrevne overvejelser, samt det faktum, at *Y. pestis*-DNA nemt forvitrer, og at tilstedeværelsen af rester selv i pestgrave af nyere dato ikke kan være særlig omfattende.⁵⁴

At Drancourtgruppen finder så meget *Y. pestis*, kan skyldes ydre forurening. Måden,

hvorpå de fundne tænder behandles, yder ikke på ordentlig vis beskyttelse mod forurening, og de redskaber og faciliteter, gruppen har benyttet sig af, er tidligere blevet brugt til undersøgelse af *Y. pestis*-baciller fra moderne udbrud. De meget små rester af DNA kan derfor via en lang række omveje have fundet vej ned i det undersøgte materiale. Selv under mere optimale forhold end Drancourtgruppens, er forurening af denne art mere reglen, end undtagelsen, under sådanne eksperimenter.⁵⁵

Facit er, at Drancourtgruppens fundne rester af *Y. pestis* med stor sandsynlighed kan være kommet andetsteds fra, end de formodede pestgrave. Denne antagelse styrkes af, at Gilbertgruppen, der brugte mere avancerede tiltag for at mindske forureningen, i deres undersøgelser ikke fandt et eneste spor af *Y. pestis*.

Den uafhængige reproduktion af Drancourtgruppens eksperimenter falder altså ikke ud til *Y. pestis* og paradigmets fordel, og Gilbertgruppen afslutter deres rapport med disse ord:

Ætiologien for en af de største pandemi er i forrige årtusinde er stadig ikke påvist via molekylære teknikker.⁵⁶

Afvisningen af de franske resultater til trods, er problemerne ved det tværfaglige tilsnit i debatten imidlertid med til endnu engang at forplumre tingene. Gilbertgruppens resultater er publiceret i hårde naturvidenskabelige forskningstidsskrifter, og oplysninger herfra er undertiden lang tid om at nå ind i historikernes verden. Specielt hvis resultaterne ikke passer med det fastlagte paradigme.

Derfor fastholder en lang række historikere stadig det umulige paradigme. I den nyeste populærvidenskabelige monografi om den Sorte Død holder historikeren

John Kelly eksempelvis fast i paradigmet med baggrund i Drancourtgruppens tilbageviste resultater.⁵⁷ Ganske ironisk er paperbackudgaven af Kellys bog prydet af en illustration fra middelalderen, forestillende et pestoffer med brandbylde over hele kroppen. Det er et symptom, der, som bekendt, ikke forårsages af moderne byldepest.

Kernen i Cohns argumentation er, at det da godt kan være, at de historiske epidemier var udbrud af moderne byldepest; der er bare ingen beviser for det. Det eneste, der taler for, at den historiske pest var identisk med rottespredt moderne byldepest, er, at det er det, vi altid har troet på.

Når nu bevismaterialet er så overvældende, hvorfor vælger folk så stadig at fastholde paradigmet? Svaret skal ikke findes i kvaliteten af de umiddelbare argumenter, der stilles op mod hinanden, men i den generelle videnskabsteori. Videnskabelig erkendelse er afhængig af, at det er det komplekse menneskelige sind, der skal gøre arbejdet, og sindet arbejder ikke lineært. Som Thomas Kuhn definerede i sin paradigmatheori foregår processen, der skifter et paradigme ud med et andet, aldrig gradvist i takt med, at argumenterne bliver mere overbevisende.⁵⁸ Videnskabsfolk vil i stedet forsøge at presse det gamle paradigme til at løse det stigende antal fejl, man efterhånden vil kunne observere.⁵⁹ Modstanden skyldes til dels, at et paradigmatheori som oftest kræver store omvæltninger i forhold til den gamle normaltilstand. Mange af de gamle arbejdsmetoder og redskaber må forkastes, tænkemåder må revideres.⁶⁰ Inden for pestforskningen vil man være nødt til at skrotte en stor del af det hyppigt brugte forskningsmateriale, og en del karrierer, der er bygget op ved brug af rotteløppeargumenter, vil blive påvirket.

Denne tilstand kalder Kuhn en *krise*. Sådanne kriser er kendetegnet af usikkerhed,

da man mangler et fast videnskabeligt ståsted. Når paradigmatheori endelig indtræffer, vil det nye paradigme umiddelbart virke indlysende, da det, der før var problemer, nu indtræder som noget naturligt i det nye videnskabelige grundlag.⁶¹

Debatten om pestens beskaffenhed følger Kuhns paradigmatheori til mindste detalje. Hvor længe en paradigmatheori varer, kan teorien dog ikke give noget præcist svar på; men man må formode, at pestforskningens tværfaglige karakter altid vil forplumre diskussionerne og trække processen i langdrag. At et skifte er på vej, kan der dog ikke herske megen tvivl om. Det paradigme, Alexander Yersin skabte i 1894, er ved at være udtjent.

Et besværligt paradigmatheori kan dog kun ske ved, at flere data granskes, og at paradigmatheori efterprøves igen og igen. Undersøgelsen af Perlestikkerbogens detaljerede oplysninger om epidemien i 1919-20 udgør en del af denne proces.

II – Perlestikkerbogen og pesten i Nakskov 1619-20

Perlestikkerbogen er et stort bind på 1245 sider. Ud over at rumme regnskaber og tavler (som bogens lister bliver kaldt) er siderne til tider udsmykket med sirlige, kaligrafiske bogstaver i forskelligt farvet blæk samt forskellige, mindre illustrationer og krummelurer. Bogen dækker hele Skt. Nikolaj sogn, hvilket vil sige, at den udover Nakskov også indeholder oplysninger om landsbyerne Abbildtorp og Skalkenæs samt godserne Pederstrup og Asserstrup.

Anders Pedersen har ført bogen med stor grundighed. I lange lister er kirkelige begivenheder, så som vielser og begravelser, registreret, og i endnu længere lister bliver der holdt nøje regnskab med tiende,

præstepenge og flere andre af kirkens og præstens indtægter. Ud over disse for en kirkebog gængse optegnelser udfylder bogen dog flere andre funktioner. Præsten har blandt andet gjort den til et generelt arkiv over Nakskov og byens borgere. Byens forskellige dele beskrives, og de skiftende ejerforhold for gårde og huse optegnes gennem årene.

Bogen fungerer også som mini krønike for Nakskov, Danmark og for Anders Pedersen selv. Han har været i besiddelse af fortegnelser fra en tidligere præst, Jost Poulsen, som bestred embedet mellem 1572 og 1590, og i sin egen bog gengiver Anders Pedersen grundigt, hvad den ældre præst har berettet om denne periode. En kort beretning om hekseprocesser og -brændinger fra 1572 træder frem som noget af det mest interessante og skræmmende.

Anders Pedersen har også nedfældet sin egen levnedsbetegnelse og de hændelser i byen og landet, som han finder vigtige i perioden. Han priser blandt andet Gud for Christian 4.'s sejr i Kalmar i 1611 og beder til, at kongen vil få krigslykke, da han i 1625 drager til Tyskland for at kæmpe mod kejseren.

Kirkelige anliggender nævnes også i bogen. Blandt andet gengives hele dommen fra tidens vigtigste teologiske disputs, retssagen i 1614 mellem Biskop Resen og præst i Vor Frue Kirke, Oluf Kock.

På trods af at Anders Pedersen var præst fra 1618 og til sin død i 1629, er Perlestikkerbogens lister kun ført frem til 1626, da Anders Pedersen her tog et nyt bind i brug. Dette andet bind er desværre gået tabt for eftertiden.

Perlestikkerbogen afspejler tidens dyrkelse af varsler. Solformørkelser og andre astronomiske kuriositeter kædes hele tiden sammen med de samtidige begivenheder.

Via varsler kommunikerer Anders Pedersens Gud direkte med menneskenes verden og indvarsler både gode og dårlige tider. I december 1618 observeredes således en komet og en ny stjerne. Disse fænomener tolker Anders Pedersen senere som forvarslere om de kommende svære år.⁶² Krig og dyrtid gjorde livet surt for Nakskov og landet som helhed, og i 1625 under en voldsom stormflod blæste det nyopførte kirkespir endda ned og slog fem borgere ihjel.⁶³ Pestilensen, som dukkede op i Nakskov i 1619, var altså en blandt mange besværligheder i en hård tid. Ingen af katastroferne kom dog til at koste Nakskovs befolkning dyrere.

Man kan ud fra Perlestikkerbogen analysere pesten i Nakskov ved hjælp af tre metoder. Mest simpelt er det at uddrage de citater, hvor Anders Pedersen selv beretter om den epidemi, befolkningen i Nakskov var udsat for. Næste metode er den rent empiriske, hvor man ud fra begravelseslisterne opregner, hvor mange mennesker, der døde under epidemien. Det er en metode, som også Peter Christensen har brugt Perlestikkerbogen til, i hans omfattende artikel om pest i Danmark.⁶⁴ Den tredje og mest komplicerede metode er en kortlægning af pestens spredning i Nakskov, baseret på en sammenkædning af oplysninger, hentet i flere af bogens tavler. I det følgende bliver alle tre metoder taget i brug.

1. Anders Pedersens beretninger om pesten

Præstens optegnelser kan for det første bruges til med nogenlunde sikkerhed at konkludere, at Nakskov virkelig var udsat for en epidemi af historisk pest og ikke en af de andre sygdomme, der plagede 1600-tallets Europa. I bogens begravelsesliste hæfter præsten til tider en kommentar om dødsårsagen til de enkelte dødsfald. Som

ANNO 1679. PAGINA 778.				ANNO 1679. PAGINA 779.			
K. Amtes Kirckh. B. Byes freck. and. S. Skifters.				K. Amtes Kirckh. B. Byes freck. and. S. Skifters.			
NOMINA	DIES	NOMINA	DIES	NOMINA	DIES	NOMINA	DIES
Sepultorum.	Menfis	Sepultorum.	Menfis	Sepultorum.	Menfis	Sepultorum.	Menfis
APRILIS				IVNIVS			
C	23	C	1	C	1	C	1
Nominis Andriæ et Rasmus Thomæ et Vestrius				Nominis et Vestrius			
C	30	B	3	C	6	C	18
Nominis et Vestrius				Nominis et Vestrius			
C	13	B	13	C	13	C	19
Nominis et Vestrius				Nominis et Vestrius			
C	21	B	21	C	21	C	23
Nominis et Vestrius				Nominis et Vestrius			
C	27	C	27	C	27	C	27
Nominis et Vestrius				Nominis et Vestrius			
C	4	C	4	C	4	C	4
Nominis et Vestrius				Nominis et Vestrius			

Fig. 3: Opslag i Perlestikkerbogens begravelsestavle. De to dødsfald der er registreret nederst i spalten yderst til højre, er de to drenge fra Søndergade der i september 1619 blev epidemienens første ofre.

citeret, identificerer han eksempelvis Jacob Tingskrivers dreng som den første, der døde af epidemien. Ud over dette dødsfald, hæfter præsten diagnosen, "pestilens", på de næste tre dødsfald, hvorefter han går væk fra det igen. Man må formode, at dødsfald som følge af pestilens herefter bliver så normale, at han ikke mener, at det er nødvendigt at understrege dem. Den 3. juli året efter beretter præsten dog, at tjenestepigen, Gertrud fra Abildtorp, er død af pestilens. Kvinden havde drukket en fosterfordrivende mikstur, og præsten stiller diagnosen "pestilens" for at understrege, at det ikke var miksturen, som slog hende

ihjel. Ud over disse fem dødsfald markerer Anders Pedersen ikke flere som døde af pest. At epidemien alligevel fortsatte, får vi dog understreget af det følgende notat fra årsskiftet 1619-20.

Fra nytt aars dag i fior oc thill michelmibse thide, som pestilentzen begyntis, bleffue be-graffne 54 lig. Men siden att pestilentzen begyntis, som vaar den 22. septemb. hæn ved michelmisse thide, da erre der døde 75 mennesker. Gud gifffue ob, sin naade thill att berede ob, saaledis imod døden, att vi kunde verre ferdi ge, naar Herren vill komme.⁶⁶

Sandsynligvis fordi sygdommen var almindeligt kendt, fandt Anders Pedersen det ikke nødvendigt at beskrive dens epidemiologi eller ætiologi. Det fremgår dog, som allerede nævnt, at han var overbevist om, at pesten smittede. Eksemplet med smitte mellem Jacob Tingskriveres og Peder Bagers sønner er imidlertid ikke det eneste sted, hvor den faste tro på smitte mellem mennesker nævnes. En tjenestepige til Niels Hansen i Abbildtorp, som blev begravet den 20. juli 1620, blev ifølge Anders Pedersen smittet på Frederik Sverfeyers gård.⁶⁷ Da epidemien var omme, var 11 mennesker døde på de to gårde.⁶⁸

Det er desuden tydeligt, at Anders Pedersen brugte ordet ”pestilens” om en specifik sygdom og ikke om flere forskellige plager. Det ses bl.a. ud fra, at han gjorde sig umage med at nedskrive, når det var andre sygdomme, der slog folk ihjel. Under epidemien nævnes eksempelvis to tilfælde, hvor folk er døde af ”vattersot”.⁶⁹

Case mortaliteten⁷⁰ for epidemien i Nakskov kan ikke udregnes fra Perlestikkerbogen; men at flere af de smittede blev raske, finder vi vidnesbyrd om i listen over hvem, der skriftede på ”sottesengen”. Den grundige Anders Pedersen noterer her, at flere af dem, der skriftede, da epidemien var på sit højeste, efterfølgende overlevede sygdommen.⁷¹

Anders Pedersens udsagn kan ikke bruges til at belyse præcis hvem eller hvad, der bragte pesten ind i sognet. I månederne inden september 1619, hvor epidemien startede, foreligger der ingen beretninger om, at en ude fra kommende handelsrejsende eller lignende kom til byen med sygdommen. Sådanne vidnesbyrd kender vi ellers fra andre epidemier.⁷² Begravelseslisten har desuden ingen tilrejsende opført i månederne forinden. Hvordan de to drenge blev smittet, og om der eventuelt var en-

kelte, der døde af pesten inden dem, kan Perlestikkerbogen altså ikke fortælle os noget om.

2. Empirisk undersøgelse af mortaliteten

En empirisk undersøgelse af optegnelserne i begravelleslisterne tegner et klassisk billede af en epidemi af historisk pest.

I den periode, listen er ført (1618-1626), begravedes i ”pestfri” måneder gennemsnitligt 7,5 nakskovitter. Efter de første dødsfald i september 1619 steg antallet af begravelser betydeligt.

Figur 4 viser, hvorledes epidemien for alvor startede i oktober; den måned på året, hvor markant flest historiske pestepidemier startede.⁷³

Epidemien domineres af to ”toppe”. Efter foreløbigt at have toppet i november, hvor 32 døde, aftog epidemien henover foråret 1620 for igen at tage til i sommermånederne med en kulmination i september, hvor 71 døde. Sådanne to toppe er også normale for en epidemi af historisk pest. Epidemien i Helsingør 1711 kan eksempelvis fremvise to toppe ganske lig dem i Nakskov.⁷⁴

I december 1620 og januar 1621 var antallet af begravelser ved at være nede på det normale, og i februar døde kun 4 personer, hvilket markerede, at epidemien var forbi.

C. C Haugner vurderer i *Nakskov Købstads Historie*, at der i Pederstrup sogn (Nakskovs sogn) i 1619 boede ca. 2000 mennesker;⁷⁵ et tal, som bakkes op af Ladewig Petersen i *Dansk Socialhistorie*.⁷⁶ Fra epidemiens start i september til og med januar døde 429 personer i sognet. Fratrækkes de normale 7,5 dødsfald pr. måned,⁷⁷ giver dette en mortalitet på 15,5 %. Epidemien var altså et af de mildere udbrud af historisk pest.

Fig. 4: Begravelser i Nakskov/Skt. Nikolaj sogn, juni 1619 – februar 1621.
Kilde: Perlestikkerbogen.

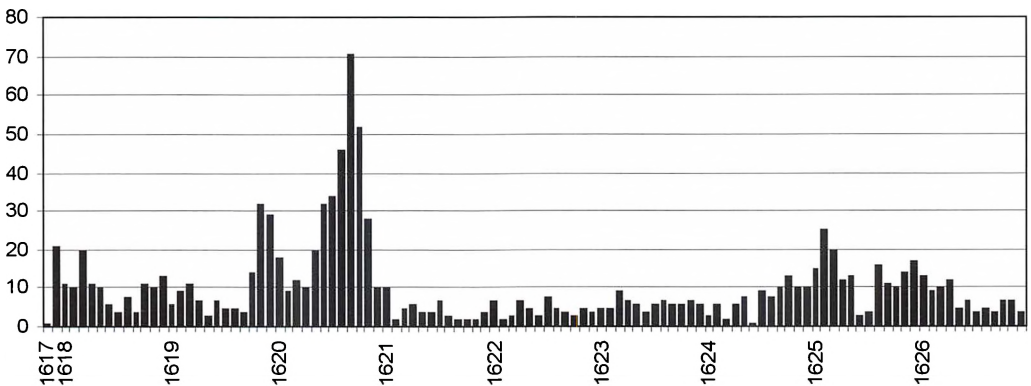
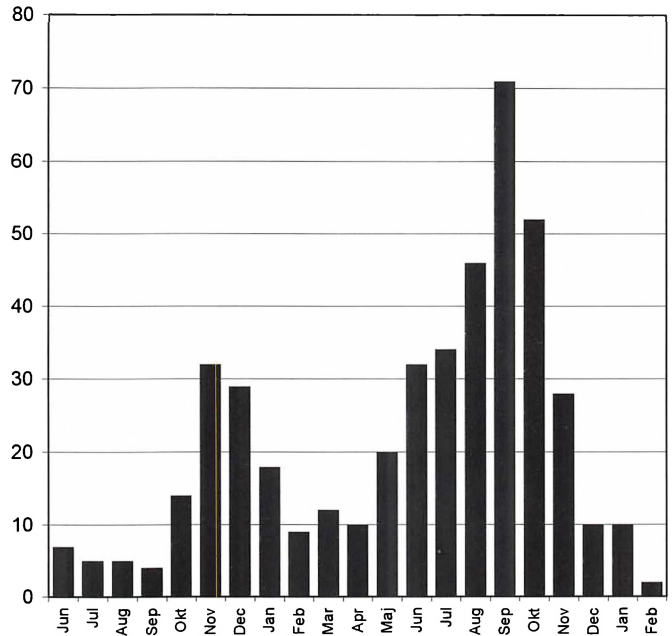

Fig. 5: Begravelser i Nakskov/Skt. Nikolaj sogn i hele den periode, Perlestikkerbogen dækker.
Kilde: Perlestikkerbogen.

Nakskov blev ikke underlagt karantæne under epidemien, og dødstallene ligner følgende tallene fra andre pestramte byer, hvor folk også havde mulighed for at flygte fra epidemien.⁷⁸

Man kan ud fra Perlestikkerbogen ikke bestemme de dødes alder præcist. Det er dog tydeligt, at det primært var børn der døde i starten af epidemien, men at alderen på pestofrene steg gradvist epidemien

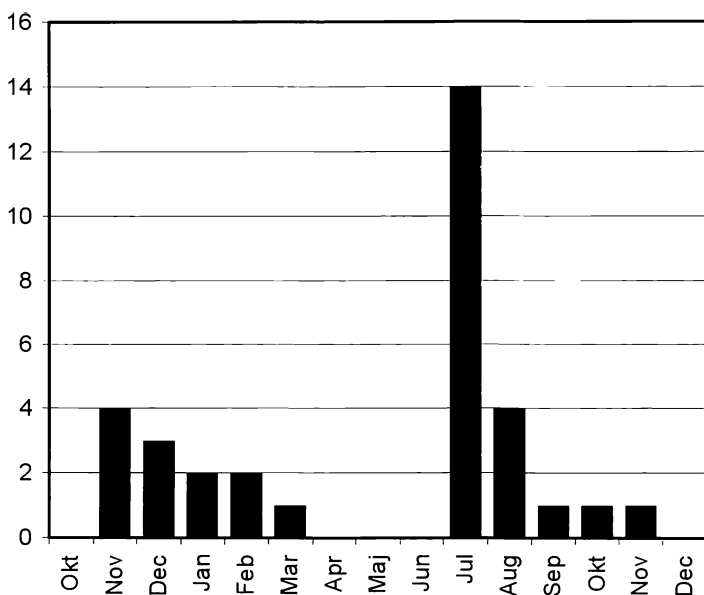

Fig. 6: Dødsfald i Abbildtorp, oktober 1619 – december 1620. Kilde: Perlestikkerbogen.

igennem. Eksempelvis døde forældrene i de hårdest ramte husstande ofte til sidst.

Epidemien huserede ikke kun inden for Naskovs volde. Sognets to landsbyer, Abbildtorp og Skalkenæs led også store tab. Hårdest ramt blev Abbildtorp, hvor 33 mennesker, fordelt på 10 gårde, døde under epidemien. Frederik Sverfeyers gård i Abbildtorp var den husstand, som led de største tab i hele sognet. Fire af familiens børn, en karl, en svend og en tjenestepige måtte lade livet. Den største af mange personlige tragedier under epidemien fandt også sted i Abbildtorp, hvor Hans Jensen i løbet af november og december 1619 mistede fem børn. Kurven over dødsfald i Abbildtorp toppede i juli med 14 døde, og ikke i september, hvor sognet som helhed var hårdest ramt.

Sognets to godser, Pederstrup og Asserstrup, mistede hver kun en enkelt beboer under epidemien.

3. Pestens geografiske spredning

Ud over optælling af begravede giver begravelseslisten også mulighed for at klarlægge mange af de familiemæssige relationer mellem ofrene for epidemien. Yderligere oplysninger om familierelationer, oplysninger om hvem, der havde enker boende, eller hvem, der tjente hos hvilke familier, kan man finde i bogens mange andre lister. Specielt er fortegnelserne over forlovede og opgørelsen over betalte præstepenge nyttige.

Næst efter begravelseslisten er listen over "borgere udi byen" dog den absolut vigtigste kilde til kortlæggelsen af epidemien. Ved at kombinere denne liste med begravelseslisten får man en unik mulighed for at rekonstruere, hvorledes pesten spredtes geografisk i byen, hus for hus. Karl Erik Frandsen er i øjeblikket i gang med en grundig undersøgelse af epidemien i Helsingør,⁷⁹ men ellers bliver kildegrund-

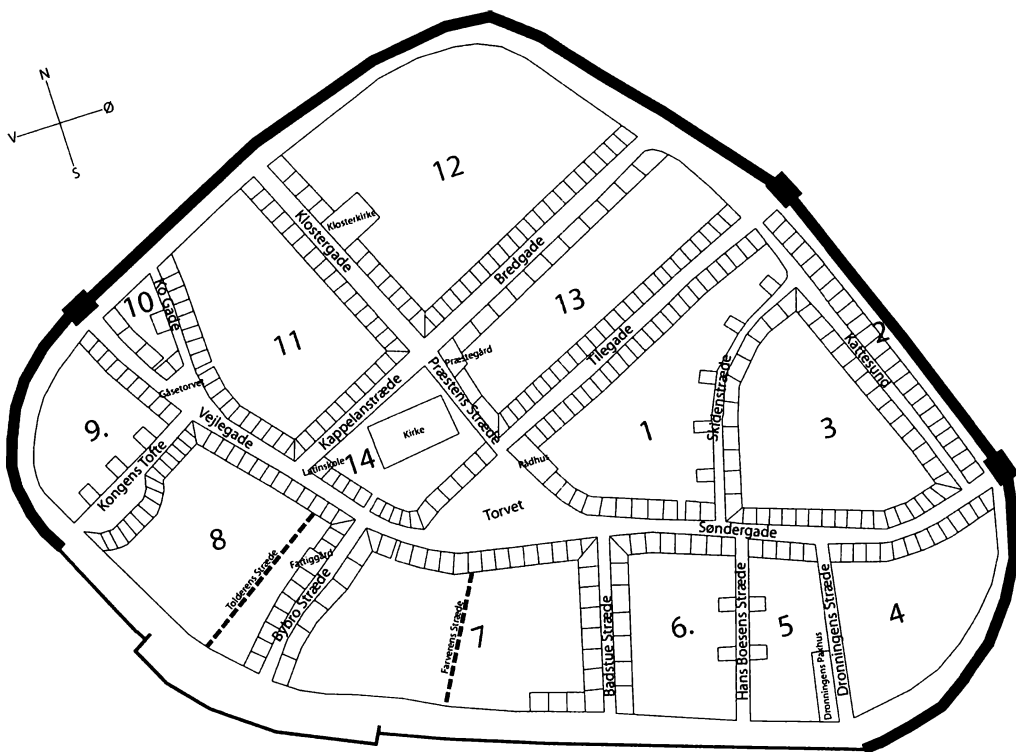

Fig. 7: Kort over Nakskov i 1620'erne. Det er anløbsbroen, der ligger for enden af Bybro Stræde.

laget til danske pestepidemier generelt dømt som værende for dårligt til at kunne beskrive spredningen ned i denne detalje.

I "borgere udi byen" listen nedfældede Anders Pedersen to gange om året, hver Påske og hver Mikkelsdag (29. september), ejerforholdene for hvert hus i byen. I begravelseslisten var Anders Pedersen flittig til at notere hvem, de døde tjente hos, var gift med, var barn af o.s.v. Ofte tilføjes også hvilken gade, de boede i. Det er derfor i størsteparten af tilfældene muligt at lokalisere i hvilke husstande, de uheldige boede. Ejerforholdene til husene i de

omkringliggende landsbyer, som kirkebogen også omfatter, er desværre udeladt. Følgelig kan den geografiske spredning kun analyseres inden for voldene.

For at kunne lave den geografiske analyse har man udover Perlestickerbogen brug for to vigtige redskaber. For det første skal der udarbejdes et system til at holde styr på de mange oplysninger, som skal kunne krydsrefereres listerne imellem. Til dette formål har det været nødvendigt at udvikle en database, hvor de relevante data fra bogens forskellige lister er indført. For at kunne bruge databasens oplysninger er

der endvidere brug for et kort over Nakskov, anno 1619-20, der viser, hvor de forskellige husstande lå placeret. Et sådant kort er ikke helt simpelt at konstruere.

Gadeplanen

De tre kort over Nakskov, der kommer tættest på at være samtidige med Perlestikkerbogen, er alle oversigtskort over byens nye fæstningsværker fra sidste halvdel af 1600-tallet. I det danske ingeniørkorps arkiv forefindes et kort fra 1658, hvor Carl X Gustavs tropper indtog byen. I Puffendorfs værk om Carl X Gustav fra 1696 findes endnu et kort, og endelig har Peder Hansen Resen også udarbejdet et i sit *Atlas Dani-cus* fra 1675.⁸⁰

Arbejdet på de af Christian IV bestilte fæstningsværker påbegyndtes i 1628, altså efter epidemien. Alligevel kan kortene bruges, da de giver vigtige informationer om gadeplanen. Hos Resen finder vi desuden en brugbar liste over vejnavne og vigtige bygninger.

Alle tre kort er dog proportionelt forregnede. For at komme tættere på de reelle proportioner kan man imidlertid drage nytte af, at den indre by i Nakskov i dag har bibeholdt meget af den gamle gadeplan. Som kortets grundplan kan man altså bruge et nutidigt luftfoto (se bilag 1).

På baggrund af de tre kort, Anders Pedersens beskrivelser i Perlestikkerbogen, Haugners undersøgelser af byplanen samt egne undersøgelser i Nakskovs gader, har det været muligt at udarbejde et ret præcist kort af byens grundplan fra før Christian IV's fæstning.

Christian III's gamle volde er ikke svære at placere, da deres forløb langs de nuværende gader Nørrevold, Jernbanegade, Nygade og Nybrogade er almindeligt kendt.⁸¹ Ligeledes er der heller ikke tvivl om, at byens anløbsbro lå for enden af Bybro

Stræde.⁸² Portene i voldene er heller ikke svære at placere. Anders Pedersen angiver selv, at byen havde tre porte: Vejlegade port, Tilegade port og Søndergade port. Portene lå for enden af hver af de nævnte gader.

Gadeplanen har på enkelte punkter ændret sig fra 1620 til i dag. To veje, der figurerer i Perlestikkerbogen, er blevet sløjfet siden 1620. Den første: Kogade forsvandt da blok 10 (se figur 7) blev sløjfet for at gøre Gåsetorv større. Den anden: Hans Boesens Stræde lå i 1619 imellem Dronningens Stræde og Badstue Stræde.

Tre stræder, som i dag forbinder Søndergade og Havnen: Farverens Stræde, Tolderens Stræde og Dronningens Stræde, figurerer på de tre historiske kort, men bliver ikke nævnt i Anders Pedersens liste over "Borgere udi byen". Haugner konkluderer, at stræderne derfor er blevet tilføjet en gang mellem 1620 og 1658.⁸³ Haugner kan dog have taget fejl, især med hensyn til Dronningens Stræde.

Strædet er opkaldt efter Dronningens Pakhus, den ældste bevarede bygning i Nakskov i dag. Pakhuset ligger på hjørnet af Dronningens Stræde og havnen og er opført omkring 1590. Pakhuset lå der altså, da Anders Pedersen lavede sin beskrivelse af gadenettet uden at nævne Dronningens Stræde. Anders Pedersens liste er udarbejdet for at holde styr på, hvor byens borgere boede, og hvis der ikke har været andet end pakhuse og andre ikke beboede bygninger i strædet, kan det tænkes, at det derfor er blevet udeladt. En eller anden form for gennemgang til havnen har der højst sandsynligt været, så strædet er medtaget på mit kort. Der er ikke lignende indicier for, at Farverens Stræde eller Tolderens Stræde eksisterede i 1619. Ligesom for Dronningens Stræde er der dog en mulighed for, at de dengang har eksisteret som gennemgangsveje, eventuelt med private

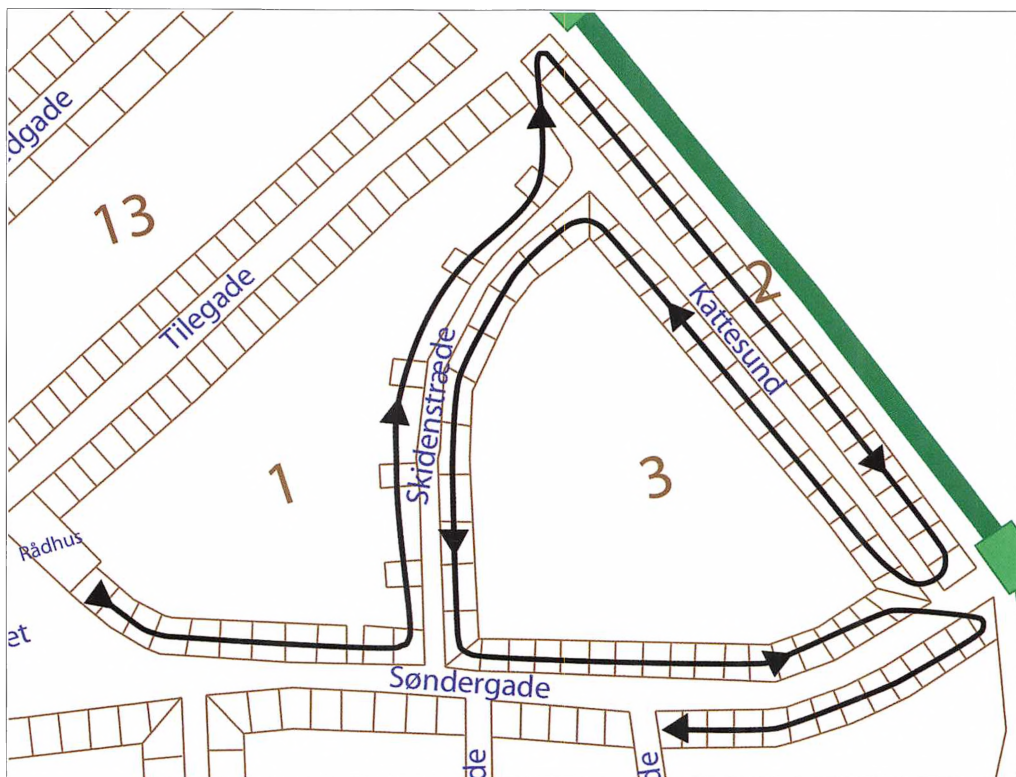

Fig. 8: Den rækkefølge, Anders Pedersen nævner de forskellige sider af gaderne i.

pakhuse. Begge stræder er derfor markeret med stiplede linier på kortet.

Husenes nummerering

Når planen for vejnettet således er fastlagt, skal man have styr på, hvor de enkelte boliger lå. Der var ingen officiel nummerering af husene i Nakskov anno 1619, så Anders Pedersen har nummereret husene efter sit eget system. Hvert hus bliver katalogiseret efter hvilken gade, det ligger på, hvilken side af denne gade, det ligger på, og hvilket nummer, huset er på den pågældende side. Eksempelvis opgives Fattig-

gårdens adresse som: Bybro Stræde, vestre side, 8. Der er ikke to sider af den samme gade, der har et ens antal huse. Den vestre side af Bybro Stræde har således elleve adresser, imens den østre kun har seks.

Anders Pedersen opgiver ikke fra hvilken ende af gaderne, han begynder sin nummerering. Skal man placere husene korrekt, er det imidlertid essentielt, at man finder ud af, hvor han starter, og hvor han slutter.

Den rækkefølge, Anders Pedersen har opført gaderne i, giver en nøgle til, hvor de

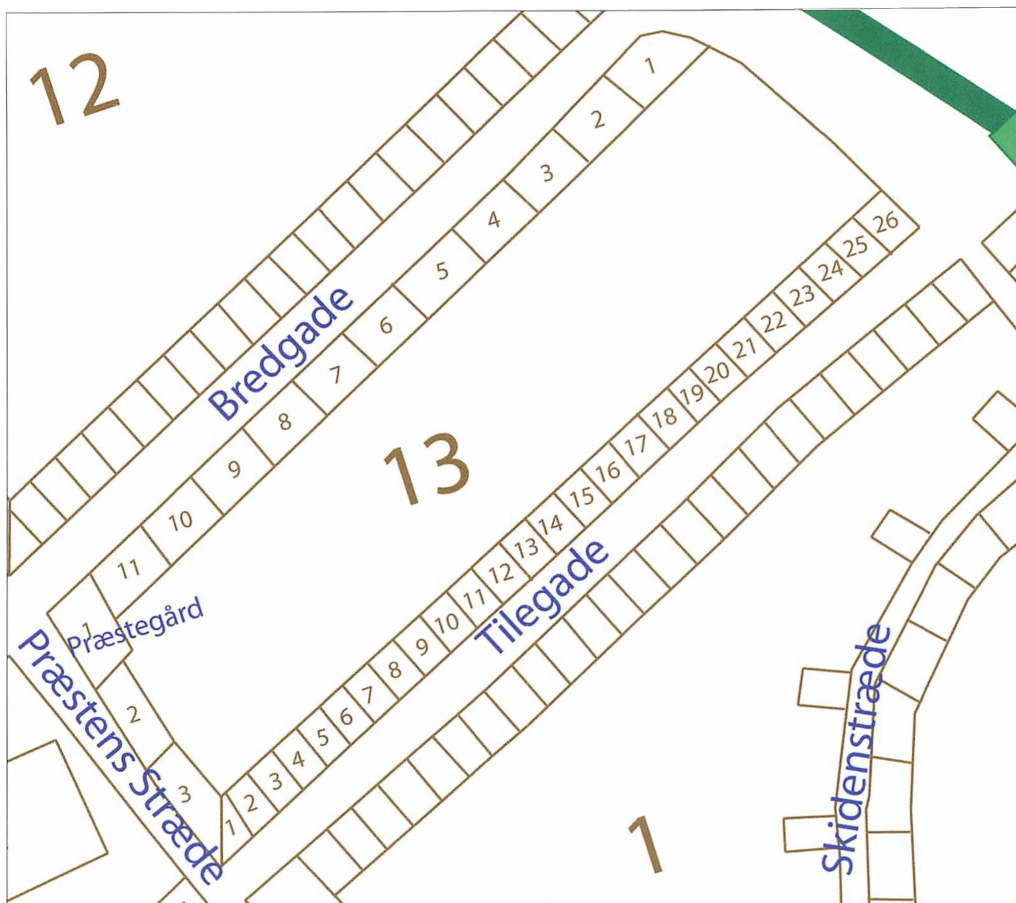

Fig. 9: Blok 13 nummereret efter den fortløbende nummerering.

første og de sidste numre ligger på hver enkelt gade. Han starter listen ved Rådhuset, og rækkefølgen, hvori de første gader der nævnes i hans liste, er som følger:

Torvegade⁸⁴, nordre side; Skidenstræde vestre side; Kattesund, østre side; Kattesund, vestre side; Skidenstræde, østre side; Søndergade, nordre side; Søndergade, søndre side.

Gadernes forskellige sider er altså nævnt i den rækkefølge, som pilen på figur 8 illu-

strerer. Herefter bevæger listen sig langs Søndergade, forbi Torvet og videre ad Vejlegade; stræderne ned mod stranden nævnes på vejen. Således bevæger listen sig gennem byen, blok efter blok i den rækkefølge, de er nummereret (fra 1 til 14) på figur 7. Denne fremgangsmåde fordrer en ide om, at Anders Pedersen har nummereret husene på hver side af hver gade i den samme rækkefølge, som hans liste bevæger sig igennem byen på. Nummereringen

starter altså med nummer 1 ved Rådhuset, bevæger sig ned ad Torvegade, nordre side, og ender ved hjørnet til Skidenstræde med nummer 11 (Torvegade, nordre side har 11 huse). Så fortsættes der ned ad denne gade, afsluttende med nummer 5 ved Kattesund (Skidenstræde, vestre side har 5 huse) o.s.v. For nemheds skyld kalder jeg nummerering efter dette mønster for den *fortløbende nummerering*.

På trods af det umiddelbart logiske i at nummereringen er angivet på denne måde, kan man dog alene på dette grundlag ikke være sikker på, at Anders Pedersen har været så logisk og konsekvent i sine optegnelser. Det er der imidlertid mange oplysninger i Perlestikkerbogen, der taler for.

Flere steder i "borgere udi byen" listen beskrives det, hvor en specifik gade går imellem. Kattesund, østre side ligger f.eks.: "Fra becken i volden i Kattesund oc til Syndergade port..."⁸⁵ Hvis man går ud fra, at nummereringen starter med 1 der, hvor det angives, at vejen går fra, (ved bækken i det nævnte tilfælde), og ender der, hvor gaden går til (Søndergade port), vil husene i alle de foreliggende tilfælde få tildelt samme nummer, som de ville få tildelt ved brug af den fortløbende nummerring.

I gaderne, der støder op til blok 13, finder man flere indicier for denne nummerring-metode. Ifølge metoden burde gaderne omkring blokken nummereres på følgende måde: (Som vist på fig. 9).

Bredgade, søndre side: Nr. 1 er beliggende ud mod volden og det sidste hus, nr. 11, ligger ved siden af Præstegården på hjørnet til Præstens Stræde.

Præstens Stræde, østre side: Nr. 1 er Præstegården, og det sidste hus, nr. 3, ligger på hjørnet til Tilegade.

Tilegade, nordre Side: Nr. 1 ligger ved Præstens Stræde, og det sidste hus, nr. 26, ligger ved Tilegade Port.

Præstegården er i forvejen kendt som beliggende på hjørnet af Præstens Stræde og Bredgade. I listen nummereres Præstegården som nr. 1 på Præstens Stræde, østre side, hvilket passer med den fortløbende nummerering. Listen beretter desuden, at Anders Madsen ejede gårdene med numrene 2 og 3 på Præstens Stræde, østre side.⁸⁶ Den samme Anders Madsen ejede indtil 1625 gårdene med numrene 1 og 2 på Tilegade, nordre side.⁸⁷ Disse to gårde udgjorde sammen med gårdene på Præstens Stræde altså fire gårde beliggende ved siden af hinanden, hvis den fortløbende nummerering er benyttet. Hvis nummerringen er gået den modsatte vej, ville halvdelen af gårdene have ligget helt nede i den anden ende af den lange Tilegade ved siden af porten. Man må formode, at gårdene har ligget ved siden af hinanden, hvilket igen taler for, at den fortløbende nummerering er blevet brugt.

Flere optegnelser i begravelseslisten påviser også den fortløbende nummerering. Heri gives flere geografiske referencer, som kan bruges til at fastlægge nummerringen. En af dem forekommer i en notits, der beretter, at Niels Smeds datter blev begravet den 12. november 1619. Niels Smed beskrives her som boende ved Søndergade Port.⁸⁸ I "borgere udi byen" listen står Niels Smed optegnet som boende i Søndergade, vestre side, 1, indtil Påskedag 1623.⁸⁹ Ifølge den fortløbende nummerering ligger nummer 1 netop ved Søndergade Port. Samtlige geografiske referencer i "borgere udi byen" listen passer på lignende måde med den fortløbende nummerering.

På alle de steder hvor man kan kontrollere, om Anders Pedersen har benyttet sig af den fortløbende nummerering, finder vi

altså beviser for, at det er lige netop, hvad han har gjort. Husene i Nakskov anno 1619-20 kan derfor nummereres som vist på bilag 2.

Unøjagtigheder i kortet

På det udarbejdede kort er gadernes placering yderst nøjagtig, men de enkelte huses beliggenhed er det ikke i samme grad. Problemet er, at vi ikke kender de enkelte parcelers eksakte størrelse; så når en vej er ind delt i et kendt antal parceler, er alle parceler indtegnet som værende lige store. Dette bevirker, at kortet visse steder kan give et forkert billede af de enkelte gårde og huses størrelser. Eksempelvis ligger der 11 huse på Bredgade, søndre side, imens der på Tilegade, Nordre side, som er omtrent lige så lang, ligger hele 26. Husene på Bredgade ser derfor på kortet større ud, end dem på Tilegade. Det har de nødvendigvis ikke været, da Bredgade højst sandsynligt bare har haft større afstand mellem visse huse eller arealer, afsat til græsning af husdyr. Parcelinddelingen på kortet skal altså ses som arealer inden for hvilke, de pågældende huse med størst sandsynlighed har ligget.

Jo færre huse og gårde, der optræder på en gade, jo sværere bliver det derfor at præcisere husenes beliggenhed. På specielt fire af gaderne bliver et sådant lavt antal huse til et problem for nøjagtigheden. Det drejer sig om: Skidenstræde, vestre side; Kongens Tofte, vestre side; Kogade, vestre side og hele Hans Boesens Stræde. Når man bruger kortet, skal man derfor være opmærksom på, at husenes placering på de pågældende gader og stræder har en stor fejlmargen. På Hans Boesens Stræde er det slet ikke muligt at placere husene på den rigtige side af strædet. Anders Pedersen har i dette lille halvprivate stræde valgt ikke at angive på hvilken side, hvert af de fire huse ligger.⁹⁰ Husenes placering på kortet bygger derfor på et skøn.

En anden unøjagtighed har udgangspunkt i Perlestikkerbogens manglende ud-sagn om hvilke huse, der lå på gadehjørnerne. På kortet dele de parceler, der ligger op til et hjørne, derfor hjørnet. De skrå hjørneparceller er altså ikke et udtryk for, at husene i Nakskov havde denne form, men at det ikke er muligt at vurdere hvilke af husene, der lå på hjørnerne.

Det er endvidere ikke muligt at rekonstruere, hvorledes områderne bag husene så ud. Nogle grunde har haft meget plads, og nogle har intet haft. Nogle steder har der gået husdyr o.s.v. Pesten kan naturligvis også have spredt sig ad disse ”bagveje”, som vi desværre ikke kan kortlægge.

Med disse forbehold in mente giver kortet dog et realistisk bud på, hvor huse og gårde lå placeret i Nakskov i perioden 1619-26, og følgelig kan man danne sig et billede af, hvor pestofrene boede i forhold til hinanden.

Markering af geografisk spredning

I bilag 4 kan man se i hvilke huse, folk døde måned for måned. De enkelte, markerede boliger kan godt dække over mere end et dødsfald. I bilag 3 kan man se hvor mange, der døde i hver husstand under hele epidemien. Ikke alle døde kan med sikkerhed placeres på en adresse. For nogle er det kun muligt at definere hvilken gade, de døde på, og for andre er dette heller ikke muligt. Hvor mange af disse ”uplacerbare” vi har med at gøre, er indtegnet på hvert kort. Tallene i gaderne beretter, hvor mange ”uplacerbare”, der er døde her. 35 (8,9 %) af de døde kan placeres i en specifik gade, men ikke i et specifikt hus. 14 (3,6 %) kan hverken placeres i et hus eller en gade.

Folk, der af Anders Pedersen bliver identificeret som døde af andet end pest, er ikke indført på kortene. Den mest hyppige af disse andre dødsårsager er mødre eller

spædbørn, der dør under fødsler. Under hele epidemien er der typisk 2 til 3 af denne type dødsfald pr. måned. På trods af, at disse dødsfald ikke er talt med, kan nogle af de uheldige mødre alligevel godt have været pestofre. Sygdommen har i så fald også været skyld i, at deres børn er endt som dødfødte.

Det bedste eksempel på barselsdødsfald, hvor pest godt kan have været involveret, finder man i Jørgen Kiildsens familie, der boede i: "Søndergade, vestre side, fra Søndergade Port til Hans Boesens Stræde, nr. 3".⁹¹ Da epidemien var på sit højeste, begravdes den 19. og 28. august to af familiens børn,⁹² som på kortene er registreret som pestofre. Den 18. september begravdes moderen, Karen Ibsdatter, samt hendes dødfødte barn.⁹³ Sandsynligheden for, at Mor Karen og spædbarnet var ofre for epidemien, virker umiddelbart nærliggende. Mor Karens dødsfald kan imidlertid også skyldes, at hun grundet pesten ikke har fået den rette hjælp under fødslen, hvilket i så fald kun gør epidemien til indirekte skyldig i dødsfaldet. Da der er tvivl, har jeg valgt ikke at registrere Mor Karen eller de andre mødre og børn, der døde i barselsseng, som ofre for pesten. Følgelig er der på den nævnte adresse kun angivet 2 dødsfald i bilag 3 trods det, at familien måtte sige farvel til fire sjæle i august og september.

Ud over barselsdødsfald optræder vold, mord, henrettelser, drukneulykker og vattersot sporadisk som dødsårsager. Antallet af dødsfald, som kan identificeres som andet end pest, er dog ingen af månederne højere end fire. Jævnfør middeldødeligheden på 7,5 individer pr. måned i pestfri perioder, er der derfor en risiko for, at enkelte af de dødsfald, som er registreret på kortene, ikke er pestdødsfald. Man bør have denne fejlmargen i tankerne, når epidemiens spredning tolkes.

Pestens gang gennem byen

Pestens andet offer, Peder Bagers søn, som blev begravet d. 25. september 1619, smittede øjensynligt sin familie. Den 15. oktober begravdes hans søster, og to dage senere både Peder Bager og hans hustru.⁹⁴ Den yngste søn i familien døde den 2. november, formentlig i Peder Bagers ejendom i Tilegade, og Kresten Skrædder i Kappelanstræde 8, der var gift med en datter til Peder Bager, begravdes samme dag. Til trods for, at den uheldige familie på denne måde kan have spredte pesten til nogle af de senere hårdt ramte gader, spredtes smitten dog også af andre vektorer rundt i det meste af byen. Dagen før Peder Bagers begravelse, begravdes Hans Skrædders datter, som boede på hjørnet af Bybro Stræde og Vejlegade. Dødsårsagen var pestilens, skriver Anders Pedersen.⁹⁵ Pesten var altså allerede på dette tidspunkt vandret henover Torvet og ind i den vestlige ende af byen.

Efter starten i Søndergade dukkede pesten snart op over hele byen. I starten stod det værst til i Bybro Stræde og den nordvestlige ende, hvor pesten ramte hårdest under det første klimaks i november 1619. De steder, hvor pesten havde bidt sig fast, blev den typisk hængende. Specielt i Bybro Stræde, Klostergade og Kappelanstræde oplevede man vedvarende dødsfald under hele epidemien.

I epidemiens "stille periode" i foråret 1620 begyndte dødsfaldene gradvist at stige i den sydøstlige halvdel af byen, hvor man led svære tab under pestens andet klimaks i efteråret. Tilegade blev her en af de hårdest ramte gader sammen med Kattesund og Skidenstræde. Interessant nok endte Søndergade, hvor epidemien startede, med at blive en af de mildest ramte gader.

Ingen gader slap helt for pesten, hvis man ser bort fra de fire boder i Hans Boe-

sens Stræde. Nogle af de steder, som på bilag 3 umiddelbart ser ud som værende forskånet for pesten, har sandsynligvis ikke været det i realiteten. De tomme felter, som man på bilag 3 kan se i Badstuestræde og på søndre side af Bredgade, har sandsynligvis været "fyldt ud" af de henholdsvis 4 og 7 dødsfald, som man ikke kan placere til specifikke adresser, men kun til gaderne. Det eneste sted, hvor der med sikkerhed kan konstateres et større hul mellem de smittede huse, er på den søndre side af Kongens Tofte. Hullets tilstedeværelse er umiddelbart mystisk, da gaden lå lige ud til et af de mere befængte kvarterer. Den hårdest ramte gade var Klostergade med 38 dødsfald, fordelt på kun 26 husstande.

Anders Pedersen fortsatte igennem epidemien med på grundig vis at videreføre begravelseslisten og samtlige andre lister i kirkebogen. Det vidner i sig selv om, at pestepidemier var noget, man havde lært at leve med i 1600-tallet. At situationen alligevel spidsede til hen mod slutningen af epidemien, kan dog tolkes ud fra, at man i oktober og november 1620 kan registrere tre tilfælde, hvor man begravede to døde i samme grav. Den 5. november begravedes Peder Fiskers to døtre endda i samme kiste.⁹⁶

Af de 188 ramte husstande i sognet (inkl. landsbyer og godser), oplevede 88 mere end et dødsfald, svarende til 48 %. Kunne flere af de "uplacerbare" døde placeres, ville tallet utvivlsomt være højere. På trods af at man ikke geografisk kan placere disse døde, kan man nemlig med mange af dem placere dem inden for samme husstand. Af de 7 uplacerede døde i Badsstuestræde, er de 4 eksempelvis fra Jørgen Vægters husstand, og de 4 uplacerbare i Vejlegade hører alle til hos Claus Kock Slæbo.

Det er et gennemgående træk, at folk inden for den samme husstand havde det med at dø få dage efter hinanden, hvilket indikerer, at de var blevet smittet samtidig. I de tilfælde, hvor dødsfaldene er spredt ud over en længere periode, tegner der sig imidlertid intet klart billede af en cyklus.

Hvilke slags gader, der blev hårdest ramt, er heller ikke entydigt. Søndergade, der var et af byens hovedstrøg, og Torvet blev knap så hårdt berørt, imens sidegader som Klostergade, Kattesund og Kappellanstræde led under mange dødsfald. Der tegnes dog et andet billede, når man kigger på Vejlegade og Tilegade, der udgjorde byens to andre hovedtransportveje. De blev hårdt ramt af pesten, og det samme gjorde Bybro Stræde, der ikke var et hovedstrøg, men som i kraft af sin beliggenhed lige ud til byens anløbsbro må have udgjort en vigtig transportåre.

Klostergade, den hårdest ramte gade, er også den gade, hvor der er blevet betalt mindst for begravelserne. Den normale pris i listen ligger på 2-3 daler. I Klostergade betalte de fleste 1 daler eller derunder. Denne forskel antyder, at epidemien ramte hårdest i den fattige del af byen. At sognets to godser kun mistede en person hver, taler for det samme.

Tolkninger

Forløbet af epidemien i Nakskov viser med stor tydelighed, at det ikke kan have været en epidemi af moderne byldepest, som vi kender dem. Den høje mortalitet, den hurtige spredning og de mange husstande med mere end et dødsfald, ligner på ingen måde moderne epidemier i Indien eller andre steder. At epidemier lig den i Nakskov inden for pestforskningen alligevel pr. tradition er blevet betragtet som rottespredte, moderne byldepestepidemier, gi-

ver et fingerpeg om, hvor villige man har været til at foredre facts, for at få paradigmet til at hænge sammen.

Analysen af epidemien i Nakskov udgør altså endnu et søm i kisten til det gamle paradigme. Når dette er slået fast, står vi imidlertid med det næste store problem. Hvilken sygdom var der så tale om? Det er en diskussion, som mange allerede har åbnet med skiftende held. Man skal huske på, at den historiske pest godt kan være en sygdom, der ikke eksisterer i samme form i dag, og de hidtidige utilfredsstillende forsøg på en retrospektiv diagnose peger i netop den retning. I sidste ende kan den historiske pest godt have været i familie med moderne byldepest, hvilket forklarer, at visse symptomer er ens. Meget taler dog for, at sygdommen med stor sandsynlighed har været en virus af en art. Hvis man skal forsøge at konstruere en beskrivelse af denne måske uddøde sygdom, må man igen ty til case studies af epidemier som Nakskovpesten og finde ud af, hvad de kan fortælle om sygdommens beskaffenhed.

Den hurtige, pletvise spredning rundt i byen og den efterfølgende spredning i de berørte gader taler for en epidemi, spredt af mennesker, hvis liv gik videre på trods af epidemien, og som derfor var i kontakt med deres medborgere. Om smitten mellem mennesker foregik via snyltere, kan vi ikke sige noget om, men andre smittevektorer, så som rotter, passer ikke ind i dette spredningsbillede. Eksempler fra Indien viser, at smitte via rotter ville have bredt sig langsommere.⁹⁷ De mange husstande med mere end en pestrant taler ligeledes for menneskesmitte. I Indien oplevede pestrante huse sjældent mere end et enkelt dødsfald.

Forsøger man at lave konklusioner af en mere detaljeret art, bliver man hæmmet af en lang række ubestemmelige faktorer.

Som eksempel kan det nævnes, at der var huse, som ikke oplevede dødsfald på trods af, at nabolaget var hårdt ramt af epidemien. Tilegade er et godt eksempel på en gade med mange ”huller” i spredningen. En sådan ”ujævn” spredning er undertiden brugt som argument i forbindelse med forskellige epidemiologiske teorier. Sådanne tolkninger har dog ikke den store værdi, da jævnheden i smittespredningen er dybt afhængig af, hvor mange borgere, der flygtede fra epidemien, hvorvidt hver enkelt husstand formåede at isolerede sig fra de andre borgere og lignende ubestemmelige faktorer. En sammenligning med den geografiske spredning fra epidemien i Eyam 1665-66 eller andre epidemier, hvor den ramte by var under karantæne, ville hjælpe til at belyse dette spørgsmål. Desværre indeholder ingen af de eksisterende case studies af epidemien i Eyam en tilbundsgående kortlægning af pestens spredning hus for hus.

At epidemien toppede i Abildtorp i juli og derfor ikke følger epidemiens samlede kurve, giver interessante tolkningsmuligheder. Historiske pestepidemier havde det med at toppe på forskellige tidspunkter af året,⁹⁸ og man leder ofte efter forskelligheder i de lokale klimatiske forhold for at finde forklaringer på de divergerende mønstre. Konklusioner, draget ud fra sådanne klimatiske forhold, er dog langt fra entydige. At pesten toppede i juli i Abildtorp indikerer, at pestens forløb ikke entydigt har været påvirket af klimaet. Da pesten fik ordentligt fat på gårdene i landsbyen, gik den i gang på fuld styrke, uanset hvilken måned det var.

Ud over klare tegn på menneskesmitte peger epidemiens forløb i Nakskov ikke entydigt på nogle af de eksisterende teorier om pestens beskaffenhed. På trods af de mange detaljerede oplysninger, vi kan ud-

drage fra Perlestikkerbogen, giver undersøgelsen på flere punkter flere fingerpeg om, hvor store usikkerhederne alligevel er, og hvor forsigtig man skal være, før man forsøger sig med en diagnose. En ting står dog klart. Den historiske pestsygdom, der ramte Nakskov i 1619-20, var ikke forårsaget af *Y. pestis*, og var ikke et udbrud af moderne byldepest spredt af rotter og lopper.

Konklusion

Sygdommen, som forårsages af *Y. pestis*-bacillen, som Alexander Yersin identificerede i 1894, var ikke skyld i de historiske pestepidemier, inklusiv epidemien i Nakskov 1619-20. Det troede Yersin imidlertid, og derfor fik sygdommen navnet, byldepest, selvom kinesisk rottesyge havde været mere velvalgt. Da Yersin drog sin konklusion, skete det på baggrund af et delvist sammenfald af symptomer mellem den historiske og moderne sygdom. De mange forskelle, sygdommene imellem, kendte han ikke til, da de endnu ikke var blevet registreret. Der gik dog ikke længe, før man fandt ud af, at der var et væld af sådanne forskelle. Symptomerne var ikke så ens alligevel. Mest markant var det, at historisk pest gav sorte brandbylder på det meste af kroppen, hvilket moderne byldepest ikke giver. De to sygdommes smitteegenskaber har også vist sig helt forskellige.

Den historiske pest smittede fra menneske til menneske på en så effektiv vis, at lynhurtig smitte og mobilitet blev betragtet som en af sygdommens kendetegn. Den voldsomme smitteegenskab bevirkede, at en mortalitet på 50 % i ramte byer ikke var unormalt, og en mortalitet på 15,5 % fra epidemien i Nakskov var heldigt sluppet. Da moderne byldepest primært er en zoonotisk infektion, ligger dens smitteegenskaber blandt mennesker i den stik mod-

satte ende af skalaen. Grundet de komplicerede smitteveje, der både indbefatter rotter og specielle arter af lopper, kommer mortaliteten i de hårdest ramte områder sjældent op over 1 %.

Troen på, at historisk pest var forårsaget af *Y. pestis*, skabte et paradigme, der har skævvredet pestforskningen helt op til i dag. Paradigmets indbyggede fejl har hele tiden været synlige, da forskere allerede få år efter Yersins definition begyndte at opdage forskelle på de historiske epidemier og epidemier af moderne byldepest. Problemerne blev forsøgt løst ved at komme med umulige teorier om, hvorledes *Y. pestis* alternativt kunne være spredt før i tiden.

Først i 1980'erne begyndte man at indse, at det var selve troen på paradigmet, der var en fejl. Folk som Twigg, Scott, Duncan og Cohn påviste, at historisk pest umuligt kunne have været forårsaget af *Y. pestis* og gik i stedet i gang med at teoretisere over hvad for en art sygdom, historisk pest så kunne være.

Paradigmet står imidlertid stadig ved magt; ikke på grund af beviserne for det, men fordi det tager tid at ændre på en så fundamental, videnskabelig grundholdning. På trods af at emnets tværfaglighed bremser processen, vil et paradigmeskifte dog alligevel finde sted. Der er nemlig ingen egentlige argumenter, der taler for det gamle paradigmes eksistensberettigelse.

Undersøgelsen af Pestepidemien i Nakskov 1619-20 er en ubetinget bekræftelse af dette. Den grundige undersøgelse af epidemien, som Perlestikkerbogen giver os mulighed for at lave, påviser igen, at historisk pest smittede effektivt mellem mennesker og ikke havde noget med rotter at gøre. Studiet af epidemien kan samtidig give os et fingerpeg om hvilken slags sygdom, historisk pest så var. Perlestikkerbogen viser, at sygdommens ofre havde en

social slagside, at sygdommen spredtes hurtigt og sporadisk og at børn var særligt sårbare. Den viser dog også, at det er vanskeligt at drage endelige konklusioner om sygdommens cyklus, temperaturafhængighed m.m. Disse besværligheder til trods, er det unikke kilder som Perlestikkerbogen, der med tiden vil bringe os nærmere på svarene om den historiske pestes sande karakter.

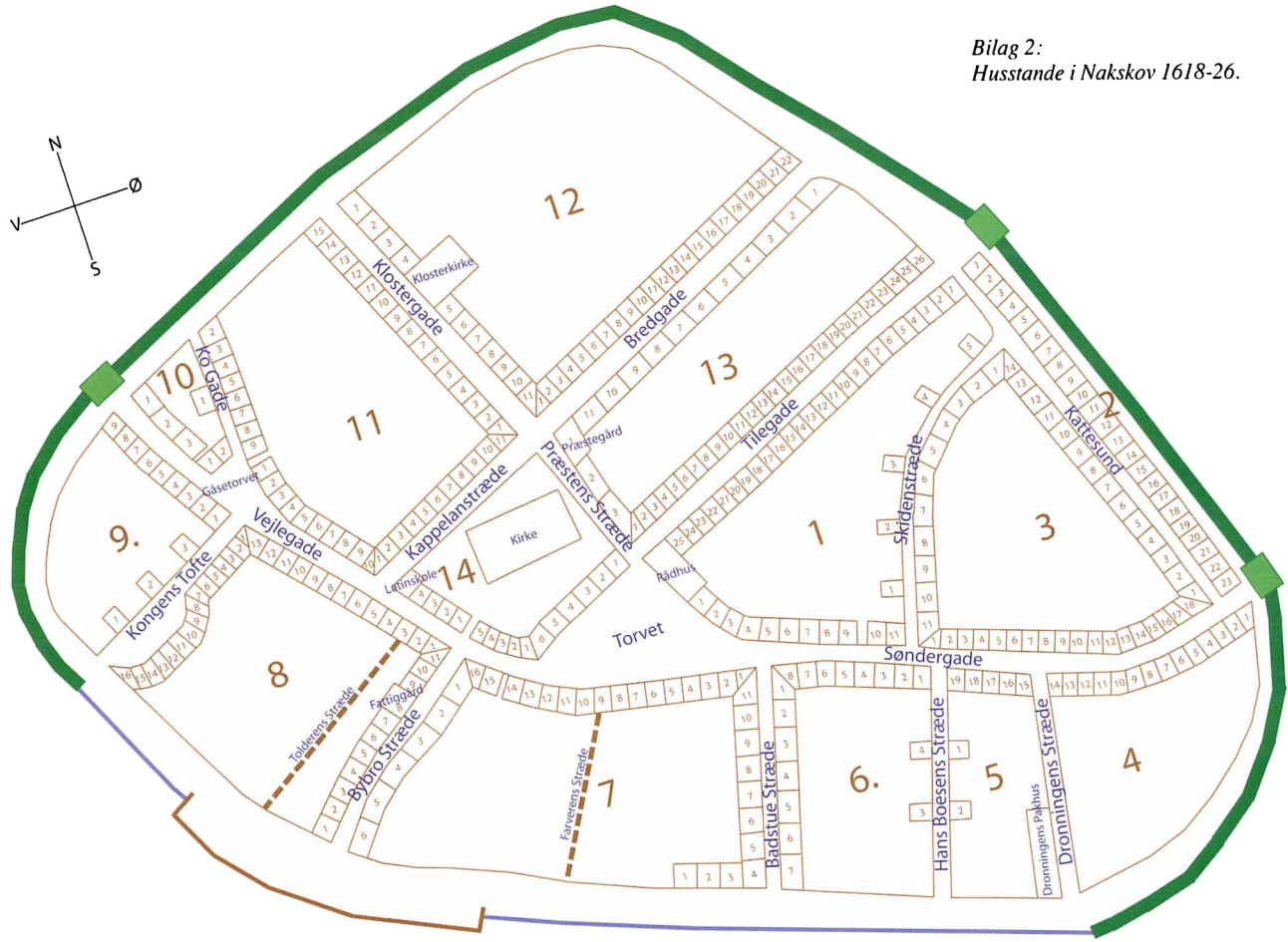
Rasmus Rosengaard er uddannet cand. mag. i historie fra Københavns universitet. Hans speciale omhandler pesten i Nakskov 1619-20 og problemerne ved den gamle opfattelse af den historiske pest. Specialet og videreformidlingen af resultaterne blev belønnet med Nakskov Kommunes kulturpris 2006 og danner baggrund for denne artikel.

Rasmus Rosengaard bor på Vesterbro i København med sin familie og underviser i øjeblikket på Borupgaard Gymnasium i Ballerup.

*Bilag 1:
Luftfoto af Nakskov bykerne.
Vej og stednavne fra 1620 er vist
med hvidt.
Nutidige vejnavne er vist med
gult.*

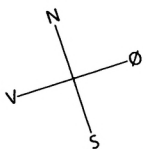

Bilag 2:
Husstande i Nakskov 1618-26.

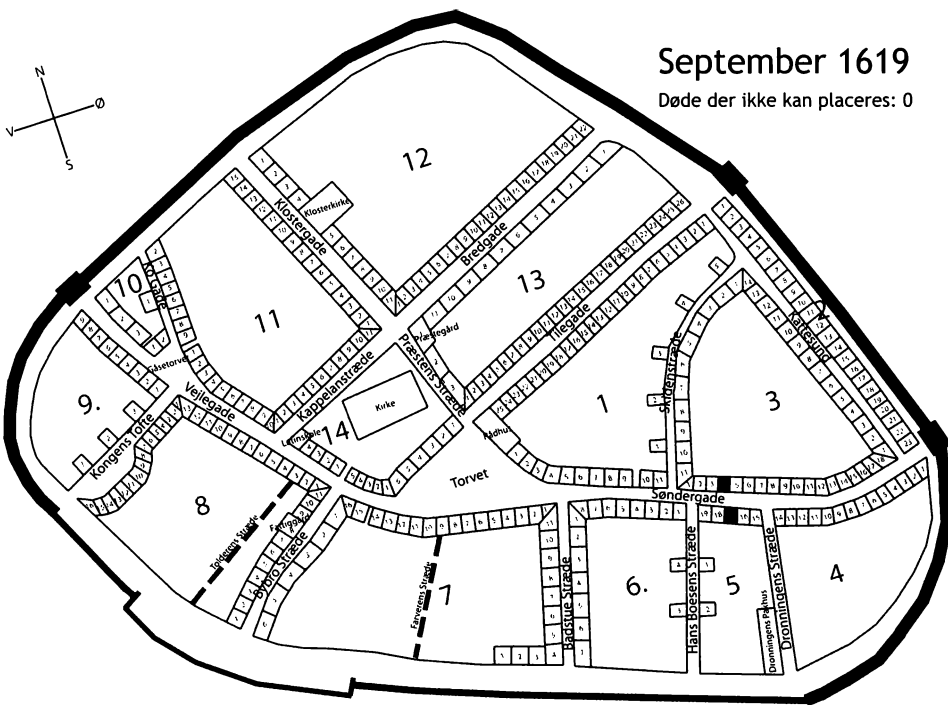
○: Antal døde der kan placeres i en gade, men ikke på en specifik adresse.

Døde der ikke kan placeres: 14

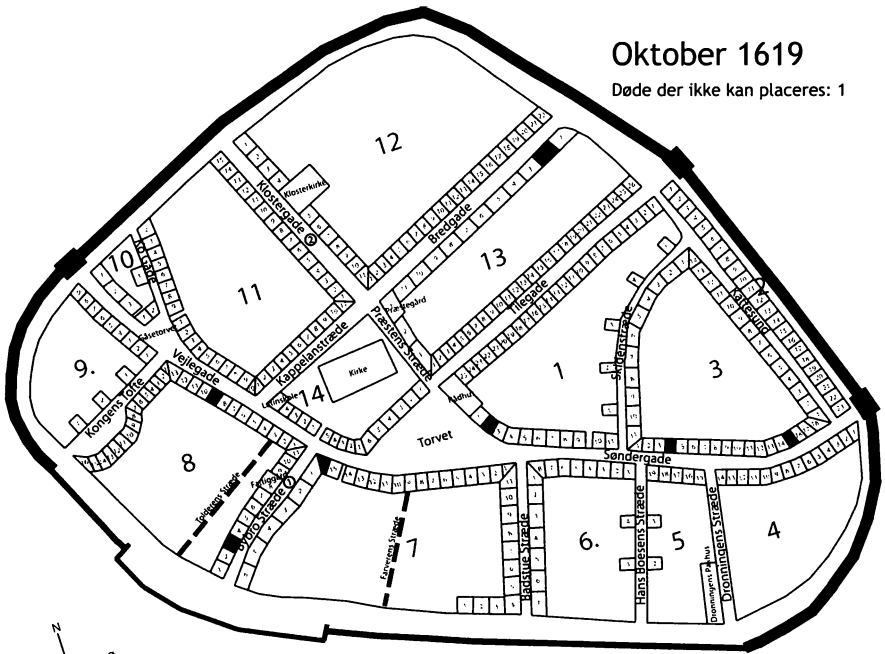
Bilag 3:
Antal døde pr. husstand.

Bilag 4:
Pestramte husstande
September 1619 - januar 1621.

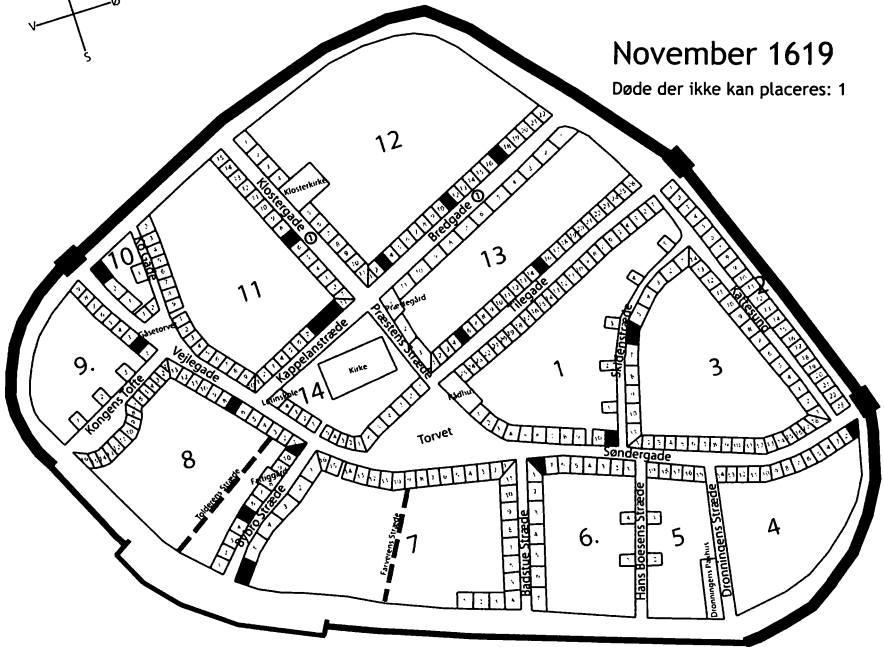
Oktober 1619

Døde der ikke kan placeres: 1

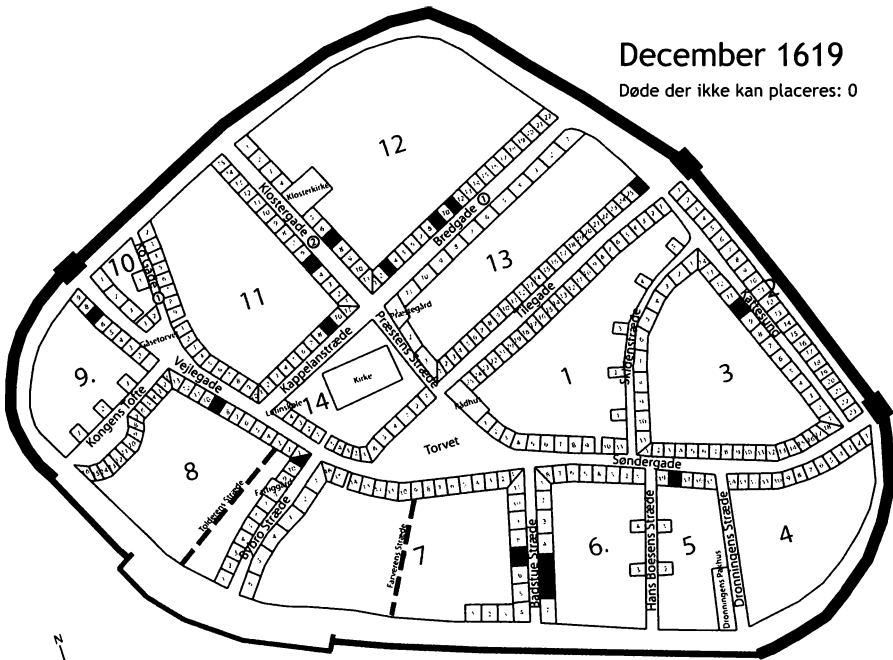
November 1619

Døde der ikke kan placeres: 1

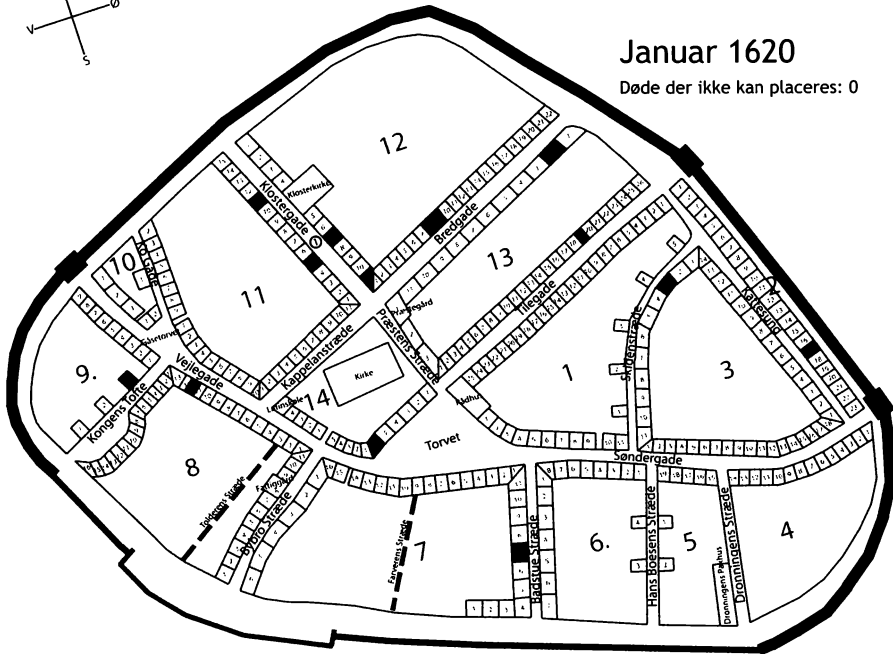
December 1619

Døde der ikke kan placeres: 0

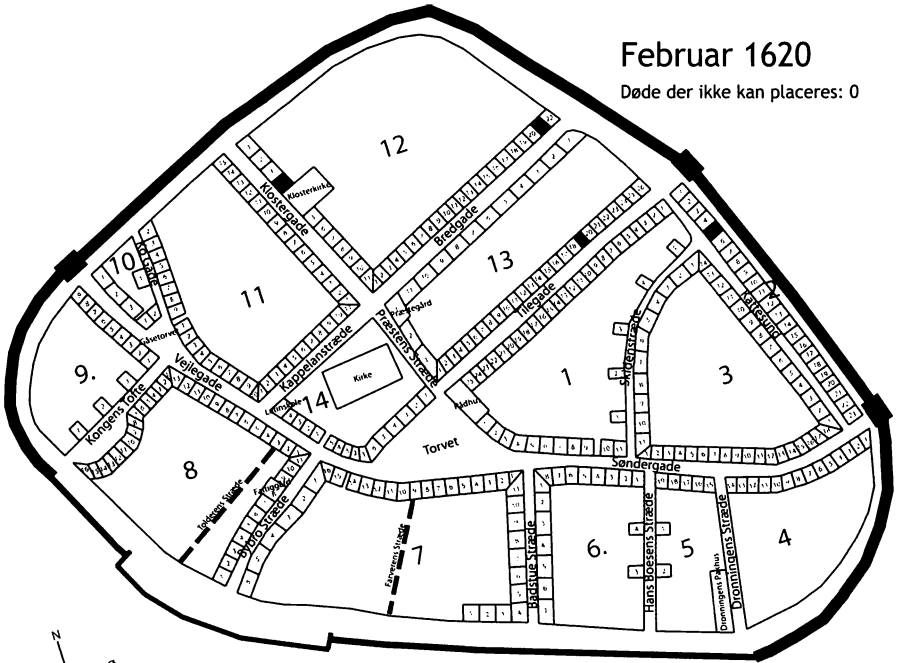
Januar 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

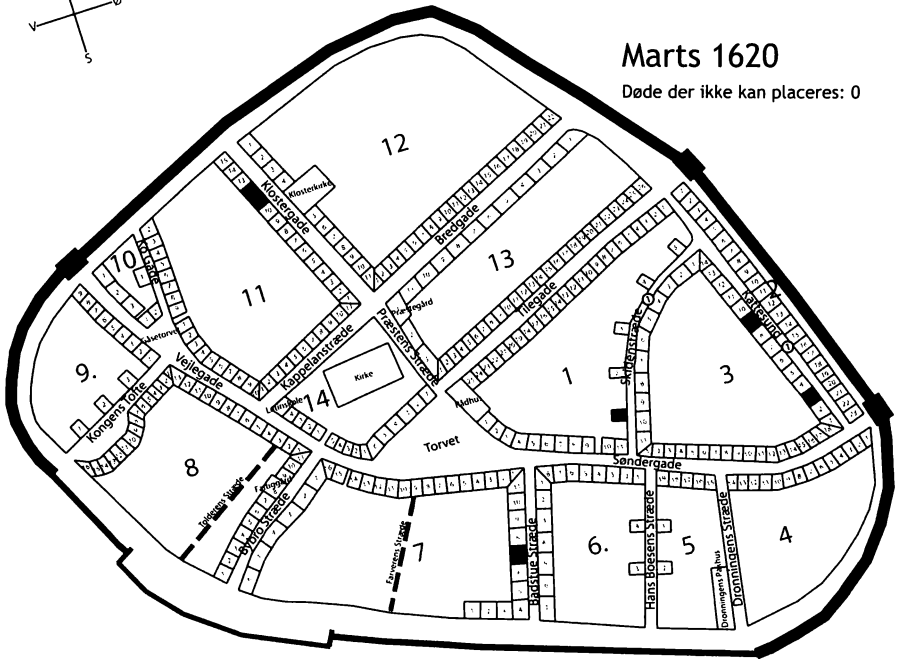
Februar 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

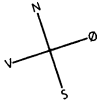
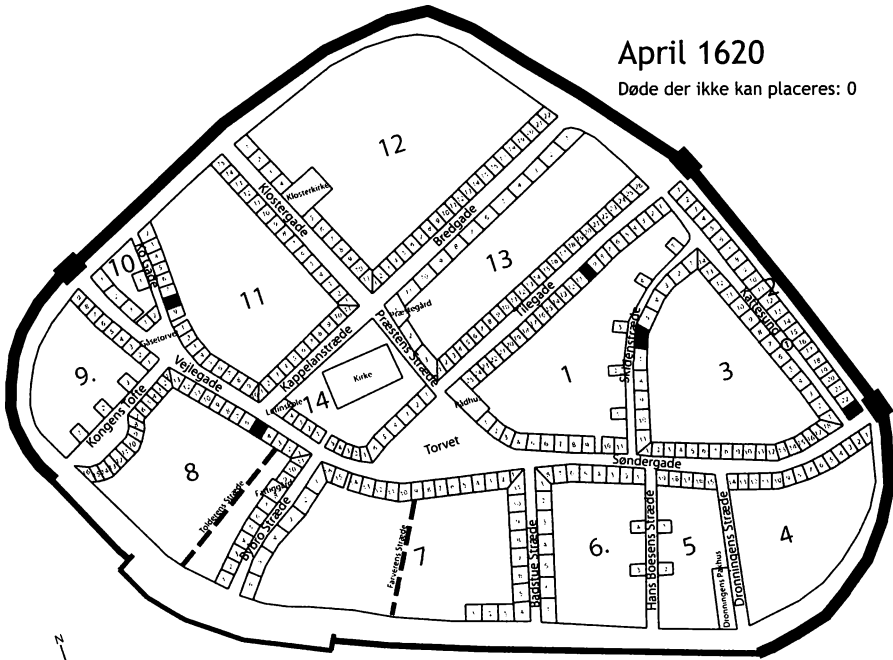
Marts 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

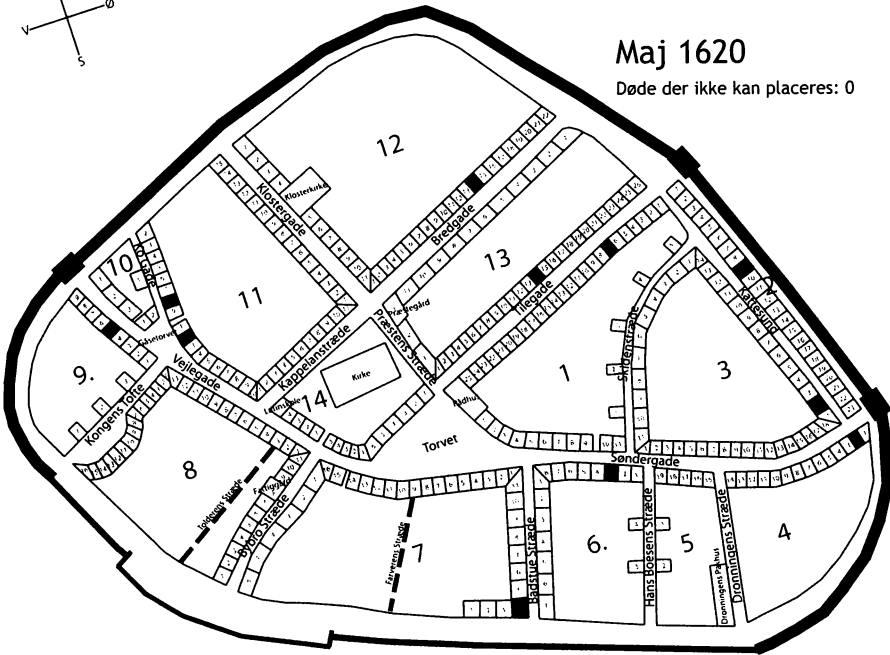
April 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

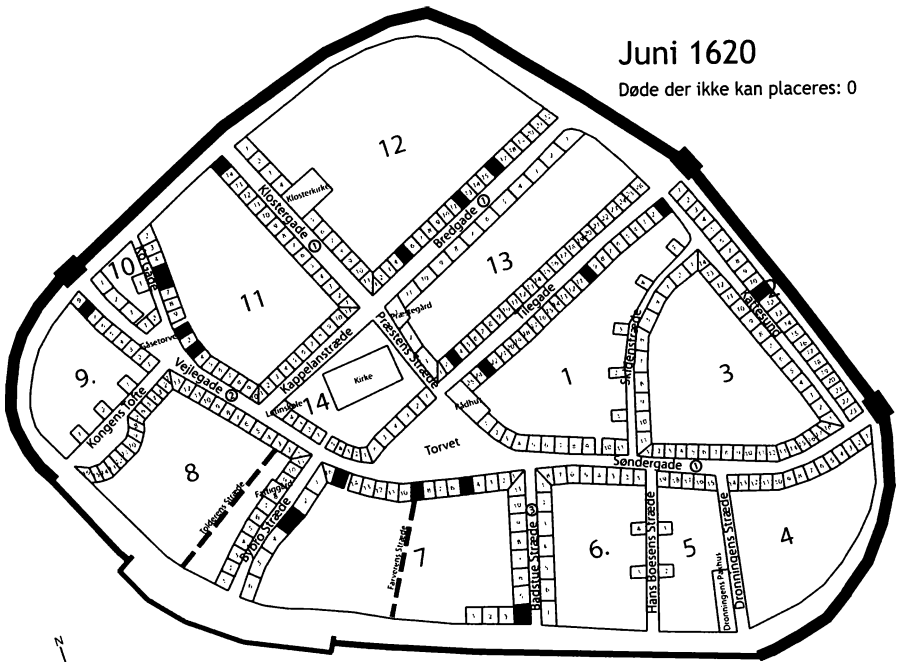
Maj 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

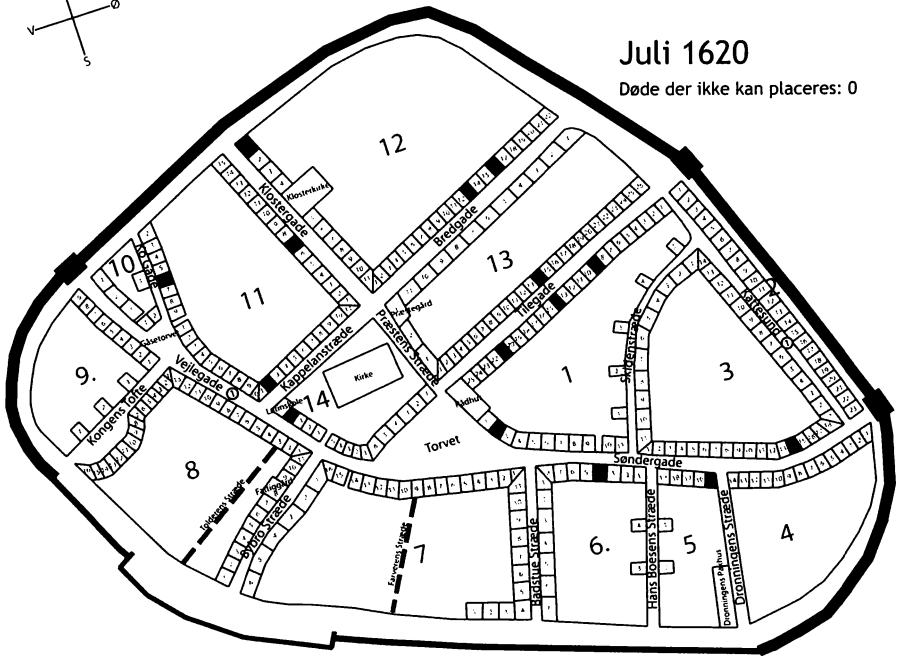
Juni 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

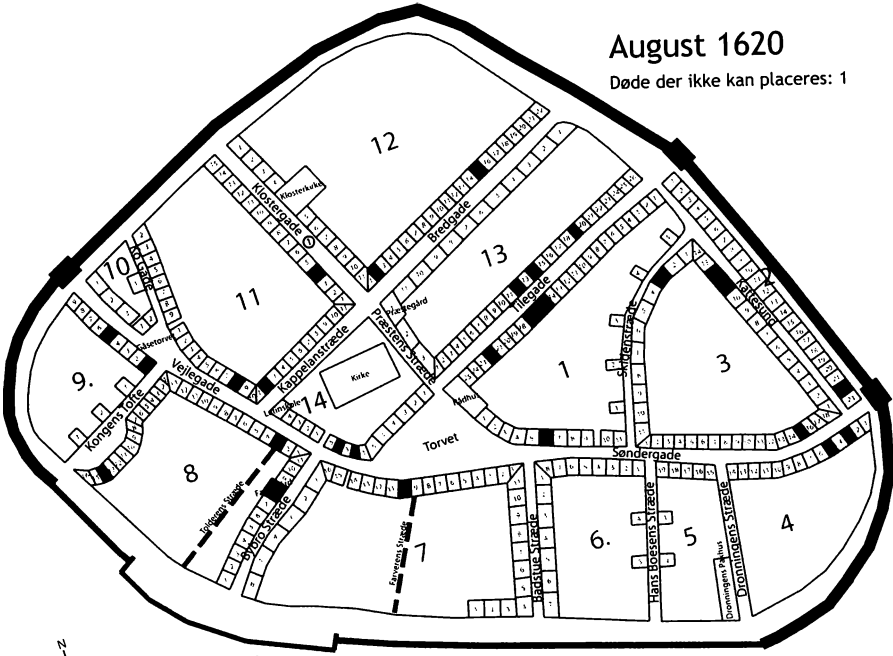
Juli 1620

Døde der ikke kan placeres: 0

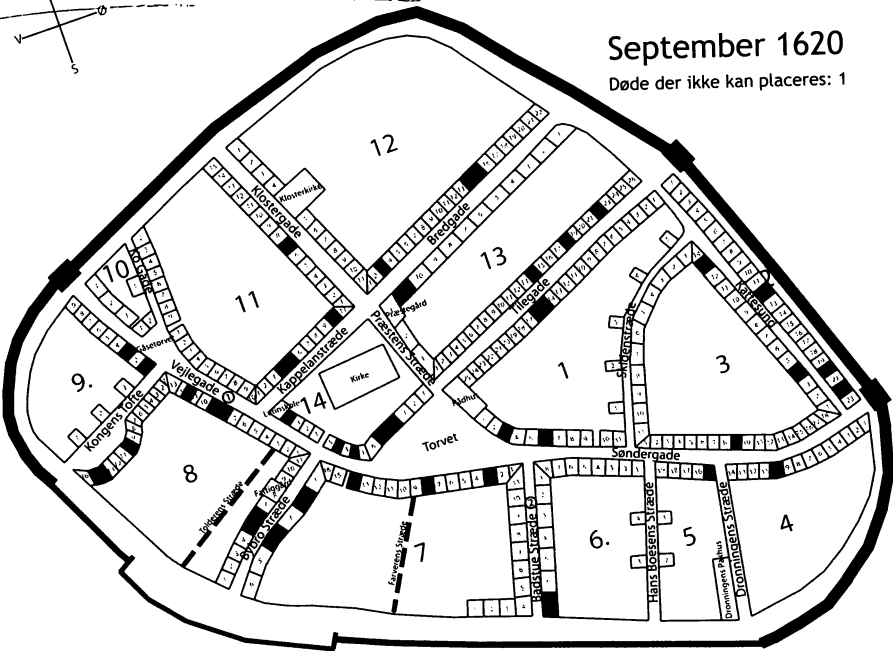
August 1620

Døde der ikke kan placeres: 1

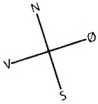
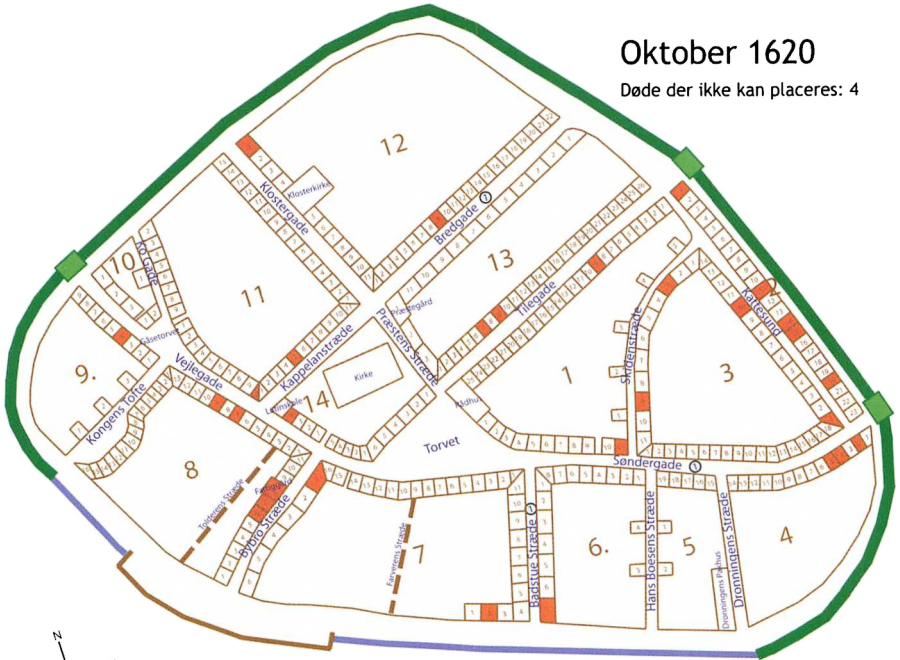
September 1620

Døde der ikke kan placeres: 1

Oktober 1620

Døde der ikke kan placeres: 4

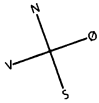
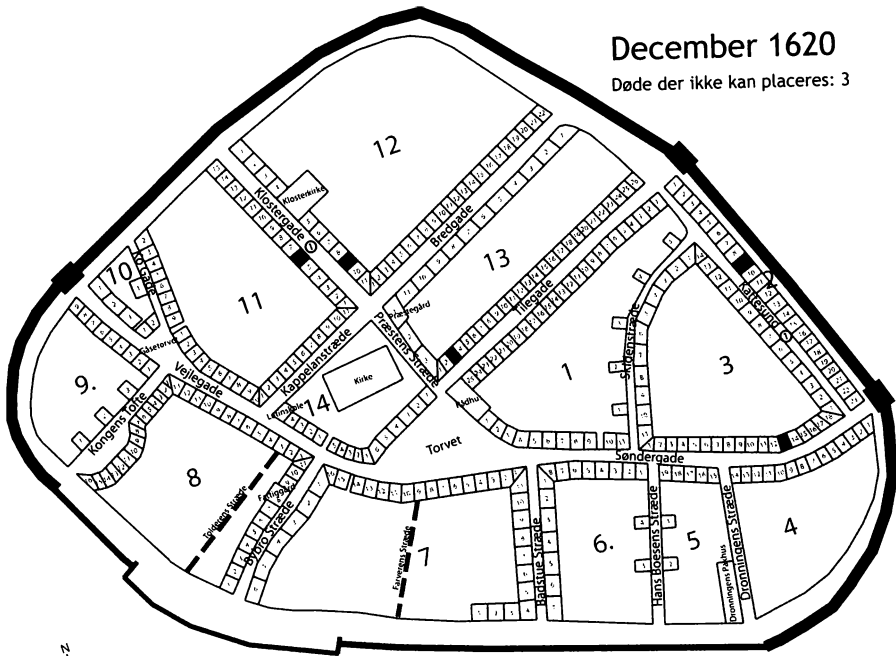
November 1620

Døde der ikke kan placeres: 3

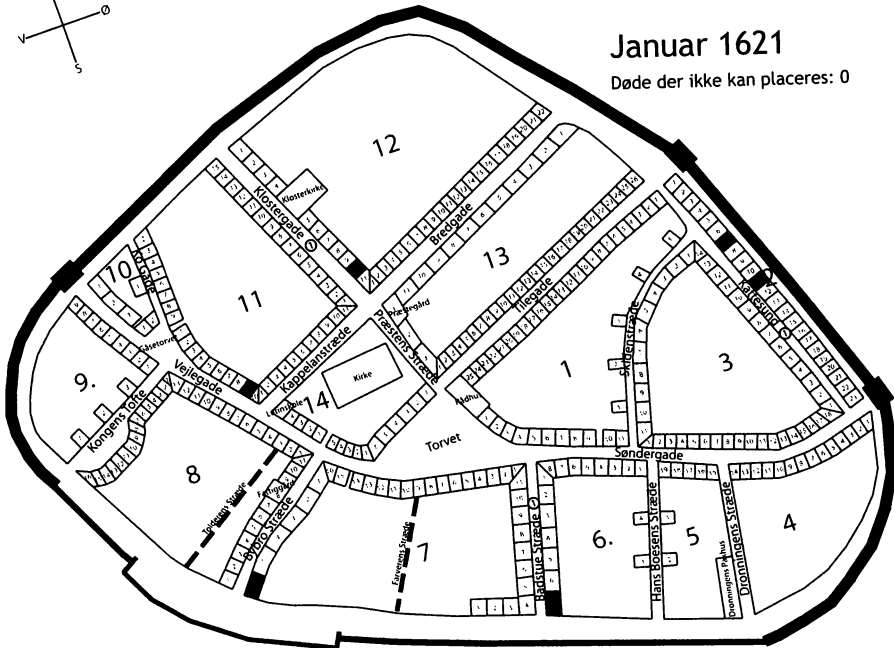
December 1620

Døde der ikke kan placeres: 3

Januar 1621

Døde der ikke kan placeres: 0

Noter

- ¹ Christensen, Peter: In These Perilous Times - Plague and Plague Policies in Early Modern Denmark, i: *Medical History* 47, London 2003, s. 413-450: 418.
- ² *Perlestikkerbogen: 779*. Jeg bruger i henvisninger til Perlestikkerbogen de oprindelige sidetal fra kirkebogen, og ikke de "nye" sidetal i udgivelsen fra 1954.
- ³ Jacob Tingskriver boede Søndergade, søndre side nr. 17. Peder Bager boede Søndergade, nordre side nr. 4. At disse adresser ligger overfor hinanden kan man se ud fra bilag 4 (kort 1 - sep. 1619), hvor begge er markeret.
- ⁴ Frandsen, Karl-Erik: *Kampen mod pesten - Karantænestationen på Saltholm 1709-1711*, København 2004: 5.
- ⁵ Pedersen, Anders (red. Fabritius, Albert & Knudsen, Hans): *Perlestikkerbogen*, København 1954: XI.
- ⁶ Perlestikker: Kunsthåndværker der fremstillede broderier med bl.a. perler, sølv- og guldtråd til de velstående klasser.
- ⁷ Pesten har med stor sandsynlighed også huseret i Europa allerede i 541-750 under den såkaldte 1. pestpandemi. Om der er tale om den samme sygdom som i senmiddelalderen, er der imidlertid delte meninger. En redegørelse for denne del af pestforskningen er udeladt her, da den ikke falder ind under denne artikels fokus. De vigtigste tre kilder til den Justinianske pest (den første epidemi under den 1. pandemi) er: Paulus Diaconus: *Langobardernes Historie*, Gregor af Tours: *Frankerkrøniken*, Procopius: *History of the Wars*. Den centrale kilde til den Sorte Døds vej fra Krim til Europa er: Gabriele de' Mussis: *Historia de Morbo*, i: *The Black Death*, udg. af Rosemary Horrox, Manchester 1994, s. 14-26: 17-18.
- ⁸ Sidste epidemi i Persien forekom i 1881 - Hirst, L. Fabian: *The Conquest of Plague: A Study of the Evolution of Epidemiology*, Oxford 1953: 70.
- ⁹ *Perlestikkerbogen*: 1016.
- ¹⁰ En fremragende skildring af den moderne byldepests spredning fra Yunnan til resten af verden er at finde i: Benedict, Carol: *Bubonic plague in nineteenth-century China*, Stanford 1996.
- ¹¹ Twigg, Graham: *The Black Death - A Biological Reappraisal*, London 1984: 78-79.
- ¹² Pollitzer, R.: *WHO - Monograph Series: Plague*, Geneva 1954: 16-70.
- ¹³ Hirst 1953: 104-5.
- ¹⁴ Zoonotisk infektion: Sygdom der trives blandt dyr.
- ¹⁵ Sygdoms foci: Sted hvor en sygdom/bacille optræder endemisk.
- ¹⁶ Twigg 1984: 16.
- ¹⁷ Gennemgangen af de medicinske forhold omkring *Y. pestis* er primært baseret på: Mandel, Gerald L. m.fl.: *Mandell, Douglas and Bennett's Principles and Practice of Infectious Diseases* 4th edition, New York 1995, s. 2070-78.
- ¹⁸ Twigg 1984: 172.
- ¹⁹ Benedict 1996: 22-24, 40, 129; Hirst 1953: 102.
- ²⁰ Gill, William: *The River of Golden Sand - The narrative of a journey through China and eastern Tibet to Burmah ... - With an Introductory essay by Henry Yul*, London 1880: Bd. 2, 345-46.
- ²¹ Boccaccio, Giovanni: *Decameron*, bd. 1, København 1970-71, bd. 1, 17-22. Boccaccios beretning om pesten i Firenze i 1348 fra den skønlitterære klassiker anses for at være en øjenvidneskildring, da Boccaccio selv overlevede epidemien i byen.
- ²² Porter, Roy: *Medicinens historie - Fra oldtid til nutid*, København 2003: 431-45.
- ²³ I 1900 blev *Bacterium pestis* omdøbt til *Bacillus pestis*. I 1923 kom den til at hedde *Pasteurella pestis* og i 1970'erne skiftede den så endeligt navn til *Yersinia pestis*.
- ²⁴ Yersin, A.: *La peste bubonique á Hong Kong*. *Ann. Inst. Pasteur Paris*. 8. Paris 1894: 662-67 - Her citeret fra en oversættelse i: Butler, Thomas C.: *Plague and other Yersinia infections*, New York 1983: 17.
- ²⁵ Cohn, Jr, Samuel K.: *The black death transformed - Disease and culture in early Renaissance Europe*, London 2002: 77-79.
- ²⁶ Udover at moderne byldepest ikke fremviser brandbylder i dag, har Cohn endvidere undersøgt over 3000 kliniske rapporter fra epidemiene i Indien i perioden 1896-97. Heller ikke her forekommer der beretninger om brandbylder - Cohn 2002: 16.
- ²⁷ Mandel 1995: 2073.
- ²⁸ Carmichael, Ann: *Plague and More Plagues, i: Early Science and Medicine* 8 (3), Leiden 2003, s. 253-66: 258.

- ²⁹ Sygdommenes ”rejsetider” er beregnet ud fra tal opgivet i: Twigg 1884: 139.
- ³⁰ Twigg 1984: 139.
- ³¹ I Perlestikkerbogens findes også vidnesbyrd om smittede der overlevede sygdommen - *Perlestikkerbogen*: 579-596.
- ³² Cohn 2002: 134-37.
- ³³ Hirst 1953: 104-5.
- ³⁴ Cohn har eksempelvis undersøgt over 7000 pestrelaterede kilder og over 40.000 pestrelaterede testamenter.
- ³⁵ Tre af de mest kendte kilder der nævner dyr er: Polychronicon Radulphi Higden Monachi Cestrensis, i: *The black Death*, udg. af Rosemary Horrox, Manchester 1994, s. 62-63 (beretter, at dyr døde); Walsingham, Thomas: *Historia Anglicana 1272-1422*, i: *The black Death*, udg. af Rosemary Horrox, Manchester 1994, s. 88 (beretter, at større dyr døde); Knighton, Henry: *Chronicon Henrici Knighton vel Cnithon monachi Leycestrensis*, i: *The Black Death*, udg. af Rosemary Horrox, Manchester 1994, s. 75-80 (beretter, at får døde i et stort antal).
- ³⁶ Det tænkte eksempel er baseret på viden om de indiske epidemier af moderne byldepest, hvor antallet af smittede rotter i de ramte huse af var meget højt. Alligevel kunne mortaliteten kun måles i promiller, og de ramte husstande oplevede sjældent mere end et enkelt dødsfald.
- ³⁷ Hankin, E. H.: On the epidemiology of plague, i: *Journal of Hygiene* 5, Jena 1905, s. 48-83: 66.
- ³⁸ Martin, C. J.: Insect Porters of Bacterial Infections, i: *British Medical Journal* 1, London 1913, s. 59-68: 59.
- ³⁹ Op. cit.: 63-64.
- ⁴⁰ Eksempelvis: Hirst 1953: 246; Pollitzer 1954: 372-73; Biraben, Jean-Noël: *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, Paris 1975-1976: Bd. 1, 13; Ell, Stephen: Interhuman Transmission of Medieval Plague, i: *Bulletin of the History of Medicine* 54 (4), Baltimore 1980, s. 497-510: 510; Gottfried, Robert S.: *The Black Death - Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, New York 1983 (1985): 6.
- ⁴¹ Jorge, Ricardo: Summa epidemiologica de la Pests Epidemias antiguas et modernas, i: *Bulletin International d'Hygiène Publique - Bulletin mensuel* 25, Paris 1933, s. 425-50: 425.
- ⁴² Hirst 1953: 237-40.
- ⁴³ Wu Lien-Teh: *A treatise on pneumonic plague*, Geneve 1926: 298-306.
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ Pollitzer 1954: 518.
- ⁴⁶ Eksempelvis: Schofield, Roger: An Anatomy of an Epidemic: Colyton, November 1645 to November 1646, i: *The Plague Reconsidered - A new look at its origins and effects in the 16th and 17th Century England*, udg. af Paul Slack, Cambridge 1977, s. 95-126: 101-104; Benedictow, Ole Jørgen: *Plague in the Late Medieval Nordic Countries - Epidemiological Studies*, Oslo 1992: 156-171.
- ⁴⁷ Eksempelvis: Shrewsbury, J.F.D.: *History of Bubonic Plague in the British Isles*, Cambridge 1971: 36, 46, 52, 63, 447.
- ⁴⁸ Twigg 1984; Scott, Susan & Duncan, Christopher J.: *Biology of Plagues - Evidence from Historical Populations*, Cambridge 2001.
- ⁴⁹ Drancourt, Michel m.fl.: Detection of 400-year-old *Yersinia pestis* DNA in human dental pulp: An approach to the diagnosis of ancient septicaemia, i: *Proceedings of the National Academy of Sciences* 95 (21), Washington 1998, s. 12637-40; Raoult, Didier m.fl.: Molecular identification by “suicide PCR” of *Yersinia pestis* as the agent of Medieval Black Death, i: *Proceedings of the National Academy of Sciences* 97 (23), Washington 2000, s. 12800-3; Drancourt, Michel & Raoult, Didier: Molecular insights into the history of plague, I: *Microbes and Infection* 4 (2002), Marseille 2002, s. 105-9; Drancourt, Michel m.fl.: Genotyping, Orientalis-like *Yersinia pestis*, and Plague Pandemics, i: *Emerging Infectious Diseases* 10 (9), Atlanta 2004a, s. 1585-92; Drancourt, Michel & Raoult, Didier: Molecular detection of *Yersinia pestis* in dental pulp, i: *Microbiology* 150 (2), Reading 2004b, s. 263-64.
- ⁵⁰ Weitzman, Jonathan: Black Death, i: *Trends in Molecular Medicine* 7 (1), Januar 2001, s. 12.
- ⁵¹ Drancourt m.fl. 2004a: 1591.
- ⁵² Justinianske pest: Den første af en lang række epidemier, der tilsammen udgjorde 1. pestpandemi.
- ⁵³ Gilbert, P. m.fl.: Absence of *Yersinia pestis*-specific DNA in human teeth from five European excavations of putative plague victims, i: *Microbiology* 150, Reading 2004, s. 341-54: 342.
- ⁵⁴ Op. cit.: 351.
- ⁵⁵ Oplysningerne omkring den mulige forening

- af Drancourtgruppens materiale stammer fra min samtale med Niels Lynnerup.
- ⁵⁶ Gilbert m.fl. 2004: 352.
- ⁵⁷ Kelly, John: *The Great Mortality – An Intimate History of the Black Death*, London 2005: 295-303.
- ⁵⁸ Kuhn, Thomas S.: *The Structure of scientific revolutions*, Chicago 1962 (1974): 77.
- ⁵⁹ Op. cit.: 78.
- ⁶⁰ Op. cit.: 67-68.
- ⁶¹ Op. cit.: 78.
- ⁶² *Perlestikkerbogen*: 1089.
- ⁶³ Op. cit.: 831.
- ⁶⁴ Christensen 2003: 421-23.
- ⁶⁵ *Perlestikkerbogen*: 794.
- ⁶⁶ Op. cit.: 787.
- ⁶⁷ Op. cit.: 795.
- ⁶⁸ Tjenestepigen var nok ikke alene om at bringe smitten til Niels Hansens gård. Samme dag som hun blev begravet, begravede man nemlig også et af Niels Hansens børn, som nødvendigvis også må have været smittet udefra.
- ⁶⁹ *Perlestikkerbogen*: 785, 804.
- ⁷⁰ Case mortalitet: Antallet af smittede der dør.
- ⁷¹ *Perlestikkerbogen*: 579-596. Skriftemål blev efter reformationen også udøvet under den protestantiske kirke.
- ⁷² Eksempelvis: Frandsen, Karl-Erik: "Det kunne nytte" – Krig, pest, sult og død i Helsingør 1711, i: *Krig fra først til sidst – Festskrift for Knud J.V. Jespersen*, udg. af Lars Bisgård m.fl., Odense 2006, s. 207-22: 211-12.
- ⁷³ Ell 1980: 507.
- ⁷⁴ Frandsen 2006: 215.
- ⁷⁵ Haugner, C. C.: *Nakskov Købstads Historie*, Nakskov 1944-45: Bd. 2, 143.
- ⁷⁶ Ladewig Petersen, Erling: *Dansk socialhistorie 3 – Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700*, København 1980: 98.
- ⁷⁷ For september 1619 fratrækkes ingen døde, da der herfra kun tælles to pestdødsfald. Det drejer sig om de to drenge i Søndergade, som præsten identificerede som pestofre.
- ⁷⁸ Case studies af epidemier i Colyton 1645-46 (Schofield 1977) og Bristol 1540-1650 (Slack, Paul A.: *The Local Incidence of Epidemic Disease – the Case of Bristol 1540-1650*, i: *The Plague Reconsidered - A new look at its origins and effects in the 16th and 17th Century England*, udg. af Paul Slack, Cambridge 1977, s. 49-62) viser eksempelvis lignede dødstal. Ca-
- ses fra byer der blev udsat for karantæne, så borgerne ikke kunne forlade byen, oplevede en markant højere mortalitet. Eksempelvis Eyam 1665-66 (Bradley, Leslie: *The Most Famous of All English Plagues – A detailed analysis of the Plague at Eyam*, i: *The Plague Reconsidered - A new look at its origins and effects in the 16th and 17th Century England*, udg. af Paul Slack, Cambridge 1977, s. 63-94).
- ⁷⁹ Dele af Karl Erik Frandsens materiale er allere-de publiceret i: Frandsen 2006.
- ⁸⁰ Haugner 1944, Bd. 1: 166-68.
- ⁸¹ Hammer, T. Skotte: *Nakskov på kryds og tværs – en byvandring*, Nakskov 1983: 8.
- ⁸² Haugner 1944: Bd. 2, 141.
- ⁸³ Op. cit.: Bd. 2: 140.
- ⁸⁴ Anders Pedersen kalder den del af Søndergade der munder ud i torvet for *Torvegade*. *De omtalte husstande på "Torvegade, nordre side"* tæller 9 parceller. De kan ses på fig. 8 nederst i blok 1, hvor de starter ved rådhuset og bevæger sig østover.
- ⁸⁵ *Perlestikkerbogen*: 278-79.
- ⁸⁶ Op. cit.: 350-51.
- ⁸⁷ Op. cit.: 350-51.
- ⁸⁸ Op. cit.: 782.
- ⁸⁹ Op. cit.: 296-97.
- ⁹⁰ Op. cit.: 300-01.
- ⁹¹ Op. cit.: 296-97.
- ⁹² Op. cit.: 798, 799.
- ⁹³ Op. cit.: 802.
- ⁹⁴ Op. cit.: 780.
- ⁹⁵ Ibid.
- ⁹⁶ Op. cit.: 804, 807, 808.
- ⁹⁷ Indian Plague Research Commission: *The Etiology and Epidemiology of Plague - A Summary of the Work of the Plague Commission*, Calcutta 1908: 19-20.
- ⁹⁸ Ell 1980: 507; Cohn 2002: 140-87.

Den første fest: Dåben

af Birgit Schytt og Anne Elmer, Guldborgsund Museum

Guldborgsund Museum har en fin samling af kristentøj, det gamle navn for dåbskjoler. Kristentøjerne er i deres udformning meget forskelligt fra det, vi i dag forbinder med dåbskjoler: De er kulørte, mange decideret spraglede, de er pyntede med bånd, rosetter og gyldne og sølvfarvede kniplinger.

Desværre er der meget få oplysninger om de enkelte dragter, men flere har årstal udformet i bånd og kniplinger, der fortæller, at disse dragter er fra de første årtier i 1800-tallet.

Ser man på de forskellige typer af dragter, der findes i museets samling, repræsenterer de samlet set de fleste typer, som man ellers finder på landets museer, fra hattedragterne, der er de ældste, til overgangsdragterne, der er bindeledet mellem det gamle kristentøj og den moderne hvide dåbsdragt.

Der findes også en række beretninger fra Lolland-Falster om dåbstraditioner på øerne, blandt andet i den store beretning om livet i Klokkegården, hvor den falsterske bondesøn Lars Rasmussen fortæller om livet i Bjørup i midten af 1800-tallet, og hos Falsters to store kvinder hvad angår folke-mindeindsamling, Helene Strange og Ka-

ren Toxværd. Så det skulle være muligt at skabe et billede af de lokale sammenhænge, som kristentøjet har været brugt i.

Dåben

Fødsel og dåb havde naturligt nok landsbyernes kvindelige fællesskab i centrum. Det hed ligefrem ”at være i kvindestue”, når man deltog som hjælper ved en fødsel. Normalt var der tre hjælpere: jordemoderen og to andre kvinder. Alle tre skulle selv have født børn, man havde ikke adgang til kvindestuen, hvis ikke dette kriterium var opfyldt. Selve fødslen foregik ifølge Lars Rasmussen siddende i en armstol.

Dagen efter fødslen kom alle byens koner til ”konegilde”, hvor der blev drukket kaffe og spist, mens den lille svøbte nyfødte blev vist frem. Det var også konerne i byen, der kom med mad i barselspotterne til barselskonen, så længe hun var senge-liggende.

Tiden mellem fødslen og dåben blev betragtet som en meget farlig periode for den nyfødte. Frem til dåben bar barnet arvesynden, som Gud nedkaldte over menneskene ved syndefaldet, og barnet var heding. Dåben ophævede arvesynden, den

vaskedes rent bogstaveligt af, og barnet var genfødt som kristent.

I tiden frem til dåben truede de onde magter det lille barn. Der findes rundt i landet mange beretninger om især bjergfolk, der stjæler de udøbte børn. Fra Falster har Karen Toxværd en beretning om en ung kone, hvis lille barn trues af dets fader, der er en varulv.

Det var derfor vigtigt, at dåben fandt sted så hurtigt som muligt. Også den store spædbarnsdødelighed var medvirkende til, at man ønskede børnene døbt hurtigt, så de ikke døde som hedninge og dermed ikke kom i Himlen. I den katolske kirke løste man dilemmaet med de døde udøbte børn, der på den ene side bar arvesynden på sig og på den anden side var for små til at have begået nogen personlig synd, med at konstruere et mellemstadium mellem Himmel og Helvede, Limbo. I dag benytter man ikke længere dette begreb, forældrenes hensigt om at have villet døbe barnet er nok til, at barnet bliver Guds barn. Også i Folkekirken opererer man efter reformationen ikke længere med arvesynden i forbindelse med dåben. Barnet bliver døbt i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn og bliver dermed Guds barn. Dåben er en nådegave.

I Væggerløse Kirkebog findes der nogle optegnelser fra 1689, der fortæller om barnedåbens alvorlige betydning. Præsten, magister Oluf Lund, beskriver, hvordan han den 23. februar begraver en ung ugift tjenestepige, der døde i barselsseng, samtidigt med at han bekendtgør dåben af hendes søn. Dåben var på grund af de dramatiske omstændigheder foretaget som hjemmedåb: ”Om fredag morgen, da ieg dette spurde reiste der ofver at døbe barnet som ei hafde dend tilsuon og føde dett skulle, motte bortdøe før det blev døbt, det blev kaldet Peder. Om løverdagen, som var

dend 23., blev moderen ført til jorden og barnet til kirken, at dets daab kunde forkyndiges”.

Og i maj måned samme år måtte han tage en bonde og hans kone til åbenbart skrifte, fordi de ikke havde nået at få deres barn døbt, inden det døde: ”1689 Festo Trinitatis [26. maj] skriftede aabenbare Niels Falmer af Hasseløe og hans hustru efter vor kongl. danske lou. libr. II cap. V artic. 7, fordi de hafde forsømt deris barns daab, som lefvede paa siette dag og døde uden daab”(1).

Dåben var også tidligere den handling, der officielt navngav barnet, og lige så vigtigt, gjorde det arveberettiget efter forældrene. I kirkebogen fra Herritslev på Lolland findes en optegnelse fra 1707, der beskriver, hvor galt det kunne gå med navngivningen, hvis gudmoderen ikke talte tydeligt: ”Lauritz Rasmussens Datter af Herritzlev, hvis Navn er Else, blev døbt af Capellanen Hr. Jesper, og efterdi Qvinden, som bar Barnet, snøvlede, saa Hr. Jesper ej kunde forstaa, hvad hun sagde, Barnet skulde hedde, spurgte han Degnen Otho Madtzen, som sagde *Jens*; derpaa blev det døbt med det Navn Jens, men Forældrenes Villie var, at det skulde hedde Else, *hvilket navn det og kan med føje beholde*. Qvinden, som bar dette Barn, var Jesper Mølleres Qvinde af Herritzlev”(2).

At det var vigtigt, at det var det rigtige navn, der blev forkyndt ved dåben fortæller også en optegnelse i Åstrup sogns kirkebog, om Peder lille Peders – det var hans navn – tvillingesønners dåb. På grund af tvillingernes store lighed med hinanden var der en del forviklinger omkring hvem af drengene, der nu skulle hedde Hans, og hvem, der skulle hedde Niels(3).

Dåbsfestlighederne tog deres begyndelse med, at barnefaderen blev sendt landsbyen

rundt med invitation til deltagelse i ”kirkegangsgildet”. Det kaldtes ”at dreje med hatten”, hvilket ifølge Karen Toxværd skyldtes, at man ikke bad faderen sidde, før han havde fremført sit ærinde stående i stuen med hatten i hånden. Flere beretninger fortæller, at indbydelsen blev indlært som en remse og blev oplevet af fædrene som noget af en prøvelse, idet de måske ikke alle var vant til længere enetaler. Der er da også overleveret eksempler på, hvordan en sådan indbydelse kunne lyde: ”Jeg skal hilse fra min kone og vor lille dreng (pige), om I vil komme hen hos os søndag morgen og få frokost, følge med til kirke og hjem igen og få mad og forslå tiden på bedste måde, om Ane og Jens vil stå fadder, og om du (konen) vil hjælpe til at lave til gilde (eller følge min kone til kirke), og om I vil tage et sulefad med”(4).

I indbydelsen kunne der også blive givet besked om, hvordan de mange børn, der var i familierne, kunne deltage i festlighederne. Da Ole Arildsen i Radsted-området i midten af 1800-tallet skulle indbyde Boel Ebbesens familie til dåb, lød den sidste del af indbydelsen således: ”Rasmus, Per og Karen første Dag, Marie, Margrethe og Arild anden Dag, og Niels kan blive hjemme og passe Kreaturerne; saa skulle jeg spørge, om Rasmus vil staa Fadder og Karen være Gudmoder?”

Marie, Margrethe og Arild var familiens yngste børn, og de skulle altså deltage i det lidt mindre andendagsgilde(5).

På Sydfalster var det normalt, at gudmoderen blev indbudt nogen tid i forvejen, da hun skulle nå at få både sin egen stads og gudmoder-gaven til gudbarnet, - en hel klædning fra inderst til yderst - færdig til tiden.

I Lars Rasmussens beretning findes en fin beskrivelse af, hvordan dåbsdagen forløb.

Dåbsbarnet blev lagt i kristentøjet, der i dette tilfælde var en pose, der nåede til op under armene på barnet. Om kristentøjet fortæller han videre, at det langt fra var alle, der selv ejede en sådan dragt, og at man i stedet lånte den fra andre, for eksempel Ole Madsen i Systofte, der havde en dragt, der var mørk i bunden med påsyede gyldne bånd, kors, stjerner, englehoveder, en ”bibelbog” og flere andre ting.

Det siger sig selv, at der var tale om en kostbar dragt, og det var derfor forståeligt, at ikke alle havde råd til at eje kristentøjet. At dragterne blev lånt eller lejet kendes fra hele landet, ofte var det præsten eller præstekonen, jordmoderen eller sognefogeden, der stod for denne virksomhed. Guldborgsund Museums samling rummer ingen dragter med oplysninger om brug til udlejning, men Lolland-Falsters Stiftsmuseum har to dragter, der stammer fra præstegårde og to fra sognefogder. Om den, der stammer fra Radsted Præstegård, er anført, at den er blevet brugt af husmænd.

Gudmoderen og resten af de indbudte gæster kom til gården ved 8 - 9 tiden for først at indtage en frokost med sigtebrød og hvedekage, smør og gåsefedt, et stort saltmadsfad og rigeligt med øl og brændevin og derefter at følge barnet til kirke. Både Karen Toxværd og Helene Strange beskriver, hvordan faderen, der ikke skulle med i kirken, bar barnet ud i gården til gudmoderen, der sad i vognen og rakte det op til hende. Han kunne, inden han gav barnet fra sig, løfte det op på hestene, det ville gøre barnet gode venner med kreaturerne. Herefter kørte følget til kirken, hvor gudmoderen gik ind lige efter præsten, - en understregning af hendes og barnets hovedrolle i dagens gudstjeneste. Der var mange regler, man skulle huske som gudmoder, for eksempel var det vigtigt, at gudmoderen sørgede for, at barnet kom ind i kirken med

benene først og ikke hovedet, og at hun ikke rystede barnet for at få det til at tie, hvis det begyndte at græde under dåbs-handlingen, for så ville det komme til at ryste som gammel. Til gengæld ville barnet være sikret en god sangstemme, hvis det græd med under salmesange. For at barnet skulle være stille, finder vi i Lars Rasmussens beretning "pattekonen". Pattekonen var en af byens kvinder, der selv ammede et barn. Hun sad ved siden af gudmoderen, og kunne træde til, såfremt denne ikke kunne amme dåbsbarnet, hvis det blev nødvendigt under gudstjenesten. Endnu et eksempel på det fællesskab, der var mellem byens kvinder omkring den nyfødte.

Derudover bestod dåbsfølget af barnets faddere. Det kunne være op til 2 – 3 faddere af hver slags, mænd, karle, koner og piger. En kvindelig slægtning var "huekone". Hun havde ansvar for at tage sig af barnets hue under selve dåbs-handlingen.

Barnets moder, som jo kom i kirken for første gang efter fødslen, skulle ledes ind i kirken af præsten. Denne handling, "at være kirkegangskone" havde rødder tilbage til katolsk tid, hvor barselskvinder skulle erklæres rene ovenpå fødslen af præsten. Moderen måtte derfor vente i våbenhuset, indtil præsten midt i første salme kom og hentede hende, hvorefter hun deltog i resten af gudstjenesten, dog ikke placeret sammen med dåbsfølget.

Efter dåbs-handlingen blev der gået "til offers". Fadderne og kirkegangskonen gik i bestemt rækkefølge op til alteret, hvor de lagde nogle mønter som betaling til præst og degn for henholdsvis dåben og for at have ledt kirkegangskonen ind i kirken. Karen Toxværd fortæller, at var det en dreng, der blev døbt, gik mændene først, hvis det var en pige, var kvinderne de første til at ofre.

Så gik turen hjem til kirkegangsgildet. Og det måtte i modsætning til turen ud til kirken gerne gå stærkt. Hvis følget eller moderen kørte for hurtigt til kirke, ville det nemlig betyde, at familien alt for hurtigt igen skulle holde dåb. Samme regel gjaldt for faderen, når han var rundt og dreje med hatten, her skulle det også gå langsomt.

Det var ikke billigt at holde gilde, og delta-gerne afholdt da også noget af omkostningerne og hjalp til med arbejdet. Man sendte før gildet tilskud i form af slagtede høns eller ænder, æg, smør eller andre fødevarer, man kunne stille en pige eller karl til rådighed for værtsparret under festen, man bidrog økonomisk og man kunne, som det fremgår af den ovennævnte invitation, stille fade og andet husgeråd til rådighed. Alle gæster medbragte selv "værktøjet", det vil sige ske og kniv, gaflen behøvedes ikke, man havde den "femhornede", fingrene.

Ved festbordet fik gudmoderen og degnen hæderspladsen for enden af bordet. Gudmoderens mand fik en mere beskedne plads længere ned i rækken. Som tak for hendes indsats fik gudmoderen en stor rund kage, "gudmoderkagen", der var pyntet med hendes og barnets navnetræk. Det var tanken, at hun skulle have kagen med hjem, men Helene Strange fortæller om et gilde hos en skrædder, hvor kagerne ikke slog til, og man derfor måtte ty til gudmoderkagen - "barnet" -, hvilket skulle have givet anledning til mundheldet: "Der slog det til ligesom ved skrædderens gilde, der åd de barnet med." Fadderne fik også deres tak, den bestod i en kvart kage.

Hvedekager var tidens festbrød. Hver gæst fik en stor gildeskringle af hvededej, som de kunne tage med sig hjem som lidt lækkert til andendagen. Og på gildeskringlerne kunne man kende husmoderen. Kvaliteten og ikke mindst størrelsen blev be-

dømt af gæsterne, Der var her, man kunne se, om en husmoder var nærig eller gavmild.

Helene Strange giver også en fin beskrivelse af, hvordan dåbsmenuen skifter gennem 1800-tallet. De tidligste retter, hun nævner, er sødgrød og klipfisk med stærk sennep og brød til. Disse retter skiftes i midten af 1800-tallet langsomt ud med risengrød, kødbollesuppe og peberrodskød, og som en værdsat dessert æggeosten, der var en slags budding lavet af sødmælk, æg og koriander og med sødt dypeøl til. Æggeosten blev omkring 1860 udskiftet med æblekagen.

Efter middagen var det tid til at hygge sig sammen. Der var som regel engageret musikanter til gildet. Som en hjælp til denne udgift samledes der ind blandt gæsterne, og der gik også en indsamlings"tavle" rundt til fordel for sognets fattige. Måske blev det ikke til så mange penge, men de syge og gamle i landsbyen blev også betænkt med levningerne fra gildet.

Den musiske underholdning ved gilderne bestod i først salmesang og derefter dans, hvor gudmoderen igen fik hovedrollen, idet hun indledte dansen. Beretningerne fortæller lidt forskelligt om hvem, der var hendes partner. Det kunne være dåbsbarnet, som gudmoderen dansede med i sit forklæde, - "hun lærte barnet at danse". Det kunne også være barnets fader eller den, der havde kørt hende til kirke.

Som vi kan se af ovenstående, har der været en del overtro knyttet til de handlinger, man foretog på dåbsdagen i forhold til dåbsbarnet. At placere det på hestene, så det fik forstand på kreaturerne, at undgå at ryste det, så det ikke rystede som gammel, at det skulle ind i kirken med benene først og at det fik en god sangstemme, hvis det græd under salmesangen. Denne overtro lagde også sin begrænsning på dåbsfestlig-

hederne: Man måtte ikke spille kort på dåbsdagen, for så blev barnet en spillefugl.

Kirkegangsgilderne eller dåbsfesterne hørte til den gruppe fester, man på Nordfalster kaldte "todagsgilder". Todagsgilder var bryllupper, dåbsfest, begravelser og det lidt barske begreb, "goldgilder". Goldgilder blev holdt af dem, der ingen børn havde. De ville jo ikke kunne holde barnedåb eller bryllup og måtte derfor gøre gengæld for de fester, de blev indbudt til, ved at holde goldgilde.

Todagsgilderne strakte sig, som ordet siger, over to dage, og det var ikke ligegyldigt hvilke af ugens dage, man valgte til festlighederne. Specielt blev mandage og torsdage betragtet som farlige og uheldige dage til gilder, så som regel blev gildernes førstedag lagt på en fredag og andendagen på den følgende søndag. Førstedagen var den store festdag, mens der til andendagens gilde blev inviteret færre gæster, ligesom arrangementet først startede lidt op ad dagen.

Kristentøjjet

I 2006 udkom Anni Blochs undersøgelse over danske kristenklæder. Her opstiller hun en liste over de typer dåbsdragter, der findes i en række danske museers samlinger. Sammenligner vi Anni Blochs kategorier med Guldborgsund Museums samling, finder vi fem af kategorierne i samlingen. Det er langhættedragten, hvor barnet blev svøbt og derefter lagt i hættten på dragten, dragtposerne, der nærmest minder om en lille sovepose og videreudviklingen af denne dragt, hvor posen forsynes med ærmehuller. Arvtageren af denne dragt, der er forsynet med ærmer, findes også i flere eksemplarer i samlingen, og endelig er der nogle fine eksempler på overgangskjolen, der leder frem til den hvide dåbskjole.

De ældste dragter, langhættedragterne og posedragterne, var beregnet til børn i

svøb. At svøbe barnet betød, at man inderst lagde små stykker stof – pisseklude kalder Lars Rasmussen fra Klokkegården dem – på barnets hale, der evt. kunne være smurt med lidt hønsefedt for at beskytte mod irritation. På overkroppen kunne barnet have en lille lærredsskjorte. Derefter lagde man barnets arme ned langs kroppen og svøbte så hele barnet i et stykke linned. Til slut blev barnet ombundet med en "liste", et smalt langt stykke stof, mens ben og arme holdtes strakte. Resultatet var en lille puppe, hvor barnets hoved tittede ud i toppen.

Traditionen med at svøbe spædbørn går tilbage til oldtiden. Hensigten med at svøbe barnet var dels at holde det varmt og at holde de mange pisseklude på plads, men også at modvirke, at barnet fik skæve lemmer. Det siger sig selv, at det ind imellem har været besværligt at få barnet til at ligge stille under svøbningen.

Svøbningen forsvandt meget langsomt fra midten af 1700-tallet. I denne periode vandt et nyt syn på børn og barndom frem, man så at sige opdagede barndommen som begreb. Børn skulle nu have lov til at være børn, de skulle lære ved egne erfaringer og ikke hæmmes. Disse ideer, hvor den mest kendte af ophavsmændene var Jean-Jacques Rousseau, harmonerede selvsagt ikke med den indespærring af barnet, som svøbningen var. Gradvist fik børnene først armene fri og siden hen hele kroppen. Det var som de fleste strømninger noget, der begyndte oppefra i samfundet og bredte sig nedad. Men museet har en beretning fra så sent som 1960, hvor man stadig benytter en svøbeliste, nu dog kun vundet om livet på barnet for at støtte dets ryg.

Der findes flere svøbelister i vores samling. Den mest spændende er nok den, der i forbindelse med en øgning i livet på et kristentøj med ærmer, er benyttet som bælte for at skjule øgningen. (ill. 7)

Kristenklæderne repræsenterer en overdådighed af forskellige materialer, men viser samtidigt, at de fineste og kostbareste stoffer i dragterne kun har været til rådighed i begrænset mængde for dem, der fremstillede dragterne, da stort set alle dragter har mere ydmyge stoffer som bagside. Som det gælder generelt for kristentøj i landets samlinger, må vi også formode, at de dragter, vi har i museets samlinger, på forsiden har stof, der er genbrugt, efter først at have været enten en fornem kjole eller et silketapet. Når kjolen så er kasseret, er den klippet op, og stoffet fordelt til brug for kristentøj. Man aner her en forbindelse mellem herskabet og deres tjenestefolk eller fæstebønder. Den store forskel mellem for- og bagside fortæller også, at kristentøjet kun var beregnet til at ses fra forsiden, en paradedragt for det lille barn på gudmoderens arm og i vuggen.

Også dragternes for er udtryk for sparsommelighed. Kristentøjet blev brugt sjældent, og foret var jo ikke synligt, så her har man genbrugt hør- eller bomuldslærred, ofte mange stykker til samme dragt. I foret i en enkelt af dragterne finder vi en stump af et stykke linned med et fint broderet navnetræk.

En lidt speciel dragt er en posedragt, der er fremstillet af flot orangerødt silke med kinesiske motiver, måske et stykke af et tapet. Sådanne "kinesiske" kristenklæder findes også i andre museers samlinger. Kinesiske stoffer var højeste mode i slutningen af 1700-tallet, hvor kinafarterne dels hjembragte tekstiler fra østen, dels inspirerede til produktion af stoffer med asiatiske motiver.

Udvalgte dragter fra Guldborgsund Museums samling

1. Kristentøj med hætte og brystsmæk

Brocheret silkestof med silkesløjfer, sølvkniplinger og lidser. Brystsmækken er fastsyet.

Med hensyn til formgivningen skiller denne pose sig ud fra gruppen af poser med hætte, idet hættens ikke slutter om barnets hoved, hvilket har givet plads til en pude. Hættens er foret med storblomstret bomuldsstof.

Dragten adskiller sig i øvrig også ved, at overgangen mellem over- og underdel er rynket og lægget.

Initialerne M I D og årstallet 1802 er udført i båndbroderi.

En smuk pose med hensyn til form, funktion, farver, komposition og materialer.

Mål: L. 116 cm. x 50 cm.

Museumsnr. T123/1994 indkommet fra Birket, Toreby sogn.

2. Langhættedragt med brystsmæk

Grønblå silke, hvor et blå mønster fremtræder på den lysere grønblå baggrund.

Den meget lange hætte indikerer, at barnet har været placeret heri, mens rester af posen har hængt ned som slæb. På den relativt lille brystsmæk er der udover sølvkniplinger et beskedent broderi. Midt på posen et bredt, lodret påsyet guldbånd med to store sløjfer. Guldbåndet flankeres af sølvkniplinger i et lodret krydsmønster hele vejen ned. Også siderne er kantede med sølvkniplinger.

Mål: L 150 cm.

Museumsnr. T010/1991, indkommet fra Majbølle.

3. Kristentøj i posefacon Brocheret silke

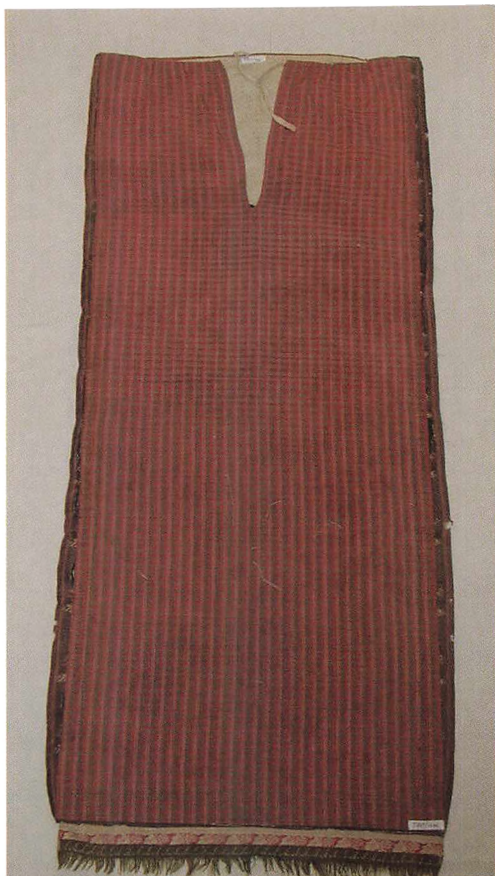
Foroven i kanten har posen fået påsyet et ca. 10 cm. bredt, hvidt gazevævet stof som pynt eller for at skåne silkestoffet.

På posens forside en overdådighed af silkerosetter, silkesøjfer samt et hjerte i sølvknipling. Langsiderne er kantede med silkebånd. Forneden en sølvknipling på en baggrund af rødt silkebånd og afslutningen er et vævet bånd med frynsekant.

Bagsiden er blå/hvidternet bomuldsstof. Posen er foret med sammensyede hørlærredsrester.

Mål L 100 cm. x B 34 cm.

Museumsnr. T3563, indkommet fra Lundby, Falster.

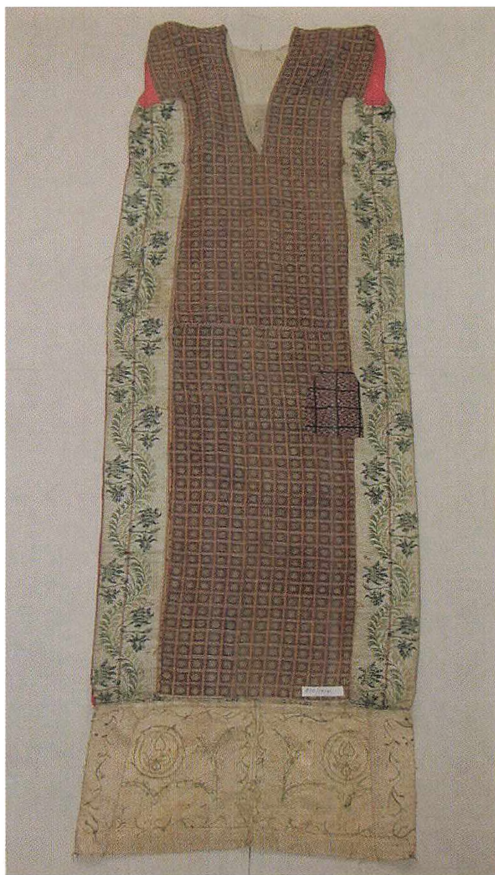
4. Kristentøj i poseform

Rødt silkestof med silke- og guldbroderi. Formentlig importeret fra Kina. Bagsiden er rødterret bomuldsstof.

På midten af posens forside et påsyet kors af to stykker silkebånd. Posen er kantet med blomstret silkebånd og forveden forlænget med et bomuldsbånd.

Har været i brug i 1866 i Lillebrænde og i 1872 i Maglebrænde, men materialet er uden tvivl ældre.

Mål: L. 125 cm. x 50 cm.
Museumsnr. T221/1986, indkommet fra
Sdr. Alslev.

5. *Kristendragt med ærmehuller*

Lille bærestykke af glittet hørlærred og underforet med ubleget hørlærred. Bemærk de to ærmehuller.

Posen er af mønstret silkestof med blågrønne blomsterranker i lodrette striber. I midten en række silkerosetter. Under bærestykket et rødt hjerte omgivet af et chenillebroderi.

Forneden er posen forlænget med et 19 cm bredt, lyst repsvævet stofstykke, udsmykket med mørke perler og en del pailletbroderi. Dette tilsatte stykke har utvivl-

somt tidligere haft en helt anden funktion. For at tilpasse det til kristentøjet er der midtpå anbragt en traditionel silkeroset.

Til denne dragttype med ærmehuller har hørt en lille broget ærmetrøje, lukket i ryggen med båndler. Disse små trøjer blev sjældent gemt sammen med dragten. De var så anvendelige, at de straks efter dåben indgik til almindelig brug.

Mål: L. 125 cm.

Museumsnr. T810/1914, indkommet fra Væggerløse.

6. Tre ærmestrøjer til spædbørn

Øverst en trøje antageligt anvendt til kristentøj med ærmehuller eller til kristentøj udformet som pose. Trøjens brugbarhed gjorde, at den efter dåben overgik til almindeligt brug.

Livet er skåret i 3 stykker med anvendelse af to forskellige stykker blåternet bomuldsstof. De lange ærmer er syet i sribet stof i brunt, grønt og rosa.

Under registrering.

I midten en ærmestrøje i brunt bomuldsstof med hvide prikker. Åben bagtil, med bindebånd anvendt i løbegang ved halsudskæring og i livet. Lange pufærmer med læg ved skulderen, ærmerne afsluttes med

blondekant ved håndleddene. Trøjen er klippet i et stykke. Antagelig anvendt til dåbsdragt med ærmehuller.

Mål: L. 17 cm. x B 52 cm.

Under registrering.

Nederst endnu en mulig dåbstrøje af blomstret bomuldsstof.

Åben bagtil og med bindebånd i ryggen. Livet er skåret i et stykke. Ved håndleddene et rødt silkebånd.

En type trøje, som kan have været brugt til dåbsdragt med ærmehuller, men blev sjældent omtalt som dåbstrøje på grund af dens anvendelighed til almindelig brug.

Mål: L. 17 cm.

Museumsnr. T2499b/1929

7. Kristentøj i kjolefacon med ærmer

Gullig silke med maskinbroderede blomsterbuketter. Formgivningen i denne dragt ligner kristenposerne. Den er lukket for enden lige som disse, men den er smallere end de fleste. Det nye er et helt kjoleliv med faconsyede ærmer samt de lange livbånd i taljen. Livbåndene, der skal skjule en senere øgning af kjolelivet i hvidt lærred, er muligvis genbrug af en svøbeliste. Lukning i ryg med 3 sæt smalle bånd.

Til udsmykning ses lyserøde silkesløjfer og et par sribede silkerosetter, men væg-

ten er lagt på anvendelse af sølvkniplinger. Øverst et hjerte, derunder en cirkel, der omslutter to sæt initialer i silkebånd; P P S og B C D og nederst en stor kongekrone, der rummer et kors og årstallet 1807. Sølvkniplingen indgår desuden i posens kantning.

Til dragten hører en hue i samme stof og med sølvkniplinger.

Mål: L. 145 cm. x B ca. 40 – 50 cm.

Museumsnr. T0430/1978 indkommet fra Stubbekøbing.

8. Overgangskjole

Rødorange, nistret stof.

Kort liv og lægget materiale i 3 bredder. Stærkt puffedede korte ærmer med lille hvid maskinknipling. Smalle sorte fløjlsbånd fremhæver kjolens bidermeierstil. Bagpå hægter i livet, men ellers åben hele vejen ned. Opgives at være brugt i 1870 og hører således hjemme i overgangen mellem det gamle kristentøj og de hvide dåbskjoler. Umiddelbart synes den håndsnyede kjole stor, men de ganske små og stramme ærmekanter indikerer tydeligt, at den har væ-

ret brugt af et ganske lille barn.

Mål: L. 80 cm.

Museumsnr. 3882/1945, indkommet fra Nykøbing F.

9. *En usædvanlig dåbskjole*

Kjolen har et lille kort liv med rund halsudskæring og lange ærmer kantede med silkebånd. Giverens oldemor var ansat på Marienborg på Møn og syede kjolen af grøn silke fra et sengetæppe. Pynten fik hun fra bispinde Monrads brudekjole: snore, tyl og chiffonblade og -blomster, alt i cremefarvet. Ligeledes de brede silkebånd, der kanter dragten i siderne. Afslutning forneden af en knyttet kant med frynser i silke. Sidst brugt i 1836.

Mål: L. 126 cm x B. 46 cm.
 Museumsnr. T3872/1943, indkommet fra Sdr. Alslev.

Noter:

- 1: "Magister Lunds optegnelser i Væggerløse kirkebog" ved Gudrun og Alfred Larsen i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1951 s. 355 – 356.
- 2: "En uheldig Gudmoder" af Alfred Larsen i Lolland-Falsters Samfunds Årbog 1953, s. 274.
- 3: "Aastrup Sognefolk 1700 – 1800, En Kirkebogsstudie" af Svend Jørgensen i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1946, s. 3.
- 4: "Karen Toxværds optegnelser" af Aug. F. Schmidt i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1964, s. 99
- 5: "Bondelivsskildringer fra Nordøstlolland" af Otto Larsen, Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1949, s. 61.

Litteratur i øvrigt:

"Livet i Klokkegården", Gammeldags falstersk Bondeliv efter Lars Rasmussens Skildring ved Frederik Lange Grundtvig, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1981

"Gamle nordfalsterske Gilder" af Helene Strange, Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1947, s. 280 ff.

"Træk af dagligt Liv i en lollandsk Landsby 70 Aar tilbage – Hunseby Sogn" af Th. J. Hansen, Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1918, s. 88 ff.

"Kristentøj fra Lolland-Falster" af Else-Marie Boyhus, Arv og Eje 1965, s. 49 ff.

"Dåbstøj – Kristenklæder" af Anni Bloch, Poul Kristensens Forlag 2006

"Spædbørnenes tid fra middelalderen til vor tid" af Diana Dick, Komma 1989

Kultur- og naturvejleder Anne Elmer giver her en beskrivelse af lokale traditioner i forbindelse med barnedåb i 1800-tallet. Anne Elmer har arbejdet i en årrække som museumsformidler, senest på Guldborgsund Museum. Hun har i forbindelse med lærereksamen taget liniefagsuddannelse i håndarbejde og har i mange år undervist i gamle håndarbejdsteknikker inden for fritidsundervisningen.

Birgit Schytt præsenterer udvalgte kristenklæder fra Guldborgsund Museums samling. Hun har siden 1959 været tilknyttet Guldborgsund Museum, først som frivillig frem til 1979, derefter som ansat på museet. Birgit Schytt har gennem alle årene haft ansvaret for museets tekstilafdeling i forbindelse med indsamling, registrering og bevaring af genstandene og har også produceret en række interne og eksterne udstillinger om falsterske tekstiler.

Torebygravene – to rige lollandske jernaldergrave

Af Bo Gyldenkærne

Flintinge Å ved Toreby har gennem tiderne været vigtig for den lokale trafik. Nu krydses åen af landevej og jernbane, men i ældre jernalder krydsedes åen af en brolagt vej og i vikingetiden af en bro. Dette trafikknudepunkt blev allerede i bondestenalderen markeret med tre megalitgrave. Og, har det nu vist sig, med to jernaldergrave anlagt på et fremtrædende punkt i landskabet, med udsigt over vadestedet.

Forud for etableringen af et nyt villakvarter i Toreby på Østlolland blev der i maj-juni 2006 foretaget en arkæologisk forundersøgelse af museet Falsters Minder. Det undersøgte område ligger med Åmarksvej mod nordøst og Flintinge Å mod sydvest.

Den ældre, nord for liggende, del af Toreby ligger på et nordvest-sydøst forløbende plateau, der skræner ned mod Flintinge Å. Plateauet er fortsat fladt rundt om bebyggelsen, men falder derefter stærkt ned mod åen.

Forundersøgelsen forestået af Museet Falsters Minder viste at plateauet har været beboet lige siden bondestenalderen. Der fremkom oldsager fra alle perioder fra bondestenalderen til nyere tid, hvilket tyder på, at Toreby-plateauet har været beboet i årtusinder. Blandt oldsagerne kan nævnes en slebet stenøkse fra bondestenalde-

ren, jernalderkeramik, kogestensgruber, kakkellovnskakler fra 15-1600-tallet og en brønd fra formodentlig 1800-tallet.

Alle disse fund blev gjort i den nordøstlige del af området, højst 20 m fra Torebys nuværende haver og huse. Undersøgelsen strejfede dermed kun det område, der til alle tider er blevet valgt til beboelse. Der, hvor Toreby ligger nu.

Bl.a. i forbindelse med tørvegravning er der her ved Flintinge Å fundet en oldtidsbåd med bundne spanter, en skafthuløkse, en tværøkse af elsdyrknogle og et uroksekranie. Elge og urokser uddøde på Sjælland omkring 5500 f. Kr. og sandsynligvis nogenlunde samtidigt på Lolland.

Fremgangsmåden ved arkæologiske forundersøgelser er oftest, at man laver søgegrøfter med jævne mellemrum, hvor pløjelaget fjernes og undergrunden derefter undersøges for spor efter menneskelig aktivitet. Det kan være grave, kogestensgruber, stolpehuller eller andet som typisk viser sig ved farve og konsistens. I dette tilfælde stødte gravemaskinen på store sten på ca. 30-50cm i diameter i muldlaget og enkelte sten kunne også ses i råjorden. Dette sted skulle undersøges nærmere. Men det blev amatør-detektorføreren Kim Jessen, der først tabte tålmodigheden. Han havde

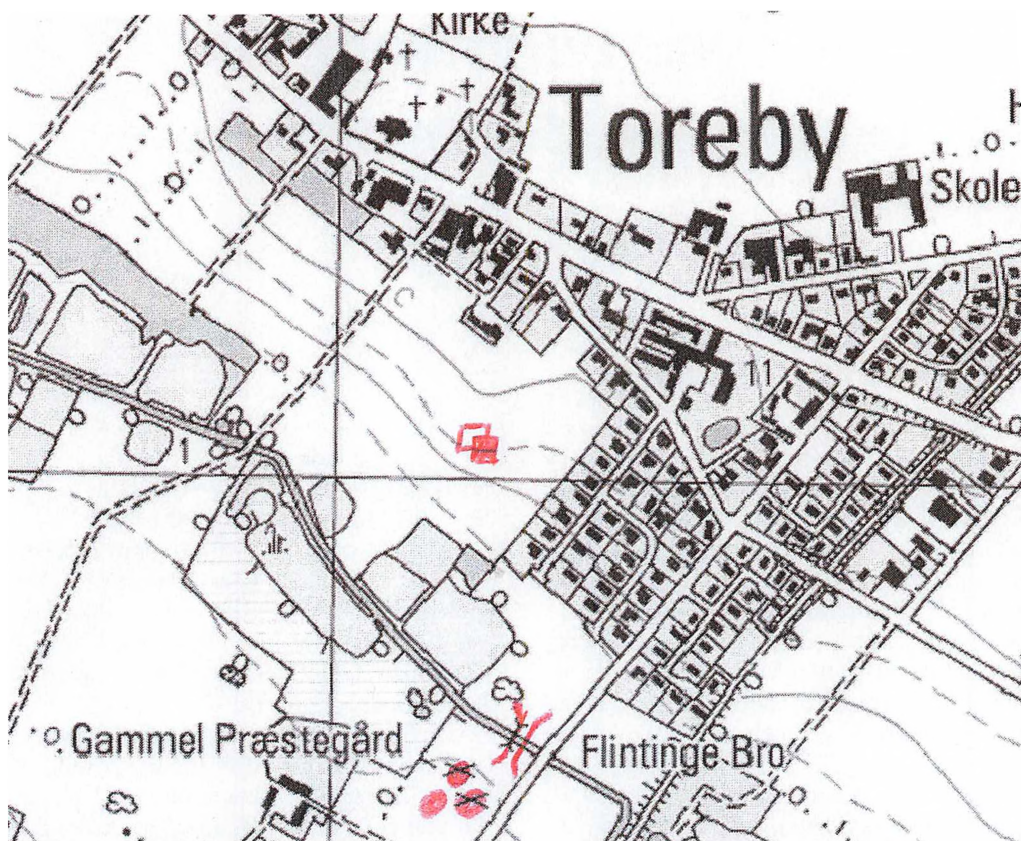

Fig.1 Gravenes placering på fremtrædende punkt over Flintinge Å. Forneden er gravhøjene markeret samt nuværende bro over vikingetidens vadested. © Kort og Matrikelstyrelsen

drømt om natten, at der var guld nedenunder stenene. Han udbad sig en skovl, konstaterede at sten lå oven på sten og at stenene måtte være fra en menneskeskabt konstruktion, måske et fundament. Men da vi nogle dage senere vendte tilbage med en gravemaskine, viste konstruktionen sig at være en rig grav fra formodentlig ældre romersk jernalder (0-150/160 e. Kr.). Vi fremgravede en glat guldring og et s-formet kædevedhæng af bronze. Guldringen betød en rig grav. Kædevedhængen betød

en kvindegrav fra ældre romersk jernalder. Og ved den efterfølgende udgravning i august 2006 blev der så fundet en grav mere.

Jernalderen bliver opdelt i flere perioder. Fra ca. 500 f. Kr. til ca. år 0 kaldes den førromersk jernalder eller keltisk jernalder. Fra ca. år 0 til ca. 375 kaldes den for romersk jernalder. Romerriget har her sin storhedstid som kejserrige. Romersk jernalder inddeles i en ældre og yngre del, der skiller ved ca. 150-160 e. Kr. Ældre ro-

Fig. 2 Berlok.

mersk jernalder inddeles i perioderne B1 og B2. Yngre romersk jernalder inddeles i perioderne C1, C2 og C3. Dertil kommer yderligere fininddelinger. Periodeinddelingerne baserer sig bl.a. på ændringer i kunststile, sammensætninger af oldsager og gravskikke. Dragtnålene, fiblerne, er med deres hyppige stilændringer nogle af de bedste kilder til relative dateringer. Perioderne er ikke absolutte med hensyn til en datering baseret på kalenderår. Perioderne kan ligge forskelligt i forskellige lande, der kan endda være forskel fra landsdel til landsdel.

Førromersk jernalder og romersk jernalder kaldes under et for ældre jernalder. De efterfølgende perioder germansk jernalder og vikingetid kaldes for den yngre jernalder.

Kvindegraven

Kvinden var blevet begravet yderst på næsset, med udsigt over vadestedet og Flintinge Å (fig. 1). Hun lå på sin højre

side med benene mod NNØ i en kiste lavet af en udhulet stamme, en bulkste, der var 70 cm bred, med rundede ender. I overkanten dog med udstående hjørner ikke ulig et sulefad. Efter opfyldning var graven blevet dækket med sten af en diameter på 40-50 cm så graven i overfladen var ca. 3,5 m x 2 m og var 1,8 m dyb.

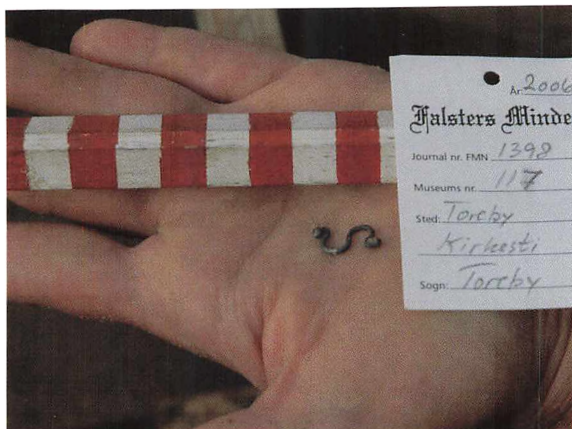
På grund af det underliggende sand var knoglerne dårligt bevaret, men undersøgelse af knoglerne anslår at det drejer sig om en voksen kvinde, over 25 år, som var 155-160 cm høj.

Knogleresterne og genstandene var noget omrodede, så man må støtte sig på andre fund for at kunne sige noget om genstandenes oprindelige placering.

Med i graven havde kvinden fået en guldberlok, en glat guldring, to s-formede kædevedhæng, fire sølvfibler, et lille "kapsel" med malle, glas- og ravperler og en kam.

Berlokker (fig. 2) er halssmykker der oftest bliver fundet i forbindelse med et s-formet kædevedhæng. De kendes fra hele Sydsandinavien, Nordtyskland, det nordlige Polen og så langt mod syd som Tjekket, og er i de fleste tilfælde af guld, men fra Østjylland kendes enkelte af sølv. I Danmark kendes de dog mest fra Fyn, Østjylland, Lolland og Bornholm. På Lolland er der nu fundet seks berlokker, de tre fra det fantastiske Juellinge-fund ved Halsted Kloster, hvor fire kvinder var blevet begravet i det 2. årh. e. Kr. med bl.a. ro-

Fig.3 S-formet vedhæng af sølv.

mersk fremstillede bronzekar og drikkeglas. Det er også herfra man har et af de få andre fund fra perioden af kvinder med guldring.

Berlokken er 36 mm lang, 15 mm i diameter med knæk mellem overdel og underdel. Den er lavet af guldblik med filigran, pålagte snoede guldråde og guldpærler. På overdelen er berlokken dækket helt og på underdelen er den delt op i fire zoner med mellemforløbende guirlander. Skulderknækket antyder at berlokken er af type III, som kendes fra starten af og op mod slutningen af det 2. årh. e. Kr.

Berlokken hører altså til den sidste del af ældre romersk jernalder, men kan forekomme tidligt i yngre romersk jernalder. Begge s-formede hægter er uden ornamentik. Bronzehægten er 26 mm lang og sølvhægten er 17 mm lang (fig. 3).

De fire dragtnåle, fibler kaldet, er alle af sølv og ret små. Den længste er 26 mm, de andre ca. 22-23 mm lange. De er alle forskellige, der er altså ikke to helt ens, som så ville have siddet ved skuldrene. Fiblerne, x94 og x115, ligger dog tæt op ad hinanden typemæssigt (Almgren gr. V, serie 8). Mest interessant er dog fibel x112 (fig.4). Den er en knæformet fibel med et tværrør under bøjlen (Almgren gr. V, serie 9, nr. 144).

Denne fibel må have siddet foran på brystet som en del af en perlekæde, med den funktion at forhindre kæden i at svinge frem og tilbage. Grundformen, uden

tværrør, har sit tyngdepunkt ved den nedre del af Elben, der har sit udløb ved Hamborg. Men fibeltypen kendes fra hele Tyskland, Danmark og Holland. Langt de fleste er af jern eller bronze og kun få er af sølv. Denne fibel daterer fundet til slutningen af periode B2, evt. overgangen B2/C1, dvs. overgangen mellem ældre og yngre jernal-

Fig.4 Fibel x112 fra kvindegraven.

Fig.5 Kapsel med tekstilafttryk (amulettgemme?).

der. Denne overgang ligger i Skandinavien o. 150-160 e. Kr.

En lille "kapsel" x98 (fig.5), 30 mm i diameter, med krog(malle). På billedet sidder der en sten fast på den. Stenen er ikke fjernet på grund af de tekstilspor, der findes på begge sider af genstanden. Tøjet var vævet i kipper af vegetabiliske fibre, hør, nælde eller hamp. Kapslen var måske en slags amulettgemme.

Der blev fundet to ravperler og 11 glasperler. Heraf var der tre melonperler, to blå og en grøn og tre lysegrønne diskformede glasperler. Resten var flerfarvede eller, for tos vedkommende, knuste. Desuden var der en bronzeskive fra perlekæden. Ravperler regnes for at markere status. I grav 1 fra Juellinge havde kvinden en ravperle og rød glasperle med indsatte grønne øjne ved sit højre håndled.

Fig. 6 Grøn melonperle fra kvindegraven.

Melonperler (fig. 6) er blevet fundet ordnet med de største i midten under forhold, der indikerer at de blev båret af den romerske overklasse. Dette kan have givet dem en større statusværdi i germanernes øjne. Perletypen var den mest fremtrædende i Romerriget tidligt i 1. årh., men hovedvægten af fundene udenfor den befæstede romerske grænse, Limes, daterer sig til perioderne B2 og C1, altså de efterfølgende 200 år. Der kendes ikke til glasfremstilling uden for Romerriget nordlige grænser i denne periode, så perlerne anses normalt for at være en romersk eksportvare, der så har været i omløb længe efter produktionstidspunktet.

Den sribede flerfarvede perle x103 (fig. 7), er lavet ved at lægge glastråde uden på et glasrør. Der er kun ganske få danske fund, men et af disse er fra Juellinge grav 4. De daterbare fund ligger meget snævert i slutningen af B2 og overgangen B2/C1a, de kan derfor have haft en meget kort levetid.

Fig.7 Glasperle fra kvindegrav.

Fig.8 For- og bagside af kam fra kvindegraven.

De tre lysegrønne diskformede glasperler er den simpleste type at fremstille. De blev lavet ved, at der blev prikket hul i en glasdråbe. Derfor er hullet ikke så stort som på andre perler, der er blevet fremstillet på en metalpind. På undersiden af en sådan perle kan der så være aftryk af underlaget.

De to lidt aflange perler, x104 og x106, er lavet af oprullet glastråd. De er af en type, der tidligere er fundet i forbindelse med fibler fra perioden B2.

Kammen (fig.8) af knogle er lavet i ét stykke, med øjenbrynsformede buer på det rundede greb på begge sider, og med harlekinmønster på den ene side og et zigzag-mønster på den anden. Med sine udskårne buer er den et typisk eksemplar for ældre romersk jernalder. Denne kam var

den eneste brugsgenstand, der blev fundet i graven og bevaringsforholdene taget i betragtning var det et mirakel, at den stadig var der. Den er nu 9 x 5,5 cm og tænderne er forsvundet, men de har været 3-5 cm lange.

Drengegraven

Drengegraven lå 10 m vest for kvindegraven. Han var gravlagt på sin højre side med hovedet mod NNØ. Den geografiske placering af graven, dvs. ikke på det mest fremspringende punkt, lader en formode at han blev begravet senere end kvinden. Hans grav var også ca. 1,8 m dyb og dækket af sten af en diameter på ca. 30-50 cm (fig.9)

Som ved den første grav var dybden bestemt af sandlaget under den lerholdige

Fig.9 Drengegraven efter fjernelse af pløjelag.

råjord, som gjorde at der ikke kunne graves dybere. Dette medførte også at knoglerne var meget dårligt bevaret. Af drengen var der kun den venstre side af hans kranie, samt hans tænder tilbage. Forløbet af kroppen kan dog følges som en mørk aftegning i bunden af graven (fig.10). Tænderne viser, at drengen var 6-8 år.

Drengen havde ligget i en udhulet kiste med rundede ender og rundet bund. På tre steder var kisten understøttet af tre sten, og på et fjerde punkt af bagparten af et gedehornet får. Umiddelbart op ad kistens fodende lå forparten af fåret. Skikken med at medgive et parteret får er også blevet anvendt ved grav 1 og 2 i Juellinge, men ses også andre steder i Danmark. At anbringe bagparten ved hovedenden og forparten ved fodenden er altså en del af et ritual. Men det har næppe været en del af rituallet,

Fig.10 Drengegraven. Omrids af drengen ses om en mørk skygge.

Fig.11 Øse fra drikkeservice.

at understøtte kisten med et halvt får, fordi man lige stod og manglede en sten. Næsten alle fårets knogler er bevarede i god tilstand. Dette skyldes, at knoglerne lå uden for kisten op mod den lerholdige råjord, som har medført at knoglemes kalk ikke er blevet udvasket.

Kønsbestemmelsen hviler på, at barnet havde fået et par sporer med sig i graven. Derudover havde han fået et par drikkebægre, et lerkar, et øse-si-sæt, en fibel og sit bælte med diverse vedhæng, bl.a. en kniv.

Øse-si-sættet (fig.11) stod lænet op ad kistens højre side i hovedenden med skafterne nedad. Sien var lagt inden i øsen og inden i sien og ved skafterne var der bevaret noget der ligner mos. Dette er endnu ikke undersøgt nærmere, men ved Juellin-

ge-fundet blev der fundet noget lignende under hovedet af kvinden i grav 1. Det viste sig her at være dunhammerkolber, der måske var anvendt som fyld i en pude. De to ens drikkebægre, fodbægrene, stod ved siden af.

Øsen og den tilhørende si hører, sammen med drikkebægrene og lerkaret, sammen i et drikkeservice. Fra grave fra romersk jernalder ses det ofte at den døde har fået drikkeservice, kar, fade, eller lignende med sig i graven. Af og til er der rester efter drikkevarer eller mad. I drengegraven er der ud for drengens knæ fundet ribbensfragmenter, der ikke stammer fra drengen. Der kan altså være tale om mad, der blevet givet med i graven.

Serviceet kan svinge fra et enkelt lerkar til, i de højere samfundslag, at være ro-

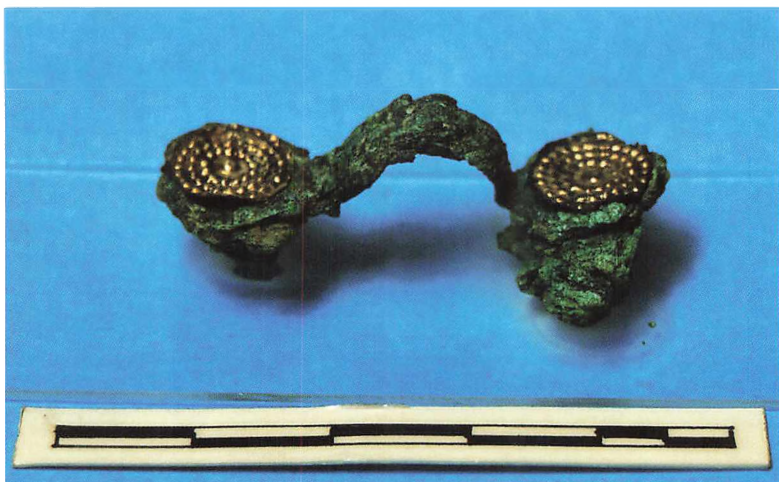

Fig.12 Drikkebægre fra drengegraven.

Fig.13 Bæltespænde med remendedupper fra drengegraven.

Fig.14 Dragmål fra drengegraven.

mersk fremstillede glas med motiver fra cirkusarenaen, glasbægre indfattet i sølv, sølvbeslåede drikkehorn eller som ved det fantastiske fund fra Hoby ved Rødby fjord. Her blev en mand begravet ca. 40 e. Kr. med det eneste komplette drikkeservice, der kendes uden for romerriget, indeholdende kande, fade, kasserolle, bronzespand, osv. Men flottest af det hele var to drikkebægre af massivt sølv med motiver fra Odysseen og Illiaden.

Det er i sammenhæng med denne tradition, at vi skal se drengegraven fra Toreby, mere end hundrede år senere.

Øsen og sien (Eggers type 160) er af en type, der kendes fra ældre romersk jernalder og starten af yngre romersk jernalder. De er romersk fremstillede, og blev anvendt til at øse vin op og fjerne urenheder fra vinen.

Fodbægrene (fig.12) er helt ens og uden ornamentik. De er 9 cm høje og 9 cm i diameter. De kendes mest fra Jylland og Fyn, men forekommer også øst for Storebælt.

Lerkaret (fig.16) er med et bredt vinkelbånd med rundforløbende zig-zag-

mønster, og med tre runde indstemplinger hvor skråbåndene mødes ved bugen.

Om livet havde drengen et bælte med en bronzekniv, en bronzenål, et lille hult "kapsel"-vedhæng, der ligner det fra kvindegraven, men kun 10 mm i diameter og en ravperle. Bæltet bestod af et bronzespænde og havde to remende-dupper i den todelte ende (fig. 13). Ved siden af bæltespændet blev der fundet noget, der bliver tolket som et bæltégarniture, bæltepynt. Det var ca. 4 cm i diameter og lignede en blomst med fem kronblade med en cirkulær midte. Som med flere andre af genstandene blev den pakket ind i gips, inden den blev taget op. Den blev senere røntgenfotograferet inden udpakning, men består af et meget tyndt lag kobbersalte uden sikker overflade.

Kraniet blev også optaget indpakket i gips. Under kraniet var en lille fibel (fig.14), der må have siddet på højre skulder. Bronzefiblen er 4 cm lang med runde sølvskiver med indpunslinger ved enderne.

Foran drengens fødder lå et par knopspor (fig.15). De er ca. 5 cm brede, men er ikke mindre end andre spor af denne

Fig.15 Knopspor fra drengegraven.

type. Sporer af denne type er også fundet på Fyn og i landene syd for Danmark. De kendes fra sen ældre romersk jernalder og tidlig yngre romersk jernalder, men oftest fra voksengrave, hvor de betragtes som et værdighedstegn.

Dateringerne for de to grave er altså sammenfaldende. De døde er blevet gravlagt mod slutningen af ældre romersk eller lige omkring overgangen mellem ældre jernalder og yngre jernalder, ca. 130-180 e. Kr. Dateringerne siger intet om hvem der blev begravet først, men som ovenfor nævnt blev kvinden begravet på det mest fremspringende punkt, og var dermed måske den første.

Sammenfatning

Romerriget var på sit højeste fra 0-400 e. Kr. Man havde prøvet at skubbe grænsen frem i retning af Elben, men Varus og hans tre legioner blev udslettet i slaget ved Kalkriese i Teutoburgerskoven i år 9 e. Kr. Germanerne viste ved den lejlighed, at de kunne organisere sig og udslettede 1/3 af den romerske hær. Efter det blev der ikke gjort seriøse forsøg på flytte grænsen ved Rhinen.

Romerne opnåede bl.a. fred ved grænserne ved at tildele handelsrettigheder og økonomisk understøttelse til germanske stammer, som så til gengæld havde en interesse i at tjene de romerske interesser og agere stødpude for eventuelle angreb.

Fig.16 Lerkar fra drengegraven.

I denne situation med gensidig afhængighed blev der handlet og udvekslet gaver, og løn til lejesoldater blev udbetalt. Romerske genstande blev sat i cirkulation.

De to grave tilhører en type af grave, der bliver kaldt "fyrstegrave af Lübsow-type" efter det første findested i Pommern. De er kendetegnet ved at ligge enkeltvis eller i små grupper lidt væk fra mere almindelige grave. De er oftest jordfæstegrave, anlæggene er markante og de har rige gravgaver. Mænd bliver oftest begravet uden våben, ofte dog med rideudstyr. Blandt gravudstyret er især importerede romerske kar/drikkeudstyr af bronze, sølv og glas, samt smykker af ædelmetal. De rige kvindegrave har desuden ret ens sammensætning, der derudover kan bestå af fibler,

hårnåle, s-formede vedhæng, glasperler og ravperler.

Anvendelsen af ordet "fyrste-grav" er noget omdiskuteret. Begrebet dækker, at der i ældre romersk jernalder er sket en polarisering af samfundet, hvor der er dannet et aristokrati, hvis gravskikke har fælles-træk i store dele af Barbaricum, områderne uden for romerrikets grænse, Rhinen-Limes-Donau. Dette aristokrati havde kulturelle og handelsmæssige forbindelser, der strakte sig langt ned i Europa.

Rent lokalt kunne det være interessant om de næsten samtidige grave fra Toreby og Juellinge afspejler to forskellige "fyrstendømmer" på Lolland eller om der er tale om et center med tilhørende vasaller.

Litteratur:

Almgren, O. (1923): Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen. Leipzig 1923

Ginalski, J. (1991): Ostrogi Kab[ł]akowe kultury Przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. In: Przegląd Arceologiczny 38. Wrocław, p. 53-84

Lund Hansen, U. (1987): Römischer Import im Norden. Det kongelige nordiske oldskriftselskab. København 1987

Hedeager, L. (1981): Bendstrup – en fyrstegrav fra ældre romersk jernalder, dens sociale og historiske miljø. KUML, Årbog for Jysk arkæologisk Selskab. København 1982

Jørgensen, L. et alii(eds.)(2003): Sejrens Triumf. Norden i skyggen af det romerske Imperium. Nationalmuseet 2003

Kunow, J.(ed.)(2002): 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und frühgeschichte - Wünsdorf. Berlin

Müller, S. (1911): Juellinge-fundet og den romerske periode. Nordiske Fortidsminder II. København 1911-1935

Olldag, I. E. (1992): Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab 1994

Radke, C. (ed.) 2006: Magischer Glanz. Gold aus archäologischen samlungen Norddeutschland. Schleswig 2006

Tempelmann-Maczyfska, M.(1985): Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. Mainz am Rhein 1985

Tempelmann-Maczyfska, M.(1989): Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit.

Fotografer:

Peter Wilcken Hacke, Guldborgsund Museum: Fig. 6, 7, 8, 11, 12, 13, 16

Bo Gyldenkerne: Fig. 3, 9, 10, 14, 16

Karen Urth, Bevaringscenter Næstved: Fig. 2, 4, 5, 15,

Bo Gyldenkerne er opvokset i Sønderjylland. Har gennem mange år beskæftiget sig med byggeri og sejlads med vikingeskibskopier. Har bl.a. deltaget i udgravningen af skibe ved Vikingeskibsmuseet i Roskilde og på Christianshavn. Har i de seneste år deltaget i og forestået udgravningerne for Museet Falsters Minder.

Jagten på Vesterborg

*Af Erik Mandrup-Poulsen
og Leif Plith Lauritsen*

Vesterborg kirke og grøft 2.

Lolland-Falster Stiftsmuseum har netop gennemført en prøvegravning af borgen Vesterborg med velvilje fra Mogens Friis, ejer af Halsted Kloster. Vi afsluttede prøvegravningen den 27. september 2007,

så det er meget foreløbige resultater, vi præsenterer.

Meget indikerede, at der kunne findes en borg ved landsbyen Vesterborg. Det lokale engagement har altid været der og holdt

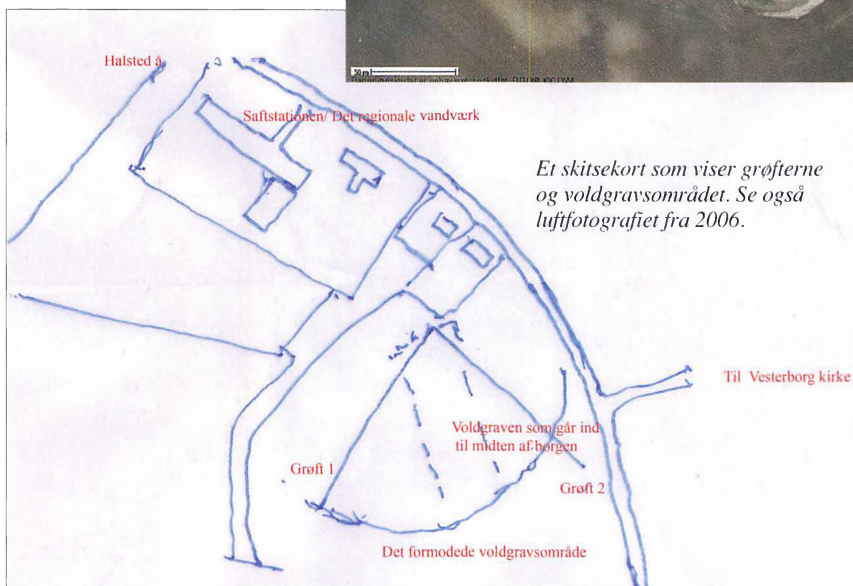
Borgen angives af den lille halvcirkel ved enden af Vesterborg Sø på dette udsnit af kortet fra Reventlow Museet.

fast på, at borgen var under arealet fra den gamle Saftstation, d.v.s. det nuværende regionale vandværk.

Allerede i 1876 var C. Engelhardt fra Nationalmuseet inde på, at den høje banke vest for kirken var en borgbanke, da han berejste vor landsdel.

I 1882 stødte man ved byggeriet af saftstationen for første gang på palisader af middelalderlig karakter. I 1950'erne udvidedes fabrikken. Herved fandtes i 2 meters dybde et muret hjørne (?) af store teglsten,

som blev beskadiget ved anlæggelsen af et roetip til roebanevognene. Det fortælles, at der samme år gik hul på en af de betonrender, der førte roerne fra roedepoterne frem til saftstationen. I dette hul forsvandt i løbet af en lille halv time store mængder vand og roer. Man troede, at hullet nok skulle fyldes af sig selv, men da det ikke skete, måtte man reparere renden og lukke hullet med beton. Der gættes på, at hullet førte ned i en af borgens kældre (?), men ingen af tingene blev undersøgt af fagfolk. Heller ikke da man i 1973 skulle nedlægge

saftstationen, hvor lokale folk ønskede en undersøgelse af grunden.

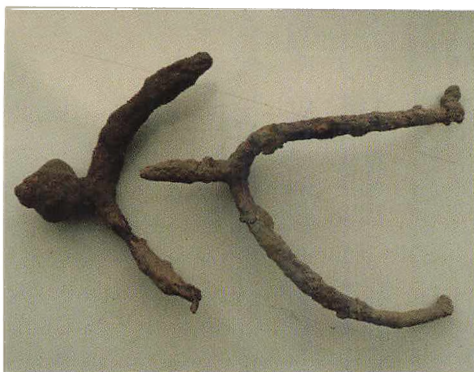
Ved gentagne besøg på stedet fra Leif Plith Lauritsens og Erik Mandrup-Poulsens side blev det klart, at man måske skulle inddrage den del af marken, der ligger under plov, og som ligger lige overfor kirken som en del af borgen.

Dette blev understreget af et kort fra o. 1700 opbevaret på Reventlow Museet Pederstrup, som viser borgarealet som en re-

gulær halvcirkel, der kombineret med DDO kortet fra 2004 antyder, at det måske ikke er en halvcirkel men snarere 2/3 af en helcirkel.

Vesterborg blev forsøgt sat ind i en større sammenhæng som lensborg sammen med Refshaleborg og Trygge slot i en artikel af Erik Mandrup-Poulsen i Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 2006.

Forventningerne var store og derfor var det med bævende hjerte, at vi tog fat på at gra-

Sporene.

Vendisk knivskedebeleg.

ve. Planlagt var en knap 250 meter søgegrøft, der kunne afsløre, om teorien ville bære eller briste! En stor 30 t. gravemaskine på larvefodder fra HVH skulle gøre det tunge arbejde, og maskinen gravede den lange grøfte med en 2 m bred skovl. Vi gravede to grøfter i et stort V, hvor det ene ben (Grøft 2) gik N-S og det andet ben (Grøft 1) gik Ø-V. Det ene ben af V'et blev så langt, at vi kom ned i voldgravsområdet (Grøft 2). Der var der en, så to voldgrave og endelig dukkede en tredje op. Den tredje voldgrav kom lige der, hvor vi stoppede gravningen, så kun begyndelsen af den kunne anes. Voldgraven er fladbundet og sammenlagt mere end ca. 15 m. bred med to indvendige mindre volde. Der var en del træ i bunden af voldgraven, bl.a. en firskåret stolpe, som hjemtoges til yderligere analyse. Den indre voldfod (bunden af volden) var bevaret i en højde af ca. 50 cm og afslørede at volden havde været ca. 6 m bred.

På selve borgbanken var forskellige gruber og stolpehuller synlige, men ikke i en grad der dannede et mønster. Den største overraskelse var, at vi snittede en voldgrav (?), som vi på DDO kortet fra 2006 kan se går fra borgens omkreds og ind til midten. Den var på det sted, hvor vi snittede den, over 2 m dyb.

Vi fandt, med detektorførerne Thor Holmboes og Thomas Winthers hjælp, to sporer, et vendisk knivskedebeleg og et spænde, som anbringer os i tiden mellem 1000-1250.

En af de ting, der undrer os meget, er, at vi ikke har fundet munkestenen eller bare smuler, specielt i henseende til de munkestensmure, som skulle være fundet under saftstationen.

Alle meter af grøfterne blev tegnet og fotograferet af arkæologerne, der ud over denne artikel forfattere også talte Anne Lotte Mathiassen.

Det fremadrettede arbejde er at få endnu flere ting ud af gravningen, bl.a. skal vi have vores stolpe analyseret. Og selvfølgelig stillet de næste spørgsmål til pladsen.

Erik Mandrup-Poulsen har været ansat på Lolland-Falsters Stiftsmuseum fra 2001. Fra 1974 til 1978 studeredes arkæologi og historie og han deltog i udgravninger fra 1971 til 1978.

Leif Plith Lauritsen er uddannet middelalderarkæolog med bifag i forhistorisk arkæologi i 1997. Siden 2003 arkæolog på Lolland-Falsters Stiftsmuseum og siden 1. januar 2005 souschef sammesteds.

Elysium

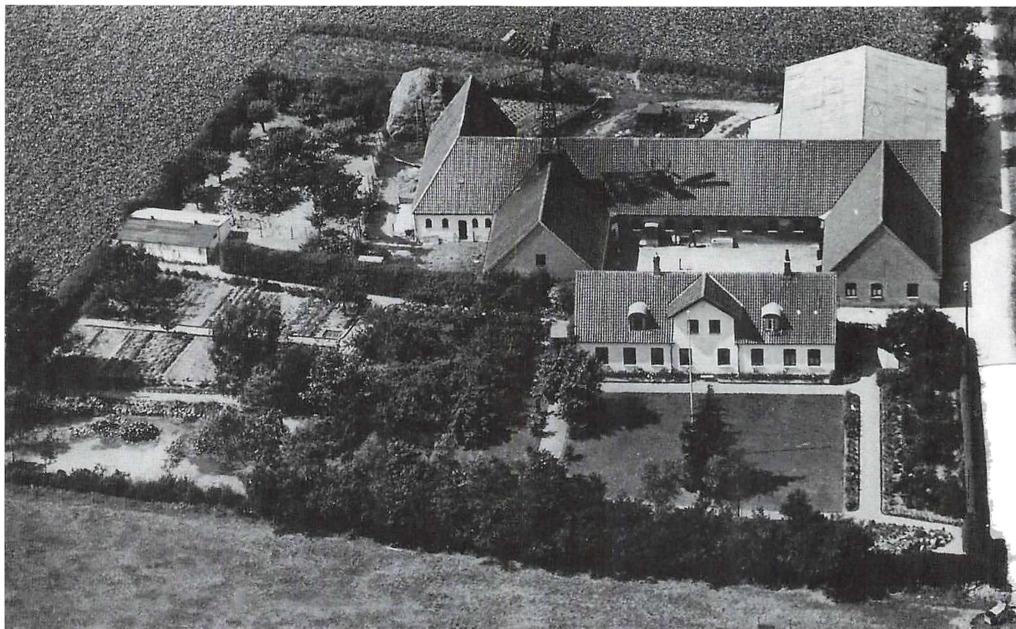
- en gård på Nordfalster

Af Bi Skaarup

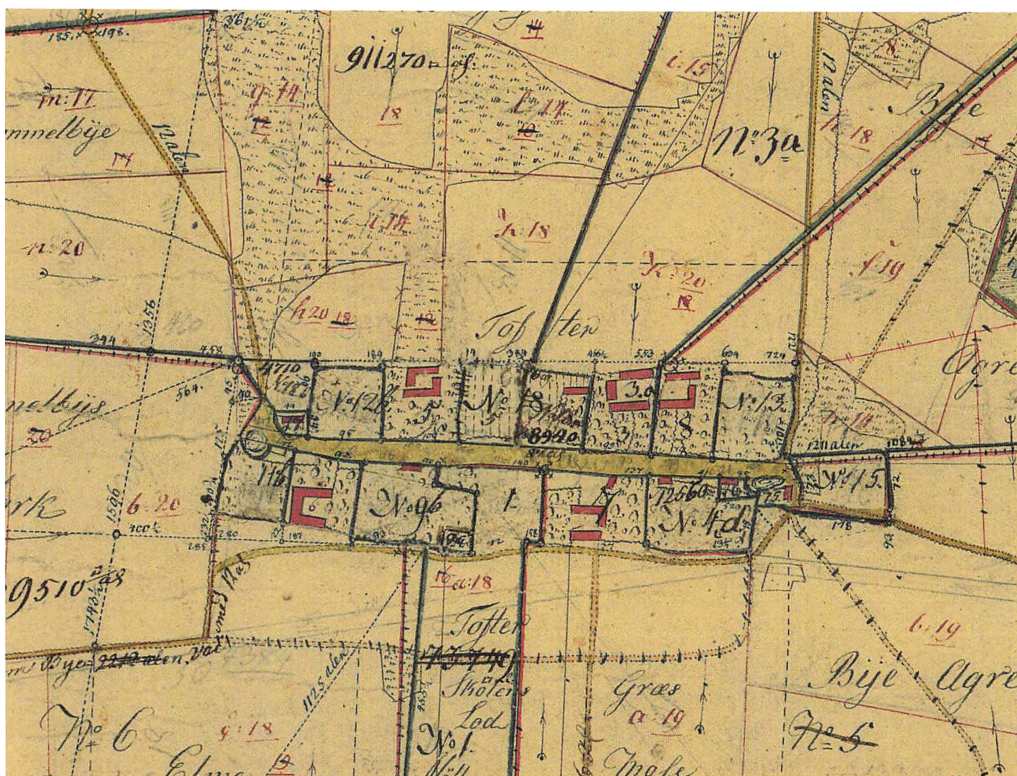
I disse år undergår de danske landdistrikter en voldsom forandring. Efterhånden som landbruget går over til større og større bedrifter, bliver antallet af landbrug mindre og mindre, og der nedlægges hvert år mange produktionsenheder. Denne udvikling ses ikke mindst her i vores område på sydhavsøerne. En af tidens store udfordrin-

ger er at sørge for at landdistrikterne ikke affolkes. Der skal derfor findes ny anvendelse for de gårde som nedlægges som landbrug.

En af de gårde, der er blevet nedlagt for få år siden, er Elysium, som ligger i Nørre Vedby sogn, ca. 5 km nord for Nørre Alslev. I det følgende skal gårdens historie,

Elysium set fra luften mod vest. Foto af ukendt fotograf formodentlig i 1940'erne.

Landsbyen Egelev. Det ses hvordan gårdene på matrikel nr. 11, 12 og 13 er raderet bort, fordi de er flyttet ud. Matrikelkort fra 1805 med senere korrektioner. Kort- og Matrikelstyrelsen.

oprindelsen til dens sære navn og dens rolle i sognet kort beskrives. Desuden skal der fortælles om de nye planer for at få genoplivet den engang så driftige gård. Indtil for få år siden havde gårdejer Lars Palle her en produktion af Antonius svin. Men ved årtusindskiftet blev jorden solgt og svineproduktionen ophørte. Lars Palle døde få år efter, hvorefter gården blev sat til salg. Den blev købt af to københavnere, forfatteren til denne artikel og hendes mand.

Tre udflyttergårde fra Egelev

Elysium lå før udskiftningen inde i Egelev, en landsby, der ligger 4 km syd for ejendommen lige vest for Nørre Alslev. Landsbyen blev i 1766 købt af agent von Westen og lagt til Hvededal gods (nuværende Orenæs). I 1793 købtes den med resten af Nørre Vedby sogn tilbage til kronen og kort tid efter begyndte en lang og besværlig proces med udskiftning af sognets landsbyer. Det der især skabte problemer var det store overdrev fælles for sognet,

Elysium set fra luften mod sydvest. Det ses hvordan gården er lagt neden for de nordfjalske højder, som gårdene bagved ligger på. Foto af ukendt fotograf 1950'erne.

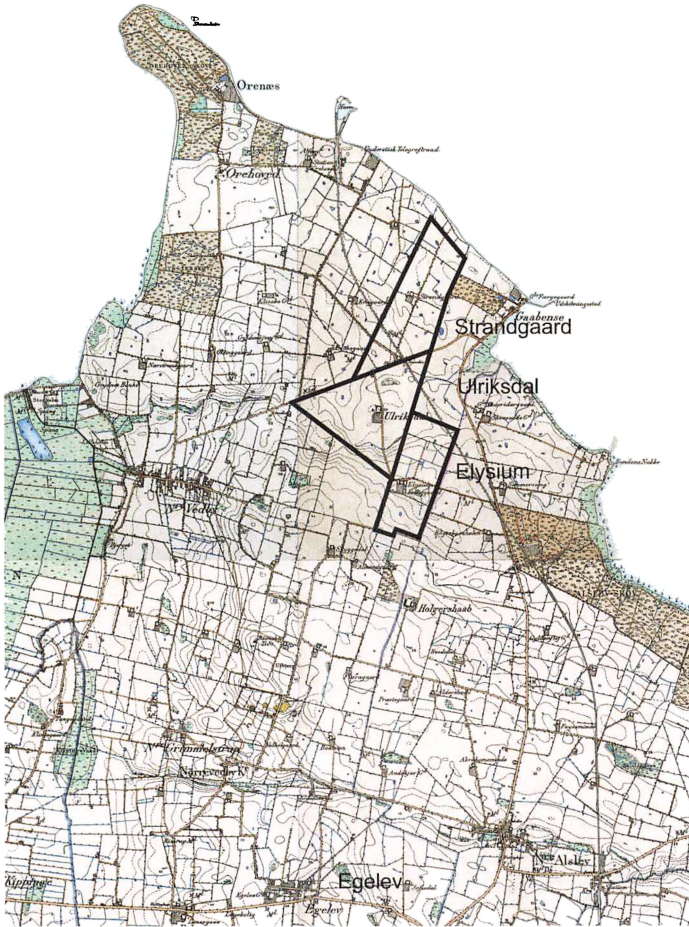
der dannede et stort areal oppe mod Storstrømmen. Den endelige afdeling om delingen af dette skete ved domstolene, og det blev besluttet at plante skov og opdyrke det tidligere overdrev. Der udskiltes et stort kileformet areal fra det sted, hvor senere Storstrømsbroen anlagdes, og 3 km mod syd, der skulle opdyrkes. Det afgjordes, at tre gårde fra Egelev skulle flytte herud. Det blev gårdene matrikelnummer 11, 12 og 13 fra Egelev¹. Gårdene har stadig disse matrikelnumre i dag, Nemlig Elysium, nr. 11a, Strandgård, nr. 12a og endelig Ulriksdal nr. 13a. Elysium og Ulriksdal ligger i dag på Ulriksdalsvej hhv. nr. 16 og 7, mens Strandgård har adressen Gåbensevej 73 lige ved rundkørslen syd for Storstrømsbroen.

Gården får navn

Danske bondegårde havde ikke oprindelige navne, som vi kender det fra herregårdene. Der var heller ikke samme behov for at navngive et gårdsted, når det lå sammen

med de andre gårde inde i en landsby som del af et fællesskab, hvor alle kendte hinanden. Men da nogle gårde efter udskiftningen blev flyttet ud, gav det mening at give dem navne. De gårde, der blev i landsbyen, fik fortsat intet navn. Navne herinde ses typisk kun ved den største gård, som tager navn efter landsbyen. De udflyttede fik ofte navn efter den mark eller den natur, de flyttede ud på, men der optræder dog somme tider mere fantasifulde navne på gårde. Denne type navne er indtil højskoletiden i sidste halvdel af 1800-årene oftest en lokal præst eller godsejers værk². To af de tre gårde, der flyttede ud fra Egelev, fik ret traditionelle navne: en efter sin placering ude ved stranden (Strandgården), en anden formodentlig efter en person (Ulriksdal), mens den sidste gives dette besynderlige navn, Elysium. Udtrykket stammer fra den græske mytologi, og er betegnelsen på de saliges boliger, dvs. hjemsted for de udvalgte. Det bruges som et pseudonym for paradiset.

Udstykningen af Nr. Vedby Sogns overdrev til opdyrkning i jord til de tre gårde. Egelev by ses i syd. Målebordsblade 1842-1899 fra Kort- og Matrikelstyrelsen.

I tiden efter at de tre gårde flytter ud fra Egelev er der hverken kendte markante præster eller godsejere på egnen, men i 1801 ansættes en ung studerende fra København ved navn Steen Steensen Blicher på nabogården mod syd, Holgershaab. Under sit ophold her traf Blicher den karismatiske landøkonom Christian Olufsen. Denne flittige forsker og skribent er blevet kaldt en ypperlig repræsentant for det bedste i den danske oplysningstids elite³. Selvom han egentlig var landbrugsøkonom, var

han velorienteret i såvel videnskab som den litterære verden. Han var uddannet i England og leder af forsøgslandbruget på Næsgaard, men samtidig forfatter til en vittig komedie kaldet Guldgaasen, som opførtes på det Kongelige teater. Christian Olufsen vakte Blichers interesse for digtningen og introducerede ham til Ossian, et heltekvad skrevet af den britiske forfatter James Macpherson på grundlag af et originalt gammelt irsk kvad. Ossian fik en enorm betydning for romantikkens kunst-

Ulriksdal 2007. Foto forfatteren.

ner, og Blicher gik ikke fri. Han blev så begejstret, at han allerede, mens han var på Holgershaab, begyndte at lære engelsk for at kunne oversætte værket til dansk. Mackphersons Ossian er en svulstig fortælling om helte, kærlighed og rejsen til Elysium, et græsk drama sat i ikke bare irske, men også nordiske rammer. Det sære sammenfald mellem gårdens usædvanlige navn og den unge Blichers vækkelse for den romantiske digtning kun et stenkast derfra ligner en tanke. Om det er Blicher selv, der har givet gårdejerens ideen til navnet på gården, eller om det er hans elev og store beundrer, ældste søn på Holgershaab, Lauritz Foss, skal lade være usagt, men forbindelsen til Blicher er slående.

Elysium - fattiggård

Første gang gården synes at optræde ved sit navn i kilderne er i en folketælling fra 1840¹. Men hvornår den har fået navnet, vides ikke. Hvis Blicher har været involveret er det så tidligt som lige efter 1801, men det er ikke sikkert, at gårdene er flyttet ud på overdrevet på dette tidspunkt. Men i 1840 ejes Elysium af den 56-årige Carl Christopher Radecke gift med Jeanette Caroline Meinberg. Ingen af de to var oprindeligt fra sognet, idet han var født i Preussen og hun i Radsted på Lolland. I 1840 havde de to børn, Vilhelmine Louise på 25 og Carl Ivan på 19 samt to plejebørn, heraf endnu en Radecke: Louise Dorthea på 11 og Caroline Martine med

Strandgård 2007. Foto forfatteren.

det danske efternavn Jensen på 16. Ud over denne familie på 6 personer, er Elysium desuden på dette tidspunkt befolket med 8 tjenestefolk, heraf 5 mænd og tre kvinder, alle ugifte. En oplyses dog at være en 60-årig enkemand.

I den første udgave af Trap Danmark fra 1850 nævnes Elysium som den største gård i sognet, idet den er på 17 $\frac{1}{2}$ tønde hartkorn og 136 tdr. land⁵. I en folketælling fra samme år ses det, at den nu 65-årige Carl Radecke stadig har gården, men det ene plejebarn og begge hans egne børn er ikke nævnt. De to piger kan jo være blevet gift i mellemtiden, men at sønnen ikke mere optræder i husholdningen, tyder på, at han er afgået ved døden. Noget kunne i hvert fald tyde på, at der har manglet arvinger til at overtage landbruget, for 16 år

efter optræder Elysium som fattiggård i sognet⁶. Den omtales i Trap Danmark i 1873 som husende ca. 40 fattiglemmer⁷. Gården fortsatte som fattiggård indtil 1894, hvor man åbenbart har konkluderet, at der var en overkapacitet af fattiglempladser i sognet, hvorfor man solgte gården til Jørgen Hansen.

Allerede året efter brændte gården, og Jørgen Hansen rejste en ny grundmuret fir-længet gård med teglhængt stuehus og stråttækte avlsbygninger. Det er de bygninger, der endnu står i dag, nu med tegltage på alle fire længer. Kun 11 år efter erhvervelsen solgte Jørgen Hansen gården igen⁸. Denne gang var det en mand ved navn Niels Johannes Nielsen Palle, der overtog gården, og den forblev i Palle-slægtens eje i de næste godt 100 år indtil Lars Palles

Elysium 2007. Foto forfatteren.

død i 2005. Den oprindeligt firlængede gård er i Lars Palles tid blevet udvidet med en stor svinestald mod syd og en maskinhal mod vest samt den obligatoriske gastætte silo, som er et fast vartegn ved moderne gårde. Da gården solgtes sidste gang i 2006 var landbruget som sagt nedlagt og jorden solgt fra. Der er i dag kun 4 $\frac{1}{2}$ tønde land til ejendommen, dvs. den gamle have og en pæn strimmel jord omkring mod vest, syd og øst.

Elysiums fremtid

Vi, de nuværende ejere, købte gården med et klart formål for øje. Vi ønsker, at den gamle gård skal danne ramme om kurser i den danske madkultur både den lokalt lolland-falsterske og den danske generelt. Der tales meget om kulturelle rødder i disse år, og intet sted slår vores historie så

klart igennem, som i den mad vi spiser hver dag. Der arbejdes på livet løs med at give de danske egne en identitet gennem den lokale fødevareproduktion. Hvis dette skal lykkes, kan det kun ske ved, at man undersøger og forstår, hvad der tidligere har været. Danmark har gennem landbrugsreformerne og den store regulering og effektivering af landbrugsproduktionen næsten fuldstændigt mistet sine lokale egnspecialiteter, og skal vi videre og skabe nye, kan en vej være at se på, hvad der tidligere har kunnet lade sig gøre under de givne omstændigheder. Dermed er ikke sagt, at vi skal falde hen i henført dyrkelse af fortiden, men der er en del at tage ved lære af og lade sig inspirere af. Man kan bruge fortiden til at få ideer til at skabe nyt eller i det mindste få et nyt syn på vores mad. Vi har nu i en del år dyrket andre kul-

turers madkultur. Men det var måske en ide at genopdage vores egen.

Det er vigtigt, at Elysium bevares som den gård, den var, mens den endnu fungerede med svineproduktion ved det 20. århundredes slutning. Gårde som den er godt på vej til at forsvinde i det lolland-falsterske område. Fortsætter de som produktionsenheder, bygges de om til ukendelighed, da de eksisterende bygninger slet ikke kan honorere de krav, et moderne landbrug stiller, hverken til vegetabilsk eller animalsk produktion, og nedlægges de som landbrug og sælges til beboelse, får de i bedste fald romantiseret omgivelserne til ukendelighed, mens de nyere uskønne tilbygninger i beton og metalplader fjernes. I værste fald ombygges de fuldstændigt.

Ideen er at skabe et sted, hvor der arbejdes med og formidles viden om vores madkultur, som rent fysisk ligger midt ude på de marker, hvor vores mad produceres. Til alle sider er der udsigt til veldrevne gårde, der dyrker egnens typiske afgrøder: hvede, frøgræs og sukkerroer. Desuden vil de råvarer, der vil blive brugt på stedet være lokalt producerede kvalitetsråvarer fra nogle af de mange producenter, som er her i vores del af regionen.

Noter

- 1 Karl-Erik Frandsen: Kulturhistorisk håndbog for Falster, bd. 4, s. 384 samt kort 1 og kort 4.
- 2 Dette er venligst oplyst mig af Bent Jørgensen fra afdelingen for Navneforskning på Københavns Universitet
- 3 Forfatterportræt ved Søren Baggesen af St. Steensen Blicher i Arkiv for dansk Litteratur: www.adl.dk
- 4 En hjertelig tak til Bente Olsen, lokalarkivet i Vålse, som gravede vigtige oplysninger om Elysium frem, som middelalderarkæologen ikke var i stand til at finde.
- 5 Trap Danmark, Maribo Amt, Nr. Vedby Sogn, København 1850.
- 6 Tingbogsoptegnelse for Elysium, Nr. Vedby Sogn, Egeløv By, matr. nr. 11a fra 1866.
- 7 Trap Danmark, Maribo Amt, Nr. Vedby Sogn, København 1873.
- 8 J.C.B. La Cour: Danske Gaarde, II Samling, III Bind, København 1914, s. 980.

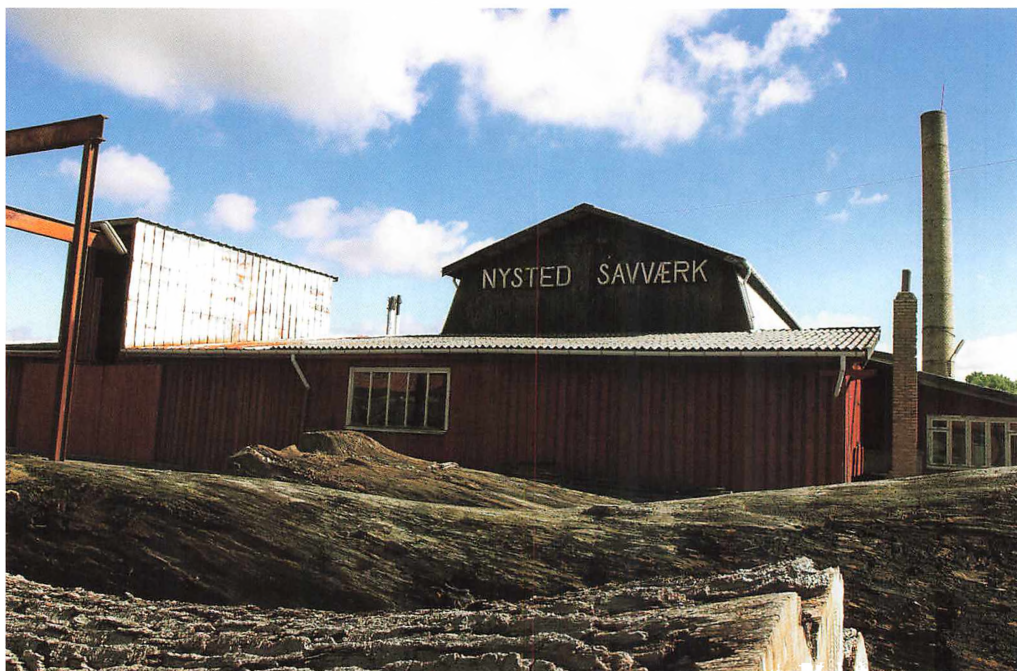
Bi Skaarup, cand. phil. i middelalderarkæologi. Fra 1985-2006 museumsinspektør ved Københavns Bymuseum med arkæologien som ansvarsområde. Har ved siden af byarkæologien i en menneskealder forsket i dansk madkultur, hvilket har resulteret i en række publikationer og en stor foredragsaktivitet med den historiske mad som emne. Arbejder nu sammen med sin mand fuldtids med at formidle den danske mads kulturhistorie med gården Elysium som base.

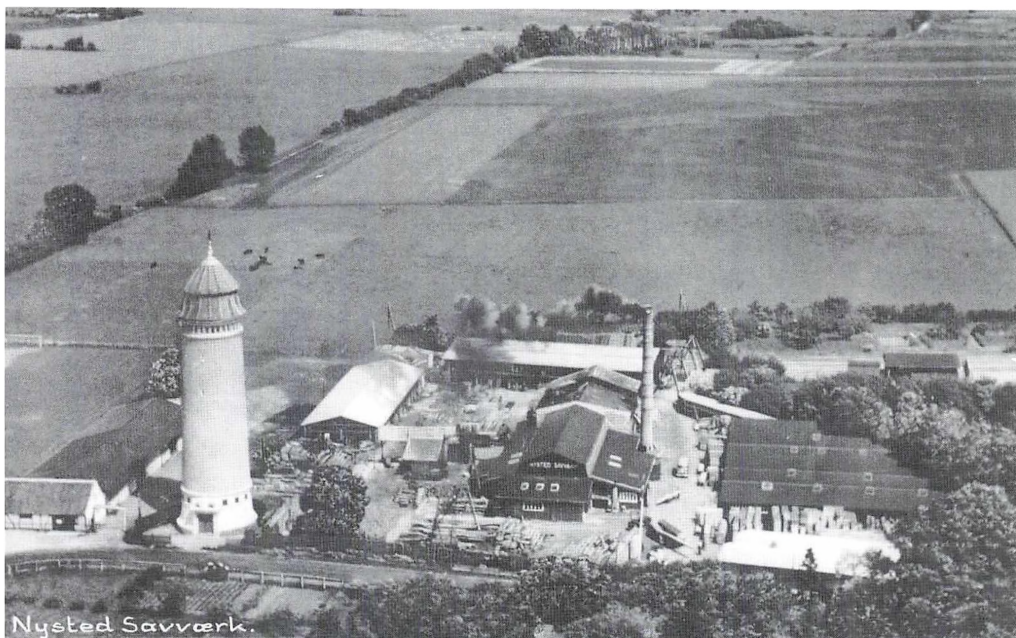
Nysted Savværk

Af Julie Fryd Johansen

I 2005 skulle Lolland-Falsters Stiftsmuseum tage stilling til de bevaringsmæssige konsekvenser af lukningen og den planlagte nedrivning af Nysted Savværk. I den anledning søgte museet på sædvanlig vis efter information om dansk savværkshistorie, således at man kunne danne sig et ind-

tryk af, om dette savværk var typisk, atypisk eller på anden måde udmærkede sig med eventuelle bevaringsmæssige konsekvenser. Det viste sig hurtigt at være en umulig opgave. Der er næsten intet skrevet om danske savværker og intet, som kunne anvendes i den konkrete sag.

Nysted Savværk. Nysted Savværk fotograferet fra vest. I midten ses den rektangulære produktionshal, mod syd, til højre i billedet, ses en lagerbygning. Der, hvor træerne vokser, løber åen, som leverede vand til dampmaskinen. Vejen midt i billedet går, der hvor jernbanen lå. Her var det let at læsse fra den større lade til tog og lastbiler. Foto i J. Danielsens privateje.

Da museets område er præget af mange herregårde med tilhørende skovområder, falder spørgsmålet om savværkshistorien indenfor museets undersøgelsesområde, og ideen om at iværksætte en undersøgelse dukkede op. Da emnet imidlertid synes aldeles uopdyrket, og da Lolland ikke er landets mest skovrige egn, opstod tanken om at lave en landsdækkende undersøgelse. Kulturarvsstyrelsen bifaldt ideen og gav museet en bevilling til projektet. Nysted savværk indgår i denne undersøgelse som et konkret eksempel.

Formålet med arbejdet var at dokumentere savværket, først og fremmest en beskrivelse af hvordan det så ud, dernæst en registrering af hvordan produktionen foregik.

Det er de oplysninger, som ville forsvinde med nedrivningen. Artiklen her er resultatet af den undersøgelse museet gennemførte i 2006. Hele undersøgelsen kan ses på <http://www.aabne-samlinger.dk/maribo/> under samlinger / registranter.

Udgangspunktet

Nysted Savværk lå i Ny Østergade i Nysted på en 15.000 m² stor grund. Her krydser en å ind over grunden, og langs østsiden gik den nu nedlagte jernbane, som fortsatte ned til Nysted havn. I dag afgrænses matriklen af vej på alle fire sider.

Virksomheden går tilbage til 1893, hvor en af Lollands store købmænd, Sv. Wichmand, begyndte at handle med træ og etab-

lerede et savskæreri. Ved hans død, 1929, købte Rasmus Emil Danielsen (kaldet Emil) og Alfred Folmann forretningen. Emil Danielsen købte Folmanns andel ved dennes død. Danielsen var, ligesom sin far, slagter og kreaturhandler i Rødby. Danielsens søn Jørgen Miller går ind i forretningen i midten af 1950'erne og bliver eneejer formentlig i 1972. De driver værket sammen til Emil Danielsens død i 1982. Danielsen gik på arbejde hver eneste dag lige til det sidste; han sov ind i bussen på vej hjem.

I 2004 overtog Jørgen Danielsen (jr.) savværket efter faderen Jørgen Miller Danielsens død. Jørgen Danielsen har arbejdet ved savværket i en kort periode og ved

hvordan virksomheden og maskinerne drives, men han har en karriere som ejendomsmægler.

Anlægget

Den store produktionsbygning og lagerhallen er af nogenlunde sammen alder, de går tilbage til omkring år 1900. Administrationen foregik i et hjørne i produktionsbygningen frem til 1960'erne, hvor det gule murstenskontor blev bygget. Mod nord lå en åben lade og mod øst, ud langs jernbanen – nu vejen – lå to store åbne lader til opbevaring og tørring af træ. De to, som ses henholdsvis til venstre og bagerst i billedet, var fra 1960'erne, den tredje, som ligger der endnu, er fra 1980'erne. Desuden

fandtes to tørreovne, formentlig fra 1960'erne. På det tidspunkt udvidede man sortimentet på savværket, bl.a. med import af eksotiske træsorter. I tørreovnene kunne man "koge" træet, hvilket gav en anderledes finish end den, man opnåede, med traditionel tørring.

Maskinerne

Nysted Savværks rektangulære produktionsbygning lå i øst-vestlig retning, den var bygget af fyr og lærk og malet svenskrød. Den østlige ende var en murstensbygning, bygget til den dampmaskine, som trak savene. Maskinen var en Atlas fra 1907. Den var oprindeligt lavet til et renseri i København, i 1933 kom den til Græsted savværk,

og først i 1950 kom den til Nysted. Kedlen er fra det lokale firma I. B. Bruun og Søn. Remtrækket udgik fra maskinhuset, det trak alle save og sugesystemet, der fjernede den let antændelige savsmuld. Den blev suget ud i et rum i øst, ved siden af maskinrummet. Savsmulden og resttræ har forsynet ikke blot savværket men også alle i familien Danielsen med varme. Vandet til dampmaskinen kom fra åen på grunden, maskinen havde sin egen brønd.

Dampmaskinens hovedopgave var at levere kraft til at trække remmene til savene. I en periode leverede maskinen strøm, ikke blot til savværket, men også til belysning i byens gader. Det er ikke ualmindeligt, sådan et samarbejde mellem savværk og by

ses også andre steder i landet. Hvis bøgetræ skal have et rødtligt skær, koger man træet, det brugte man også damp til.

Mange af maskinerne stod til det sidste, som da remtrækket var i brug, kun enkelte var flyttet lidt, da de blev gjort elektriske. Kedlen var i brug helt frem til 1979. Altid skulle der fyres i den, for om vinteren kunne det blive så koldt, at den frostsprængte. Det var netop hvad der skete i 1979 under "vinterkrigen", som den vinter kaldes på Lolland. Det var det år, hvor sneen lå højt på øen, og frosten holdt frem til maj måned. Under en af snestormene tog det tre dage, før Danielsens kunne nå frem til savværket, og da var kedlen sprængt.

I den modsatte ende af produktionsbyg-

ningen var en belgisk bloksav. Den er fra 1960. Bygningen blev forlænget i vest, da denne maskine ankom. Herudover fandtes høvle og kelemaskiner, bl.a. en Jonsered fra Göteborg. Rundt langs væggene fandtes skabe; hver medarbejder havde sit skab, og her var værktøj til vedligeholdelse af de maskiner han betjente.

Ovre i lagerbygningen, som lå parallelt med produktionsbygningen sydligt på grunden, fandtes et maskinværksted og sliberi. Her gik arbejderne hen og fik slebet deres klinger. Det var et fuldtidsjob at vedligeholde alle savklingerne, og det måtte foregå væk fra saveområdet. Gnisterne kunne let sætte ild i savsmulden.

Jørgen Danielsen ved bloksaven. Foto i J. Danielsens privateje.

Produktionen

I de tidlige år havde savværket en blandet produktion. Bygningstømmer har altid været et af savværkets største produkter. Brænde har man ligeledes altid kunnet købe; der findes adskillige brændebøger, som viser salget. Træsko til en kunde på Fyn, trin af ask til stiger, masser af møbeltræ og gulvbrædder har der ligeledes været produceret.

Omkring 1960 startede Emil Danielsen og Alfred Folmann et selskab, som importerede træ fra østen til møbel- og finerproduktion. Det var teak og mahogni. De rejste selv ud og købte træet. Der var både møbel- og finerfabrikker i nærheden af

Nysted, 5-6 stykker, som aftog de nye produkter.

Produktionen af små elementer er meget arbejdskrævende, og i Jørgen M. Danielsens tid – fra 1970'erne og frem – skiftede virksomheden fokus, den koncentrerede sig herefter om bygningstømmer. Det var især egestammer, som blev savet op til brug ved restaurering af ældre bygninger som f. eks. kirker og herregårde, man producerede. Sådanne store stammer ligger 3-5 år og tørrer i fri luft. Der findes såkaldte kævlebøger, som viser, hvor træet blev købt. Jørgen M. Danielsen gik selv rundt i skovene med skovfogeden og valgte hvert træ, og det kunne stå længe efter handlen.

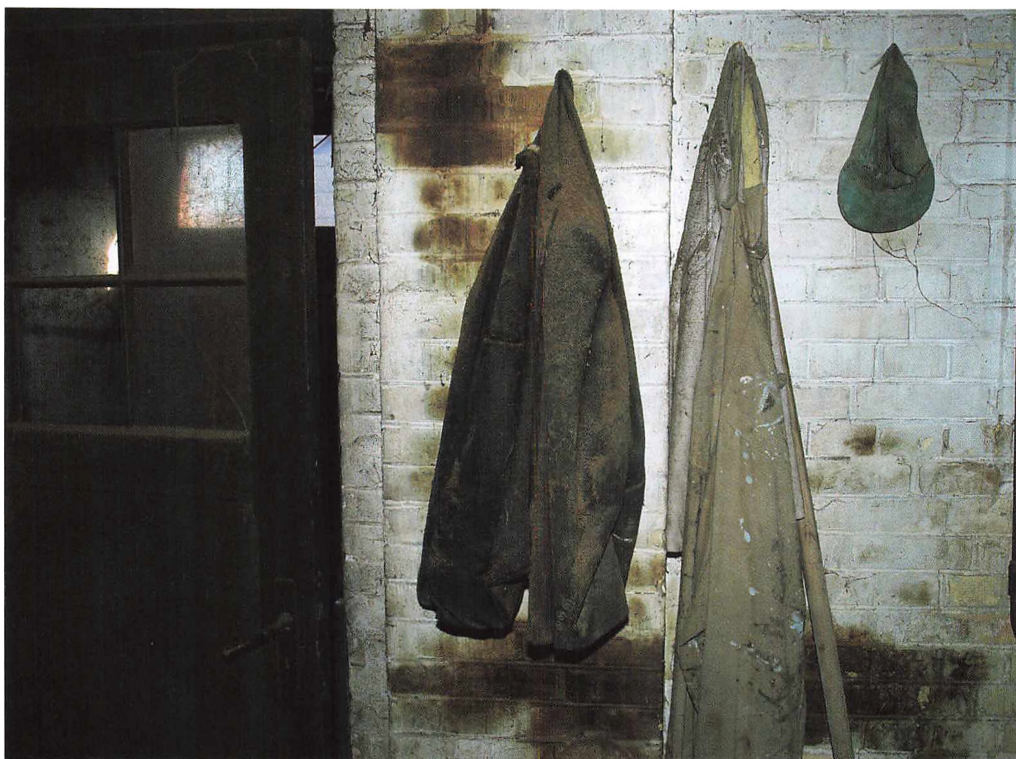
”Det flytter sig jo ikke”, sagde han. Træet kom fra Lolland og Sydsjælland. Både Corselitze og Knuthenborg har leveret eg til savværket.

Medarbejdere

Antallet af medarbejdere har varieret meget. Da der var flest, var der iflg. Jørgen Danielsen ca. 25 mand. I 1970erne var der 5-6 mand, først i 90erne var der to tilbage og til sidst gik Jørgen M. Danielsen alene på savværket.

Et led i dokumentationen af Nysted Savværk er optagelsen af en række interviews med tidligere medarbejdere. De er lavet af folklorist Sv. Ottosen. Materialet er blevet til en lille film om savværket.

Et af interviewene giver et indblik i, hvordan det var at arbejde på savværket i 1954-58. På det tidspunkt stod arbejdsdrengen ved bloksaven og tog imod det opsavede træ. Det blev læsset på en tohjulet trækvogn og kørt om på den nordlige side af bygningen, hvor døren til den sav, der blev kaldt afkorter, var. Senere save de arbejdsdrengen selv ved de mindre save. Han fortæller, hvordan trykket på kedlen påvirkede arbejdet. Når fyringstræet var vådt faldt trykket lidt, det kunne genere. Når arbejderne ville drille kedelpasserer, aftalte de alle i produktionshallen at starte på samme tid. Trykket i kedlen gik ned og fyrpasseren gik op – i limningen – af irritation. Fyrpasseren mødte

halvanden time før de andre. Klokkeren syv signalerede fløjten, som kunne høres over hele byen, start på arbejdsdagen. Fløjten blev desuden brugt til at markere frokost og fyraften. Alle, som har boet i Nysted i de år, kender lyden af fløjten.

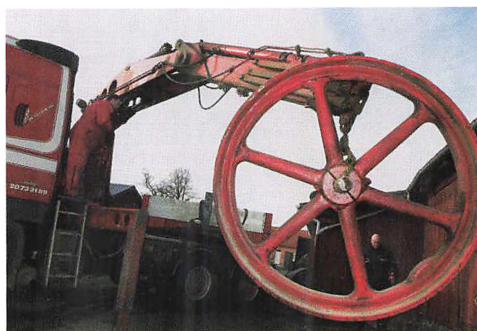
Savværket på museum

Umiddelbart før nedrivningen var museet på en stor opgave. Jørgen Danielsen havde givet museet lov til at hjemtage eksemplere på materiale, som kunne dokumentere arbejdet på savværket. Det blev hurtigt besluttet, at den prægtige Atlas Dampmaskine fra 1907 var en af de ting, som museet ønskede sig. Desuden erhvervede museet bl.a. en del af det store remtræk, et antal

save, inventaret i mandskabsrummet, og et skab med indhold, som stod ved en af arbejdspladserne. På den måde vil museet være i stand til at vise og fortælle historien om arbejdsforholdene på et savværk i 1900-tallet. På Frilandsmuseet er remtrækket netop nu ved at blive monteret, så publikum kan få et indtryk af, hvordan en remtrukket sav fungerer.

Et led i dokumentationen af savværket var en fotografisk gennemgang af området. Alle fotografier her i artiklen er taget af fotograf Jan Steving, med mindre andet er nævnt.

Julie Fryd Johansen er cand. phil. & MA i historie og museologi. Har læst på State University of New York og arbejdet på Nationalmuseet, Det kgl. Bibliotek og senest Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Forfatteren har beskæftiget sig med emner som skoler for slavebørn i Dansk Vestindien, bygningsbevaring, savværkshistorie og senest med kulturmiljøer i Lolland Kommune.

Flytningen af det enorme hjul til dampmaskinen.

I januar og februar 2007 tog museet dampmaskine, remtræk, save og andet hjem. Efter sæsonens afslutning på Frilandsmuseet er arbejdet med opbygningen af savværksudstillingen gået i gang. Remtrækket er det første som monteres.

Mediehøsten

- bibliografi over udgivelser om Lolland Falster-egnen i 2006

Af Henrik Steen Jensen, Guldborgsund-bibliotekerne

År 2006 blev præget af de forestående kommunesammenlægninger. Storstrøms Amt såvel som flere kommuner benyttede lejligheden til at udgive bøger om sig selv. Samtidig ophørte adskillige publikationsserier med rod i de gamle kommuner – dog evt. blot for at genopstå, som tilfældet var for Mostrups telefonbøger.

Hvor meget reformen ellers har ændret, kan en tur ud i lokalområdet måske give et praj om. Ideer til ruten vil i givet fald kunne findes i én af årets guides: Søren Olsens generelle turistguide om natur- og kulturforhold på bl.a. Lolland-Falster, eller måske Olaf Linds fremvisning af arkitektur på øerne. Hvis det skal være mere nervepirrende kan Bo Bomuld Hamilton-Wittendorffs guide til spøgelse og andre overnaturlige fænomener i det okkulte Danmark lægge sporene ud. Her er tilmed angivet koordinater til bilens GPS, så skabsmystikere kan nemt tage en afstikker fra Margueritrutten, som Birthe og Vagn Molnit har skabt en film om. Foretrækkes vandvejen, kan man følge Chilbal Filmproduktions tur til de danskes øer i Achton Friis' kølvand eller nyde beskrivelserne af

Niels Houkjærs lystrejser til bl.a. småøerne omkring Lolland-Falster.

Kommunerne var ikke ene om at blive fejret i årets mediehøst. Udgivelserne viser, at året bød på en række jubilæer og mindeår: Lalandia (20 år), REFA (25 år), Eskilstrup Skole (50 år), Nakskov Amatørscene (60 år), Hjemstavnsforeningen Lolland-Falsters Samfund (75 år), Ellehammers første flyvning (100 år), Frederik VIIIs besøg (100 år), Marielyst (Højskole) (100 år), Stubbekøbings dr. Rostrup og hustrus død (100 år), Vantore Kirke (100 år), Hjortebjerg Skole (140 år), Saxenhøj (140 år) samt endelig salget af det falsterske kron-gods (240 år).

2006 var desuden udnævnt til Renæssanceår og gav dermed anledning til fornyet interesse for bl.a. Nykøbing Slot og dets navnkundige enkedronning Sophie. Én af Falsters andre kendte kvindeskikkelser, Marie Grubbe, fandt også vej til forlaget; dels i Dan H. Andersens biografi og dels i Lærke Sanderhoffs drama, som Egnsteatret Masken har turneret med i både 2006 og 2007.

I de kunstneriske sfærer fik landsdelen i øvrigt en lidt ublid medfart. Nykøbing måtte holde for som fremmedfjendsk sump i Knud Romers omdiskuterede debutroman (der i øvrigt indbragte bysbarnet bl.a. BG Banks debutantpris og boghandlernes Gyldne Laurbær!). Lolland blev skildret fra sin mest faldefærdige side i hjemstavns-skildringen "Home", som udkom i forbindelse med Søren Loses fotoudstilling på Storstrøms Kunstmuseum. Og Red Warszawa spillede med nummeret "Metadonmix fra Maribo" på et billede af Lolland med misbrug af såvel alkohol og stoffer som EU-støtte.

Modvægten til disse noget dystre skildringer kom med Bent Vinn Nielsen og Gorm Rasmussens programskrift "Understrømmen", hvor en række forfattere med korte essays skulle bidrage til at hæve LF-egnen fra sit uretmæssigt ry som udkantsområde og Underdanmark. Gertie Skaarup gjorde med den store, flotte bog om Fejøs historie sit til at give læsere appetit på lokalområdet. Og også Ove H. Nielsens fine samling af lokale sange må bestemt trække resultatet op. Forfalder man ikke desto mindre til den tungsindige side – varsler udgivelserne om den forestående Femern Bælt forbindelse måske den tiltrængte udvej?

For de af os som bliver, bør sluttelig nævnes Støvmidernes forbilledlige arbejde med registranten over "Huse i Saksøbing på købstads jord". Spændende og nyttig – og forhåbentlig afsæt til mange flere fortællinger fra Saksøbing!

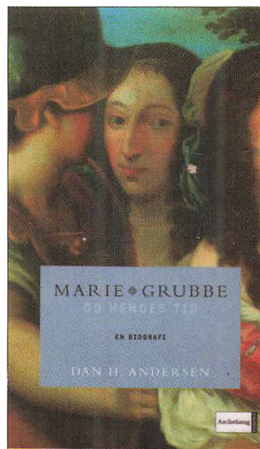
Indførlerne i bibliografien er som sidste år let redigerede kopier fra biblioteksdata-baserne DanBib og Dansk LokalBibliografi: Storstrøms Amt med konsekvens for udvalget såvel som præsentationen, og avisartikler, websider og de almindelige

kommunale publikationer er på ny udeladt. Udvalget er grupperet i kategorierne Bøger, ny- eller genstartede Tidsskrifter og årbøger, Artikler, Kort, Noder og indspillet Musik og film. Rettelser og oplysninger om forbigåede udgivelser modtages med tak på mailadressen hsje@guldborgsund.dk

Bøger

Andersen, Britta (red.); Christensen, Dorte (red.) & Porskrog Rasmussen, Carsten (red.). (2006). *Herregårdenes Indian summer: fra Grundloven 1849 til Lensafølsningsloven 1919*. [Auning]: Dansk Center for Herregårdsforskning; [Ebeltoft]: Skippershoved. 125 sider: ill. (nogle i farver). Med litteraturhenvisninger.

Emne: herregårde; interiører; haver; landskaber; arkitektur; historie; Danmark. DK5: 46.1; 71.6. Udgivet i forbindelse med konference. Af indhold: John Erichsen: Herregårdens forvandling til Slot: Pederstrup 1858-1975.

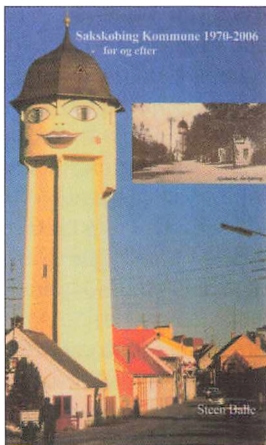

Andersen, Dan H. (2006). *Marie Grubbe og hendes tid: en biografi*. [Kbh.]: Aschehoug. 202 sider, tavler i farver. Med litteraturhenvisninger.

Emne: Grubbe, Marie; kvinder; historie; Danmark; 1600-1699; 1700-1709; 1710-1719. Form: biografier. DK5: 99.4 Grubbe, Marie, 96.3. Om Marie Grubbe (ca. 1643-1718) og hendes liv, fra hun som teenager blev gift på Københavns Slot med kongesønnen Ulrik Frederik Gyldenløve, til hun som en fattig gammel kvinde levede sine sidste år i færgeshuset ved Grønsund. Indhold: 1643-60: familie og barndom; 1660-66: Ulrik Frederik Gyldenløve; 1666-70: skandale og skilsmisse; 1670-89: tre bryllupper og et testamente; 1689-91: en mand ved navn Søren; 1692-1706: en skandale på Møn; 1706-11: Borrehuset; 1711-18: de sidste år.

Bach, Celina; Junker Jespersen, Luise & Toft, Lene. (2006). *Et kvalitetsudviklingsprojekt: om varetagelsen af den latente fase hos lavrisiko førstegangsfødende på Storstrømmens Sygehus Nykøbing Falster. Kbh.: Jordemoderuddannelsen i København, CVU Øresund. 53 sider + 14 bilag. (Bachelorprojekt i jordemoderkundskab).*

Emne: ve-stimulation; oxytocin; fødsel; kvalitets-udvikling; fødsels-indgreb; fødsel-protraheret; spørgeskemaundersø-

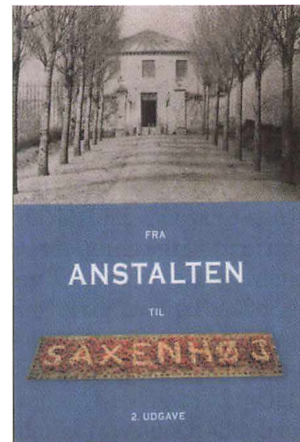
søgelse; fokusgruppe interview; førstegangsfødende. DK5: 61.68. Projektet beskriver, hvordan kvaliteten af den latente fase hos lavrisiko førstegangsfødende på Nykøbing Falster Sygehus kan forbedres, med det formål at nedbringe indgreb i fødslerne, heriblandt vestimulation med oxytocin.

Balle, Steen. (2006). *Sakskøbing Kommune 1970-2006: før og efter*. [Sakskøbing]: Sakskøbing Kommune; [Kbh.]. 116 sider: ill.

DK5: 46.4 Sakskøbing.

Blicher, Steen Steensen. (2006). *Blicher Blicher: brudstykker og hele noveller*. Indledning ved Knud Sørensen; redaktionsudvalg: Erik Harbo ... [et al.]. [S.l.]: Blicher-Selskabet; [Kbh.]: Gyldendal. 201 sider: ill.

DK5: 86-05; sk. Udgivet i forbindelse med det litterære kanonår 2006. Af indholdet: Falster (uddrag fra: Skinsyge).

Brandt, Palle; Hjøllund, Lis ... [et al.]. (2006). *Fra Anstalten til Saxenhøj : træk fra livet på en institution fra 1865 til 1992*. (2. udgave). [Sakskøbing]: Saxenhøj. 136

sider: ill. (nogle i farver). På titelsiden: Genoptryk ... udvidet med træk fra perioden 1992-2006.

DK5: 38.406. Udgivet i forbindelse med Saxenhøjs 140 års-jubilæum.

Bruun Arildsen, Vibeke. (2006). *Sophie: dronning af Danmark*. [Kbh.]: Gyldendal. 215 sider.

Emne: Sophie, dronning, Frederik II, konge af Danmark; Danmark; historie; 1570-1579; biografiske romaner; dronninger. DK5: 86-096; sk. Året er 1571, og læseren følger den 14-årige Sophie, prinsesse af Mecklenburg gennem hverdagen nogle måneder, indtil kong Frederik d. 2. af Danmark begynder at se efter en passende hustru blandt de tyske prinsesser. Der bliver vendt op og ned på Sophies verden, men hun beholder begge ben på jorden. Fortællingen er baseret på den virkelige historie om Dronning Sophie, mor til Christian d. 4.

Bruun, Jonas. (2006). *Drivjagt: kriminalroman*. [Kbh.]: Gyldendal. 233 sider.

Emne: krimi; præster; kærlighed; mord; Danmark; Lolland-Falster. DK5: 86-06; sk. Præsten Knud Thorm bliver anklaget for mord på naboen, men beviserne holder ikke. Da endnu et drab finder sted, og Thorm også denne gang frifindes, må han selv i gang med at finde den rigtige morder, som går løs i det lille lokalsamfund.

Bruun, Jonas. (2006). *Drivjagt: kriminalroman*. Ballerup: DBC medier. Lydbog: 6 cd'er.

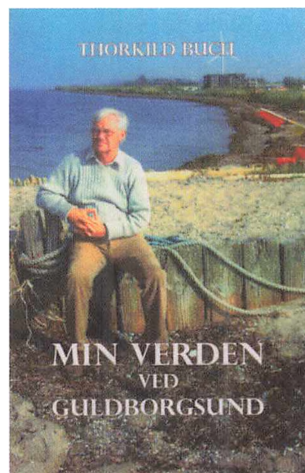
Bruun, Jonas. (2006). *Drivjagt: kriminalroman*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. Digital lydbog: adgang via internet (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Bruun, Jonas. (2006). *Drivjagt: kriminalroman*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. Punktskift: 6 bind (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Bruun, Jonas. (2006). *Drivjagt: kriminalroman*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. DTBook: Digital version af udgaven: Kbh.: Gyldendal, 2006: Adgang via internet (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Buch, Thorkild. [2006]. *Min verden ved Guldborgsund*. [Vordingborg]: Thorkild Buch. 357 sider: ill. (nogle i farver).

DK5: 99.4 Buch, Thorkild.

Christensen, Lars S.; Knudsen, Christian B. & Nielsen, Ulrik. (2006). *Naturnær driftsplan for Knuthenborg gods*. [København]: Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, [Center for Skov, Landskab og Planlægning]. 126 sider: farvelagte ill. + bilag i separat bd., 1 CD-ROM. (Speciale; KVL, Vejleder: Peter Tarp).

Emne: driftsplanlægning; skovdrift; biotoper; kortlægning; naturnær skovdrift.

Dencker, Jørgen. (2006). *Marinarkæologisk forundersøgelse: Nakskov Sejlrende*,

Nakskov Fjord NMU j.nr 2467 & Barneholm NMU j.nr. 2468. Roskilde: Vikingeskibsmuseet. 37 blade: ill., kort.

Emne: Danmark; Nakskov; Nakskov Fjord; marinarkæologi.

Dynesen, Claus & Zilling, Lothar. (2006). *Femern Bælt forbindelsen og miljøet: miljøkonsultationsrapport*. Berlin: Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung; Kbh.: Transport- og Energiministeriet. 114 sider: ill. Med litteraturhenvisninger og internetadresser. Oversat fra engelsk.

DK5: 71.965.

En kvalitativ undersøgelse af nyuddannede sygeplejerskers læring i en mentorordning: I starten er det jo vigtigt, der er nogen til at tage sig af en". (2006). Vordingborg: CVU Syd. 34 sider. (Afgangsprojekt i Sundhedsfaglig Diplomuddannelse (SD) - Sundhedsformidling og klinisk uddannelse. Vejleder: Berit Hvalsøe).

Hvordan evaluerer mentee i mentorordningen på Storstrømmens Sygehus læringsmulighederne i en mentorordning?

En regional beskæftigelsesstrategi: udviklingsperspektiver for beskæftigelsen i Storstrøms amt på vej ind i en ny kommunal og regional struktur. (2006). Vordingborg: ARES. 27 sider: ill. i farver. Med litteraturhenvisninger.

DK5: 33.113.

Erdmann, John & Madsen, Søren-Møller (red.). (2006). *I/S REFA gennem 25 år: 1980-2005* [Nykøbing F]: REFA. 26 sider: ill. i farver. På omslaget: Fælleskommunal affaldsbehandling for Lolland Falster.

DK5: 69.86.

Erichsen; John & Skak-Nielsen, Luise (2006) *Mennesker på herregården: Lolland 1880-1960*. Horslunde: RMP, Reventlow-Museet. 188 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.

Emne: herregårde; historie; 1800-1899; 1900-1999; Lolland. DK5: 46.4 Lolland. Med udgangspunkt i fotografier indsamlet fra lokalhistoriske arkiver på Lolland, fortælles om de mange mennesker, som boede, arbejdede og færdes på herregårdene lige fra godsejere til daglejere

Et sygehus i bevægelse: opfølgning på Storstrømmens Sygehus' udviklingsplan 2004-2006. [2006] Næstved: Storstrømmens Sygehus: Storstrøms Amt. 27 sider: ill.

Faurholdt, Niels. (2006). *Røddlistede planter 2006: en revision af Røddlistede planter 1999*. Nykøbing F.: Natur- og Plankonto-

ret, Storstrøms Amt, Teknik- og Miljøforvaltningen. 117 sider.

DK5: 57.2

Foersom, Michael (red.) ... [et al]. (2006). *Rudbjerg Kommune: frem til 2006*. Rudbjerg: Rudbjerg Kommune. 66 sider: ill. (nogle i farver) + 1 dvd-video. (Videreførelse af: Rudbjerg Kommune i 25 året for dannelsen af storkommunen).

DK5: 46.4 Rudbjerg. Udgivet i forbindelse med kommunesammenlægningen 2007.

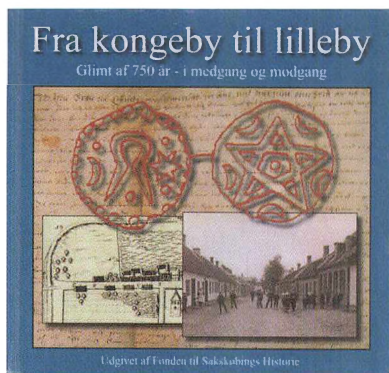
Fog, Kåre & Hviid, Torben (red.). (2006). *Røddlistede padder og krybdyr i Storstrøms Amt 2006*. [2. udgave]. Nykøbing F.: Natur- og Plankontoret, Storstrøms Amt, Teknik- og Miljøforvaltningen. 88 sider: ill. Med litteraturhenvisninger og internetadresser.

DK5: 58.7

Frederiksdal Gods, Lolland, fæsteprotokol 1777-1879. (2006). [Roskilde]: [Palle Kvist]. 1 cd-rom. Affotograferet af Palle Kvist. Hertil findes supplerende materiale på internettet.

DK5: 63.012.

Fryd Johansen, Julie & Plith Lauritsen, Leif. (2006). *Fra kongeby til lilleby: glimt*

af 750 år: i medgang og modgang. [Saksøbing]: Fonden til Saksøbings Historie. 139 sider: ill. (nogle i farver). Med litteraturhenvisninger og internetadresser. [Samhørende med: Palle Brandt: Den lille by vokser; og Peter Vang Petersen: Mammutter, moselig og mønter].

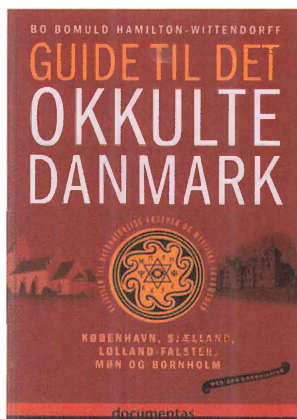
DK5: 46.4 Saksøbing.

Fryd Johansen, Julie. (2006). *Danske savværker*. [Maribo]: Lolland-Falsters Stiftsmuseum. 69 sider: ill. i farver. Med litteraturhenvisninger.

DK5: 67.4 Af indhold: Nysted Savværk (side 11-16), Storstrøms Amt (side 29-30), Bilag D: Nysted Savværk, arkivalier tilhørende Jørgen Danielsen (side 61-68)

Goldberg, Irina ... [et al]. (2006). *Røddlistede mosser og laver i Storstrøms Amt 2006*. Nykøbing F.: Natur- og Plankontoret, Storstrøms Amt, Teknik- og Miljøforvaltningen. 136 sider: ill. Med litteraturhenvisninger og internetadresser.

DK5: 57.5; 57.4

Hamilton-Wittendorff, Bo Bomuld. (2006). *Guide til det okkulte Danmark: vejviser til overnaturlige væsener og mystiske fænomener: Bind 1: København,*

Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm. Hellerup: Documentas. 247 sider: ill. i farver. Med litteraturhenvisninger og internetadresser.

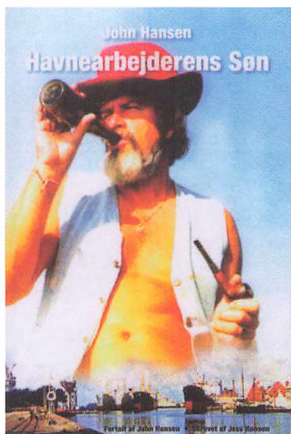
Emne: overtro; okkultisme; historie; Danmark. DK5: 46; 39.3. Af indhold: Falsters forskellige faldgruber: Falster, Halskov Vænge skoven, Hesnæs (side 219-220); Kort proces og stor blodtørst: Lolland, Nakskov, Næsby (side 221-227); Vind over dine dårligdomme med mirakelvand: Sådan gør du!: Falster, Nørre Alslev, Kippinge kirke (side 229-231).

Hansen, Anders Peter. (2006). *En mikrohistorisk undersøgelse af uærlighed i 1700-1800-tallet's Danmark: med særligt henblik på cases om natmænd i communityet Nakskov i perioden fra 1745 til 1840*. København. 1 bd.: ill., kort. Med engelsk resumé. (Cand. mag. spec. indiv.).

Emne: Historie.

Hansen, Erik; Pfeffer, Heidi (red.); Plith Lauritsen, Leif (red.) & Abildtrup, Elisabeth (red.). (2006). *Billeder fra Lolland: med pressefotograf Erik Hansen på arbejde*. [S.l.]: Nakskov Lokalhistoriske Arkiv; Maribo: i samarbejde med Lolland-Falsters Stiftsmuseum. [24] sider: alle ill.

DK5: 46.4 Lolland-Falster.

Hansen, John; Hansen, Jess & Elsvor, Torsten. (2006). *Havnearbejderens søn*. [Nakskov]: [3F Vestlolland]. 158 sider: ill.

DK5: 99.4 Hansen, John, f. 1934-03-24; 33.12.

Hartvig, Anne. (2006). *Fuglsang Gods: et forslag til en forbedret helhedsoplevelse*. [København]: Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Institut for Skov & Landskab. 54 sider: delvis farvelagte ill., + 2 kort. (Bacheloropgave; KVL; Vejledere: Susanne Guldager, Tine Langsted Krogstrup og Camilla Hedegaard Møller)

Emne: landskabsarkitektur; historie; haver; design; Danmark; kulturlandskab; herregårde.

Helle, Helle. (2006). *Rødby-Puttgarden: roman*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. Punktskrift: 4 bind (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Emne: hverdagen; færger; søstre; samfundsskildringer; Danmark; 1980-1989. DK5: 86-06; sk. Skildring af søstrene Jane og Tines liv som ekspeditricer i parfumeriet på Rødby-Puttgarden-færgen engang i 1980'erne. Et jævnt, almindeligt og ufarligt liv, sådan set.

Hesselbæk, Bjarne (red.); Sterll, Bille (red.) & Pedersen, Lone Marie (red.). (2006). *Et godt tilbud: kig indenfor og se, hvordan vi arbejder i 9 socialpædagogiske tilbud*. Kbh.: Socialpædagogernes Landsforbund. 31 sider: ill.

Emne: socialpædagogisk arbejde; socialpædagogik; døgninstitution; botilbud; observationshjem; misbrugscenter; ungdomscenter. DK5: 38.4. Af indhold: Bo og Naboskab Vestlolland i Nakskov: Helen - en rebel med adelige spisevaner. Bo og Naboskab Vestlolland i Nakskov: Et liv tæt på det normale.

Hjemstavnsforeningen Lolland-Falsters Samfund: 75 års jubilæumsskrift. (2006). [S.l.]: [Lolland-Falsters Samfund]. 16 sider: ill. På omslaget: Lolland-Falster 3.12.1931

Houkjær, Niels. (2006). *De danske øer: en lystrejse*. Kbh.: Gyldendal. 304 sider: ill. i farver.

Emne: Danmark; øer. DK5: 46. På omslaget: En lystrejse til Danmarks småøer. Med litteraturhenvisninger. Beskrivelse af ca. 50 af de danske øer, om landskabet, historien og nutiden, folk og fæ, kulturen og naturen. Af indhold: Smålandsfarvandet, Vejrø, Rådgø, Fejø med Skalø, Femø, Askø, Lindholm, Nakskov fjord, Enehøje, Vejlø, Slotø

Høegh, Andreas Berner. (2006). *Digital forvaltning i en ny organisation: Guldborgsund kommune*. [København]: Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Fødevareøkonomisk Institut. [96] sider: delvis farvelagte ill. (Bacheloropgave; KVL. Vejledere: Flemming Ettrup & Tina Hansen).

Emne: administration kommune; stor-kommuner; fusionering.

Indsatsplan til grundvandsbeskyttelse for Sydfalster. (2006) Nykøbing F.: Storstrøms Amt, Teknik- og Miljøforvaltningen, Jord & Grundvand. 41 sider: ill. (nogle i farver) + 1 bilag. Med litteraturhenvisninger. På omslaget: Januar 2004.

DK5: 69.84

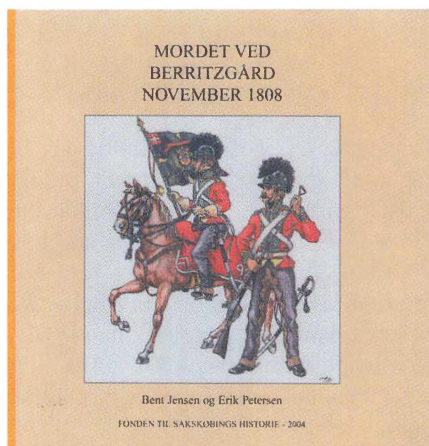
Ingvardson, Gitte Tarnow. (2006). *Den økonomiske udvikling i Danmark i perioden 1020-1241: med udgangspunkt i det numismatiske materiale fra Sjælland, Lolland og Falster*. [S.l.]: [s.n.]. 63 bl.: ill., kort. Med engelsk resumé. Litteraturfortegnelse bl. 64-74. Møntkatalog. Lokaltetskatalog. Bilag 1-19. (Speciale i forhi-

storisk arkæologi, Københavns Universitet, Saxo-instituttet, Afdeling for Arkæologi og Etnologi).

Emne: Danmark; Sjælland; Danmark; Lolland; Danmark; Falster.

Jensen, Bent; Petersen, Erik & Christiansen, Bo (red.). (2006). *Mordet ved Berritzgård, november 1808* (rev. udg.). [Saksøbing]: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne. 41 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.

DK5: 34.796.

Jensen, Bent; Petersen, Erik; Lindgreen & Christiansen, Bo (red.). (2006). *To Saksøbing drenges tyverier og røveri 1840-1886*. [Saksøbing]: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne. 68 sider: ill.

Med litteraturhenvisninger.

DK5: 34.796.

Jensen, Erik; Jensen, Ole (red.) & Christiansen, Anders Chr. N. (red.). (2006). *Herregårdsmissionær og kordegn: erindringer fra Lolland-Falster og Vallensbæk*. Kbh.: Foreningen Danmarks Folkeminder. 190 sider: ill. (Erindringsserien "Folk fortæller"; nr. 45).

Emne: Jensen, Erik, f. 1920-04-12; herregårde; mission; kordegne; Lolland-Falster; Lolland; Falster; Vallensbæk; 1900-1999. Form: erindringer. DK5: 99.4 Jensen, Erik, f. 1920-04-12. Forfatteren (f. 1920) fortæller om årene som herregårdsmissionær på Lolland-Falster og om de mange år, 1962-2000, i Vallensbæk som kirkesanger og senere kordegn.

Jensen, Frank ... [et al]. [2006]. *Røddlistede ferskvandsdyr i Storstrøms Amt 2005*. Nykøbing F.: Storstrøms Amt, Natur- og Plankontoret. 186 sider: ill. I kolofonen: status og forvaltning. DK5: 58.4.

Jepsen, Bendt. [2006]. *Det var dengang: glimt fra livet på Nordfalster*. [Nørre Alslev]: Fayesminde. 103 sider: ill. DK5: 46.4 Nørre-Alslev.

Johansen, Astrid. (2006). *Marielyst 100 år: 1906-2006*. Væggerløse: Højskolen Marielyst. 66 sider: ill. (nogle i farver). Øverst på titelsiden: Marielyst, Øster-

søbad. Med litteraturhenvvisninger.

DK5: 37.414 Pensionisthøjskolen Marielyst.

Jørgensen, Hans Erik. [2006]. *Maribosøerne: ynglefugle 2005: status og udvikling siden 1977*. Nykøbing F.: Storstrøms Amt, Teknik- og Miljøforvaltningen, Natur- og Plankontoret. 113 sider: ill. Med litteraturhenvvisninger.

DK5: 58.83.

Jørgensen, Hans Erik. [2006]. *Ynglefugle på strandenge i Storstrøms Amt 2003*. Nykøbing F.: Storstrøms Amt, Teknik og Miljøforvaltningen, Natur- og Plankontoret. 82 sider, tavler. Med litteraturhenvvisninger.

DK5: 58.83.

Jørum, Palle ... [et al]. (2006). *Røddlistede skovinsekter i Storstrøms Amt 2006*. Nykøbing F.: Natur- og Plankontoret, Storstrøms Amt, Teknik- og Miljøforvaltningen. 148 sider: ill.

DK5: 58.44.

Kjær, Jette ... [et al]. (2006). *Danish offshore wind: key environmental issues*. DONG. 142 sider: ill. References: side 134-139. Med litteraturhenvvisninger og internetadresser.

DK5: 62.28.

Knudsen, Birgit. (2006). *Da renæssancen kom til Danmark: i tiden fra 1500-1650*. Kbh.: Alinea. 72 sider: ill. i farver. Med litteraturhenvisninger. (Fordybelsehæfte til: Mellem fortid og fremtid).

Emne: kulturhistorie; renæssance; Danmark. Form: undervisningsmaterialer. Målgruppe: for folkeskolen. DK5: 96.2. Fra 12 år. Af indhold: Enkedronning Sofies hof på Nykøbing Falster Slot (side 58-59).

Koefoed, Ingerlise. (2006). *Da storken kom med lillesøster: og andre historier*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. Punkt-skrift: 4 bind. (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Emne: Koefoed, Ingerlise; 1920-1929; 1930-1939. Form: erindringer; barndomserindringer. DK5: 99.4 Koefoed, Ingerlise. Det tidligere folketingsmedlem for SF Ingerlise Koefoed (f. 1922) fortæller om sin barndom og ungdom på Frederiksberg og i Nykøbing Falster

Koefoed, Ingerlise. (2006). *Da storken kom med lillesøster: og andre historier*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. DTBook: Digital version af udgaven: Vordingborg: Attika, 2005: Adgang via internet (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

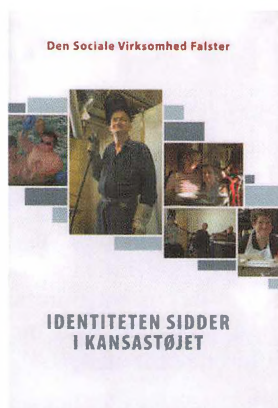
Krag Jørgensen, Poul & Lykke Jensen, Ketty. (2006). *Erindringer*. [S.l.]: [Ketty Lykke Jensen]. 188 sider: ill.

DK5: 99.4 Krag Jørgensen, Poul.

la Cour, Dorthé ... [et al.]. (2006). *Fortællinger fra Storstrøms amt*. Nykøbing F.: Storstrøms Amt. 71 sider: ill. i farver.

DK5: 36.2 Storstrøms Amt.

Larsen, Jens. (2006). *Kippinge Kirke og den hellige kilde: en beskrivende og historisk fremstilling af Kippinge Kirke med*

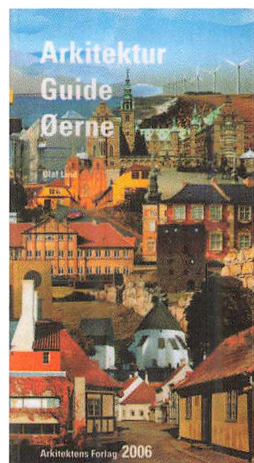
bygninger, inventar og den hellige kilde. (Genudgivelse). [S.l.]: Kippinge Menighedsråd. 64 sider: ill. (nogle i farver). Med litteraturhenvisninger.

DK5: 71.864 Kippinge.

Larsen, Jesper Viktor; Hansen, Jørgen Frank (red.) & Thomsen, Carsten (red.). (2006). *Identiteten sidder i kansastøjet*. Nykøbing F.: Den Sociale Virksomhed Falster. 31 sider: ill. i farver.

DK5: 38.7.

Lind, Olaf & Dirckinck-Holmfeld, Kim (red.). (2006). *Arkitektur guide øerne*

Kbh.: Arkitektens Forlag. 336 sider: ill. (nogle i farver). Med litteraturhenvisninger.

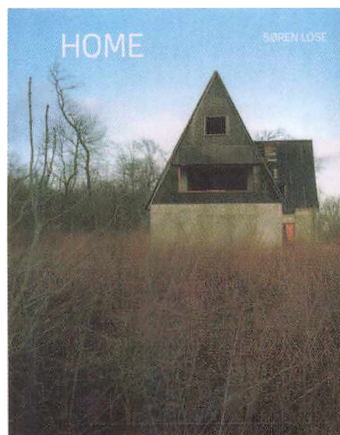
Emne: arkitektur; Sjælland; Fyn; Lolland-Falster; Bornholm. Form: guides. DK5: 71.6. Guide over ca. 300 bygningsværker fordelt på fem områder: Nord- og Sydsjælland, Fyn, Sydhavsøerne (Møn, Lolland, Falster og tilgrænsende ø-hav) samt Bornholm. Med ca. 30 beskrivelser af byer og udvalgte værker i forbindelse med disse.

Lipsky, Florian; Lipsky Stefan & Hermansen, Ove. (2006). *U-både fra alverdens lande: guide til mere end 150 udstillede ubåde*. Værløse: Billesø & Baltzer. 144 sider: ill. i farver. Originaltitel: Faszination U-Boot. Med litteraturhenvisninger og internetadresser.

Om ubåde fra perioden 1850-2005 som er udstillet på museer, i havne eller opstillet som mindesmærker verden over. Med tekniske data og historien bag toget og forlis. Med udvidet afsnit om danske ubåde. Af indhold: Side 23: U-359: Lystbådehavnen, Nakskov: Gaven fra den sovjetiske statschef. DK5: 62.628. Emne: Gorbatjev, Michail; U-359; 1950-1959; 1980-1989; 1990-1999; ubåde; historie; Whiskey-V (bådklasse).

Lose, Søren (fotografier); Oelsner, Gertrud (red.) & Schaltz, Ulla (red.). (2006). *Home*. Maribo: Storstrøms Kunstmuseum: Lolland-Falsters Stiftsmuseum. 119 sider: ill. i farver. Tekst på dansk og med resumé på engelsk. Med litteraturhenvisninger.

Emne: Lose, Søren; huse; dansk fotografi; Lolland. Form: fotografier; billedværker. DK5: 75.7408. Udgivet i forbindelse med udstilling på Storstrøms Kunstmuseum 14.10.2006-7.1.2007. Gengivelser af Søren Loses (f. 1972) fotografier fra sin hjemegn Lolland samt

tekster, der på forskellig vis kommer rundt om begrebet "hjem" og aspekter af Søren Loses billedkunst. Indhold: Anna Krogh: Gensyn med Lolland. Ulla Schärfe: Hjemmet som erfaren kulturarv. Bent Vinn Nielsen: Hjemme overalt. Ulla Schaltz: Et stykke lollandsk bygningshistorie. Carsten Thau: Marken er meget stor - kan ikke længere huses.

Lykke Jensen, Ketty. [2006]. *Eskilstrup Skole 1956-2006*. [S.l.]: Ketty Lykke Jensen. 229 sider: ill. DK5: 37.5 Eskilstrup.

Læringsmiljøer i folkeskolen: samspillet mellem læringssynet, de fysiske rammer,

undervisningens tilrettelæggelse og evalueringsskulturen. (2006). Kbh.: Danmarks Evalueringsinstitut. 138 sider.

Emne: folkeskolen; skoler; undervisning; læring; evaluering; skoleindretning. DK5: 37.363. Om bl.a. Nordby-skolen, Nykøbing Falster Kommune.

Lærkegård, Niels, Oldin, Knud, Bentsen & Hans Christian. (2006). *Historien om Lalandia.* [Rødby]: [Lalandia A/S]. 108 sider: ill.

DK5: 40.8.

Malling Olsen, Klaus. (2006). *Fugleture i Østdanmark og Sydsvrige.* Kbh.: Lindhardt og Ringhof. 240 sider: ill. i farver. Med internetadresser.

Emne: fugle; fugleliv; fuglelokaliteter; turforslag; Danmark; Sverige; Sydsvrige. Form: håndbøger. DK5: 58.86; 58.8756. Detaljerede beskrivelser af omkring 190 fuglelokaliteter på Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Bornholm, Skåne, Halland, Blekinge og Öland. Med en indledning om årstidsvariationen i regionens fugleliv Af indhold: side 114-118: Bøtø Nor; side 117-119: Gedser Odde; side 120-122: Hyllekrog og Brunddrage-ne; side 122-123: Maribosøerne; side 124-125: Majbølle Nor; side 125: Nakskov Inderfjord og omgivelser.

Marielyst Bøtø: natur og kulturperler for børn og voksne Syd Falster Kommune. Nykøbing F: Museet Falsters Minder. 1 folder: ill. (flere i farver). (Vildveje og afkroge Syd Falster).

Nielsen, Frank V. (2006). *En storkommune dannes: Nørre Alslev Kommune fra istid til i dag.* [Nørre Alslev]: Lokalhistorisk Arkiv for Nordfalster. 103 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.

DK5: 46.4 Nørre Alslev.

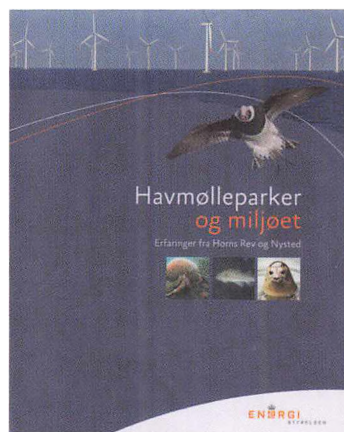
Nielsen, Jens Chr. [2006]. *Vantore kirke 100 år: et rids af historien 1906-2006 om Nysted landsogn og Vantore kapel og om Vantore kirke og sogn* [Maribo]: [s. n.]. 15 s.: ill. (i farver).

Nielsen, Ove H.; Nielsen, Uffe B.; Albrechtsen, Karen (red.) & Woollhead, Jan (red.). (2006). *Naturpark Maribosøerne.* [Nykøbing F.]: Storstrøms Amt; [Maribo]: Maribo Kommune. 62 sider: ill. i farver. Med internetadresser.

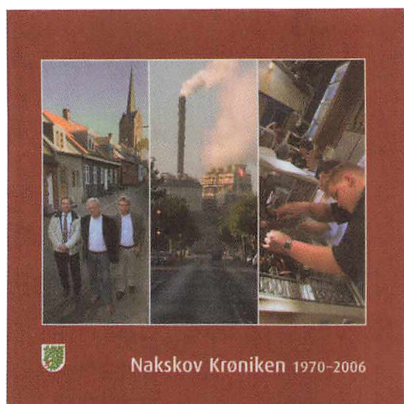
DK5: 50.264 Maribosøerne.

Nielsen, Steffen (red.) & Operate A/S (red.). (2006). *Havmølleparker og miljøet: erfaringer fra Horns Rev og Nysted.* Kbh.: Energistyrelsen. 43 sider: ill. i farver.

Emne: vindmøller; havmøller; Nysted; Horns Rev; miljø; vindmølleparker. DK5: 62.28. Beskrivelse af de danske erfaringer med havvindmøller og diskussion af de miljømæssige påvirkninger og udfordringer som er identificeret i forbindelse med de to store demonstrationsprojekter ved Horns Rev og Nysted siden 1999.

Nygaard, Ulla. (2006). *Nakskov krøniken 1970-2006.* [S.l.]: Ny-journalistik; [Nak-

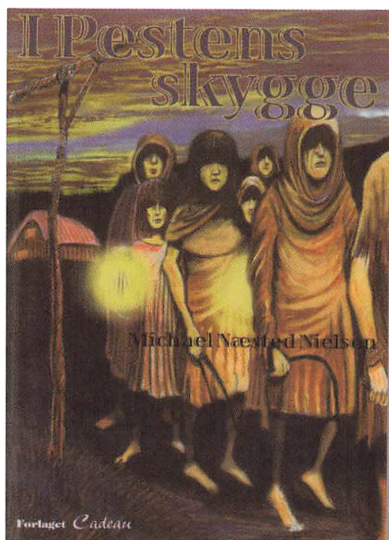

skov]: for Nakskov Kommune. 95 sider:
ill. i farver.

DK5: 46.4 Nakskov.

Næsted Nielsen, Michael. (2006). *I pestens skygge*. Vinderup: Cadeau. 139 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.

Emne: pest; Danmark; middelalderen; 1300-1399. DK5: 86-096; sk. Egnet til højt læsning. I 1300-tallet hærger pesten Europa. Da den 14-årige Mikkel fra Lolland mister hele sin familie, må han

flygte fra smitten. Han møder den fornemme pige Anna, og sammen rider de mod Vordingborg og ser undervejs de skrækelige virkninger af pesten.

Olsen, Knud. (2006). *Livets skiftespor*. Søllested: Skovlænge. 175 sider: ill.

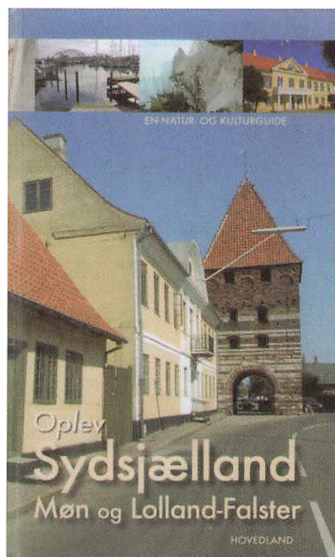
DK5: 99.4 Olsen, Knud, f. 1939.

Olsen, Søren. (2006). *Oplev Sydsjælland, Møn og Lolland-Falster: en natur- og kulturguide*. (1. bogklubudgave). [Kbh.]: Bøglklubben. 157 sider: ill. i farver.

DK5: 46.4 Sydsjælland; 46.4 Falster; 46.4 Lolland.

Olsen, Søren. (2006). *Oplev Sydsjælland, Møn og Lolland-Falster: en natur- og kulturguide*. Højbjerg: Hovedland. 157 sider: ill. i farver. Med internetadresser. (En natur- og kulturguide fra Hovedland).

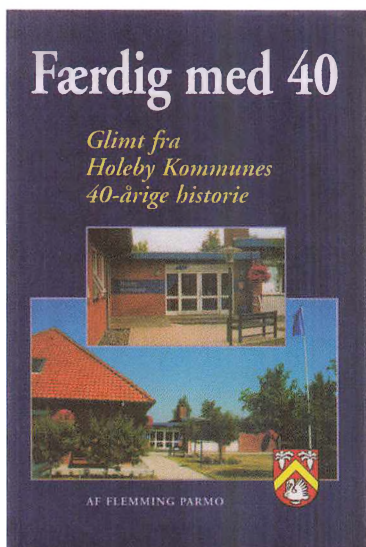
Emne: seværdigheder; turforslag; Sydsjælland; naturområder; naturen; Lolland-Falster; Lolland; Falster; Møn. Form: håndbøger; rejseførere. DK5: 46.4 Sydsjælland; 46.4 Falster; 46.4 Lolland. Guide til naturen og kulturhi-

historien på Sydsjælland, Møn, Lolland-Falster og Smålandsfarvandets mindre øer.

Parmo, Flemming. (2006). *Færdig med 40: glimt fra Holeby Kommunes 40-årige historie*. [S.l.]: [Holeby Kommune]. 200 sider: ill. (nogle i farver). Med litteraturhenvisninger.

DK5: 36.2 Holeby.

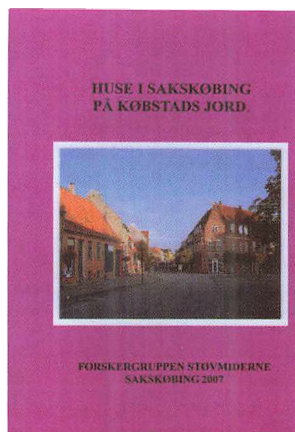

Petersen, Erik (red.); Jensen, Bent (red.) & Christiansen, Bo (red.). (2007 [i.e. 2006]) *Huse i Sakskøbing på købstads jord*. [Sakskøbing]: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne. 389 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.

DK5: 46.4 Sakskøbing.

Petersen, Erik; Jensen (red.), Bent (red.) & Christiansen, Bo (red.). (2006). *Sakskøbing og omegn på gamle billeder*. Sakskøbing: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne. 106 sider: ill.

DK5: 46.4 Sakskøbing. Indhold: Forord; Sakskøbing Købstad; Sakskøbing

Landsogn; Engestofte Sogn; Majbølle Sogn; Radsted Sogn; Slemminge - Fjeldede Sogn; Tårs Sogn; Vignæs Sogn; Våbensted Sogn.

Petot, Ulla Hertel. (red.), Christensen, Poul Henning ... [et al]. (2006). *Nakskov Kommune 1970-2006*. [Nakskov]: [Nakskov Kommune]. 47 sider: ill.

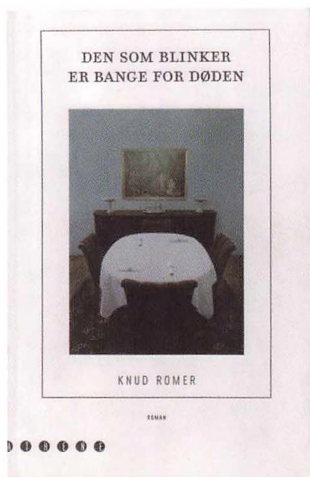
DK5: 46.4 Nakskov. Udgivet i forbindelse med kommunesammenlægningen 2007. Udleveret til personalet i Nakskov Kommune.

Portræt af de syv der bliver til en. (2006). Med forord af: Per Nielsen. Nakskov: Det Gamle Trykkeri. 39 sider: ill.

DK5: 36.2 Lolland. På omslaget: Kommunesammenlægningen 2007, Lolland Kommune, Holeby Kommune, Højreby Kommune, Maribo Kommune, Nakskov Kommune, Ravnsborg Kommune, Rudbjerg Kommune, Rødby Kommune.

Romer, Knud. (2006). *Den som blinker er bange for døden: roman*. [Kbh.]: Athene. 176 sider.

Emne: fremmedhad; mobning; familien; barndom; Danmark; Nykøbing Falster; Tyskland; 1960-1969; 1970-1979; barn-

domserindringer; erindringer. DK5: 86-06; sk. Selvbibliografisk roman om en opvækst i Nykøbing Falster i 1960'erne, som var præget af mobning og social isolation på grund af, at moderen var tykker.

Romer, Knud. (2006). *Den som blinker er bange for døden: roman*. [Odense]: Den grimme Ælling. Lydbog: 4 cd'er.

Romer, Knud. (2006). *Den som blinker er bange for døden: roman*. Kbh.: Danmarks Blindbibliotek. Digital lydbog: Adgang via internet (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Romer, Knud. (2006). *Den som blinker er bange for døden: roman*. Kbh.: Danmarks Blindbibliotek. Punktskrift: 4 bind (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Romer, Knud. (2006). *Den som blinker er bange for døden: roman*. Kbh.: Danmarks Blindbibliotek. DTBook: Digital version af udgaven: Kbh.: Athene, 2006: Adgang via internet (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Rudbjerggård og Fredsholm Godser, Lolland: Cd 1: Fæste Protocoll for Rudberggaards og Fritzholms Godser 1796-1889. (2006). [Roskilde]: [Palle Kvist]. 1 cd-rom. Affotograferet af Palle Kvist. Hertil findes supplerende materiale på internettet.

DK5: 63.012.

Rudbjerggård og Fredsholm Godser, Lolland: Cd 2: Fæste Protocoll Fritzholms Gods 1765-1868. (2006). [Roskilde]: [Palle Kvist]. 1 cd-rom. Affotograferet af Palle Kvist. Hertil findes supplerende materiale på internettet.

DK5: 63.012.

Raahauge Jørgensen, Eigil. (2006). *Indkredsning af navnet Raahauge: landsdele, hovedstaden, købstæder, byer, sognekirker, kolonier, udlandet, emigranter*. [Odense]: Stenløggen. 386 sider.

DK5: 99.9 Raahauge Jørgensen.

Sakskøbing Kommune. [2006]. *Kunstvejviser for Sakskøbing Kommune*. [Sakskøbing]: Sakskøbing Kommune. 29 sider: ill. i farver.

Emne: kunst; Sakskøbing. Form: vejviser. DK5: 70.96.

Sander, Carl Gustav. (2006). *Hverdagsliv i det gamle Nakskov*. Ved Rita Naabye. Sølested: Skovlænge. 175 sider: ill.

DK5: 46.4 Nakskov. Artikler tidligere offentliggjort i: Lollands tidende.

Sanderhoff, Lærke. (2006). *Marie*. Gråsten: Drama. 59 sider: ill.

Emne: Grubbe, Marie; historie; kærlighed; Danmark; 1600-1699. DK5: 86-03; sk. Skuespil om Marie Grubbes liv og kærlighed, formet som et studiebesøg, som den unge Ludvig Holberg aflægger hos hende på kroen og færgestedet i Borre på Falster efter hendes 3. ægtemand Søren Ladefogeds død.

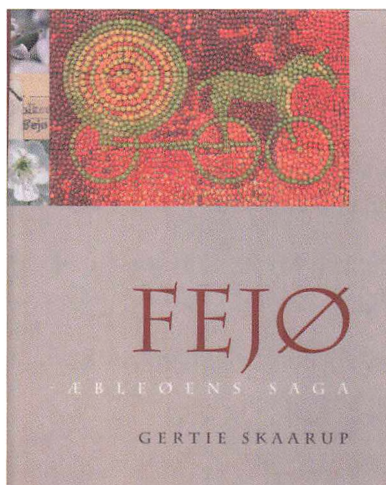
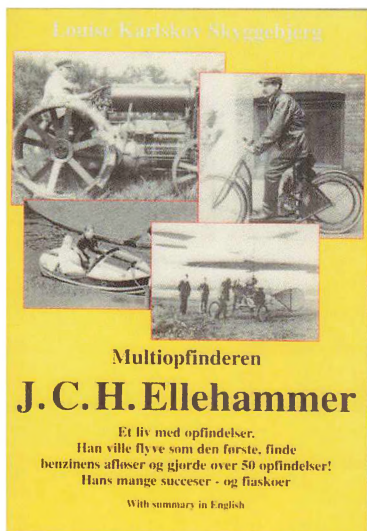
Skyggebjerg, Louise Karlskov. (2006). *Multiopfinderen J.C.H. Ellehammer*. English summary af Niels Jonassen. [Bandholm]: Klassisk Bil & MC, 2006. 178 sider: ill.

Emne: Ellehammer, J. C.; opfindere; opfindelser; flyvning; flyvemaskiner; historie. Form: biografier. DK5: 99.4 Ellehammer, J. C. Udgiven i forbindelse med 100-års dagen for Ellehammers første

flyvning på øen Lindholm. På titelsiden: "Et liv med opfindelser. Han ville flyve som den først, finde benzinen afløser og gjorde over 50 opfindelser! Hans mange succeser - og fiaskoer". Om den danske opfinder Ellehammer (1871-1946) og hans mange opfindelser der spændte lige fra motorcykler, flyvemaskiner og biler til cigaretmaskiner, røntgenautomater, ægåbnere og pumper.

Skaarup, Gertie. [2006]. *Fejøl: æbleøens saga: stenalder, vikingetid, historie, natur*. Forord: Piet van Deurs. Århus: Siesta; [Haslev]. 109 sider: ill. (nogle i farver). Med litteraturhenvisninger.

Emne: historie; naturen; Fejø; Danmark. Form: billedværker. DK5: 46.4 Fejø. På omslaget: Fejø - en frodig & elsket ø. Indhold: Naturen; Eksotiske haver og historiske steder; Gamle dage; Oldnordiske stednavne; Kirken og sogneherrerne; Trolddom og spøgelse; Den gamle smedje; Fejø Museum; Bådeværfter; Skalø Havn; Færgefart med robåd; Frugtav; Egnretter; Ældre jægerstenalder; Yngre jægerstenalder; Bondestenalder; Bronzealder; Jernalder; Vikingetid.

"Som en kylling der har fået skåret hovedet af og kroppen fortsætter med at spæne videre": En pårørende oplevelse. (2006). Vordingborg: CVU Syd. 37 sider. (Afgangsprojekt i Sundhedsfaglig Diplomuuddannelse (SD) - Klinisk sygepleje. Vejleder: Merete Buchwald).

Emne: fortællestruktur; narrativ konstruktion; pårørende; tegnbegreb; værdigrundlag. Hvordan oplever den kræftsyges ægtefælle mødet med plejepersonalet/sygeplejersken under ægtefællens indlæggelse set i forhold til værdierne i Værdigrundlaget på Storstrømmen Sygehus: Respekt, nærvær, faglighed?

Stage, Jan. [2006]. *Et kys fra Kaliningrad: roman*. [Ny udgave]. [Kbh.]: Lindhardt og Ringhof. 239 sider.

Emne: spændende bøger; flygtninge; samfundsforhold; mafia; Danmark; Rusland; 2000-2009. DK5: 86-06; sk. 3500 flygtninge på et russisk skib grundstøder på Falster som led i et spil med bl.a. mafiaen og storpolitisk afpresning. Kommissær Sehested og den russiske kollega Prelin må arbejde sammen på sagen.

Sørensen, Poul. (2006). *Nykøbing F. Bryghus* (1. [i.e. ny] udg.). Hvidovre: Poul Sørensen. 12 sider: ill. Tidligere: 1. udgave 2000.

Emne: Falster; Nykøbing Falster; bryggerier; historie; 1890-1899; 1900-1999; Lolland Falsters Bryghus. DK5: 66.84.

Thelander, Michael & Malmborg, Lars. (2006). *Ynglefugle på øer og holme i Storstrøms Amt 2006*. Nykøbing F: Storstrøms Amt, Teknik- og miljøforvaltningen. 92 sider.

Emne: fugle. DK5: 58.83.

Thiim, Mette. (2006). *Slaget om Lolland: et casestudie foretaget i Lolland Kommune af kommunalvalget 15. november 2005 i forbindelse med gennemførelsen af kommunalreformen*. [Kbh.]: Institut for Statskundskab, KU. 170 sider: ill. Med engelsk resumé. (Speciale ved Institut for Statskundskab, Københavns Universitet).

Emne: Politologi.

Tønnesen, Allan. (2006). *Oppe på rådhuset: en historie om rådhusene i Guldborgsund Kommune gennem tiderne*. [Nykøbing F.]: Kulturmindeforeningen; Nykøbing Falster: Museet Falsters Minder. 48 sider: ill. Med litteraturhenvisninger.

DK5: 36.2 Guldborgsund.

Velkommen til Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. [2006]. Kbh.: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. 10 s.: ill. i farver.

Vinn Nielsen, Bent (red.) & Rasmussen, Gorm (red.). (2006). *Understrømmen: en bog om Lolland og Falster*. [Kbh.]: Gyldendal. 190 sider: ill.

Emne: Lolland-Falster; Lolland; Falster. DK5: 46.4 Lolland; 46.4 Falster. Indhold: Else-Marie Boyhus: Den frugtbare herlighed. Ove H. Nielsen: Række op og række ned. Esben Kjeldbæk: Under be-

sættelsen. Sven Thorsen: Natur og landskab. Lars Boye Petersen: To mil ud og to mil hjem. Jørgen Heiner: Glimt af teaterlivet. Lars Bukdahl: Der sker jo ikke en skid i Ekbátana. Søren Daugbjerg: Lollænderen Kaj Munk. Inger de Stricker: Kunstnere. Gorm Rasmussen: Landkending. Bent Vinn Nielsen: Korsbæk on my mind. Helle Helle: Love for Rødby-banden. Jannick Storm: Skydes-tigen.

Vægter, Knud. (2006). *How my mother taught me to weave Christmas hearts*. [Nykøbing F.]: Museet Falsters Minder. 80 sider: ill. i farver. Med litteraturhenvi-sninger. Originaltitel: Sådan lærte min mor mig at flette julehjerter. Tekster på engelsk og delvis parallelle tekster på dansk og tysk.

DK5: 76.8.

Vølund, Per. (2006). *Værdiansættelse af Havmølle-projekter*. 92 sider. (Hovedop-gave, H.D.-studiet i Finansiering).

Emne: Vindmøller; Værdiansættelse; Cases; Danmark; Middelgrundens Hav-møllepark; Rødsand 2.

Wulff, Hilmar. (2006). *Forjættelsens dag*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. Digital lydbog: Adgang via internet. (Vær op-mærksom på DBB's vilkår for brug). Ind-læst i 1963.

Emne: Arbejderromaner. Før 1945; Landboliv. DK5: 86-06; sk. Skildring af polske sukkerroearbejderes liv på Lol-land i begyndelsen af 1900-tallet.

Wulff, Hilmar. (2006). *Livets brød*. Kbh.: Danmarks Blindebibliotek. Digital lydbog: Adgang via internet (Vær opmærksom på DBB's vilkår for brug).

Emne: Arbejderromaner. Før 1945; Landboliv. DK5: 86-06; sk. Skildring af

polske sukkerroearbejderes liv på Lol-land i begyndelsen af 1900-tallet.

Ødegaard, Peter. (2006). *Frid och fröjd*. Stockholm: Max Ström. 144 sider: ill. i farver. Med litteraturhenvi-sninger.

Emne: Ødegaard, Peter; blomster; blom-sterdekoration; Sakskøbing; Lolland. Form: billedværker. DK5: 99.4 Øde-gaard, Peter.

Ømålsordbogen: en sproglig-saglig ord-bog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer: Bind 8: Hundepisk-isrør. (2006). [Kbh.]: C.A. Reitzel; [Kbh.]:[Afdeling for Dialektforsk-ning, Nordisk Forskningsinstitut, Køben-havns Universitet]. 473 sider. (Universi-tets-Jubilæets Danske Samfunds skrifter; nr. 565).

Emne: dansk sprog; sjællandsk sprog; lollandsk sprog; falstersk sprog; fynsk sprog. Form: ordbøger; dialektordbøger. DK5: 89.66.

Tidsskrifter og årbøger

Erhverv Lolland og Falster. (2006-). Høle-by: Erhvervsråd Lolland-Falster.

DK5: 33.18.

Guldborgsund Kommune: Nykøbing Fal-ster. (2006-). Mostrup. (Den grønne vejvi-ser).

DK5: 65.0164 Guldborgsund; 65.0164 Nykøbing Falster.

Guldborgsund Kommune: Nysted. (2006-). Mostrup. (Den grønne vejviser).

DK5: 65.0164 Guldborgsund; 65.0164 Nysted.

Guldborgsund Kommune: Nørre Alslev. (2006-). Mostrup. (Den grønne vejviser).

DK5: 65.0164 Guldborgsund; 65.0164 Nørre Alslev.

Guldborgsund Kommune: Sakskøbing. (2006-). Søborg: Mostrup, Eniro Danmark. (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Sakskøbing.

Guldborgsund Kommune: Stubbekøbing. (2006-). Mostrup. (Den grønne vejviser)
DK5: 65.0164 Guldborgsund; 65.0164 Stubbekøbing.

Guldborgsund Kommune: Sydfalster. (2006-). Mostrup. (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Guldborgsund; 65.0164 Sydfalster.

Lokalhistorisk årsskrift (Rødby). (2006-). Vejen: KLO. cd'er (mp3). Gengivelse af årbogen, udgivet af Lokalhistorisk Arkiv, Rødby. Tidligere som kassettebånd.
DK5: 46.4 Rødby.

Lolland Kommune: Holeby. (2006-). Mostrup (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Lolland; 65.0164 Holeby.

Lolland Kommune: Højreby. (2006-). Mostrup (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Lolland; 65.0164 Højreby.

Lolland Kommune: Maribo. (2006-). Mostrup (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Lolland; 65.0164 Maribo.

Lolland Kommune: Nakskov. (2006-). Mostrup (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Lolland; 65.0164 Nakskov.

Lolland Kommune: Ravnsborg. (2006-). Mostrup (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Lolland; 65.0164 Ravnsborg.

Lolland Kommune: Rudbjerg. (2006-). Mostrup (Den grønne vejviser).
DK5: 65.0164 Lolland; 65.0164 Rudbjerg.

Nyt fra stiftet. (2006-). Folkekirken Lolland-Falsters Stift. Fortsættelse af: Stiftsbrev.

Stiftsbog for Lolland-Falsters stift. (2006-). Nykøbing F.: Lolland-Falsters Stift. Fortsættelse af: Stiftsbog og landemodeakt for Lolland-Falsters Stift.
DK5: 27.67 Lolland-Falster; 20.

Årsrapport. (2006-). København: Femern Bælt A/S.

Artikler

Albinnus, Niels-Bjørn. (2006). Dynastiet fra Horslunde. [Interview med Kim Kristensen]. (Med faget i blodet). *Dagens medicin*, 2006 (22), 20-22: ill.

Emne: Kristensen, Kim; Værnet; Danmark; lægegerning; social arv; familier.
DK5: 61.01. Lægen overtog sin fars praksis på Vestlolland og er gift med en læge. Sammen har de tre sønner, der alle er blevet læger - og har giftet sig med læger.

Bach-Nielsen, Carsten. (2006). Renæssanceminder på Lolland og Falster. *Stiftsbog for Lolland-Falsters stift*, 2006, 5-14: ill.

Emne: Lolland; Falster; kirkeinventar; renæssance. DK5: 71.86.

Bager, Dirch H. & Bang Petersen, Bo. (2006). Verdens første betonstartbane. *Dansk vejtidsskrift*, 83(10), 34-37: ill. Med litteraturhenvisninger.

Emne: Ellehammer, J. C.; Danmark; Lindholm; flyvning; historie; startbaner;

flyvepladser; betonbelægnings; 1900-1909. DK5: 69.63 . Startbanen til "Luftskibshavnen" på Lindholm, hvor Ellehammers flyveforsøg fandt sted.

Bandak, Merete. (2006). Mødestedet gudstjenesten. *Stiftsbog for Lolland-Falsters stift, 2006*, 53-62: ill.

Emne: gudstjeneste; folkekirken. DK5: 26.4. Forfatterens forhold til gudstjenesten, herunder eksperimenter med alternative gudstjenester i Lindeskovkirken. Indeholder forfatterens digt "Levende ord".

Barten, Ulrike. (2006). Det grænseoverskridende samarbejde i Femern Bælt Region: en fremstilling af barrierer og muligheder for et bedre samarbejde. *Pluk, 2006*(3), 21-28: ill.

Emne: Danmark; Tyskland; Femern Bælt Region; regioner; grænseregioner; regionalt samarbejde; regionaludvikling; regionalpolitik. DK5: 32.7.

Bech Johansen, Henning. (2006). Nakskov Havn. *Geografisk orientering, 36*(5), 584-591: ill.

Emne: Nakskov; Nakskov Havn; havne; historie. DK5: 65.94.

Boye, Sidsel. (2006). Øjebliksbillede Guldborgsund. *Nyhedsmagasinet Danske kommuner, 37*(3), 14-23: ill.

Emne: Guldborgsund Kommune; strukturreformen 2007; kommunalreformer; kommuner; kommunesammenlægninger; kommunalforvaltning. DK5: 36.2 Guldborgsund.

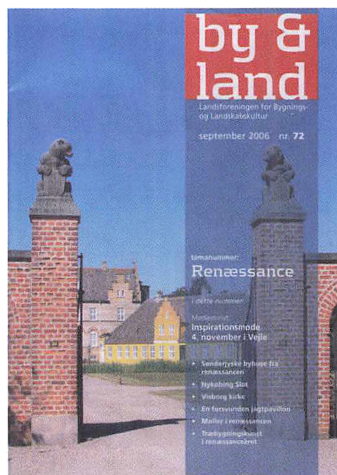
Bundgaard, Bente. (2006). Her går det godt: send flere læger. *Ugeskrift for læger, 168*(34), 2834-2837: ill.

Emne: Storstrømmen Sygehus, Nakskov; kvalitet; turnus; læger; lægeud-

dannelse; uddannelse; hospitaler. DK5: 61.07. Amtsreservelægerådet har stillet spørgsmålstegn ved kvaliteten af uddannelsen af turnuslæger på Nakskov Sygehus.

Christensen, Hanne. (2006). En forsvunden jagtpavillon: fra renæssancen. (*Renæssance*). *By og land, 2006*(72), 17-19: ill.

Emne: Lungholm (herregård); Lolland; herregårde; pavilloner; arkitektur; renæssance. DK5: 71.64 Lungholm. Om godset Lungholm med fokus på en formodet jagtpavillon som forsvandt i 1850'erne i forbindelse med et nybyggeri.

Christensen, Palle. (2006). Særslev Brugs. *Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbe-købing, 2006*, 51-66: ill.

Emne: Christensen, Palle, f. 1928; Særslev Brugs; Særslev; historie; brugsforeninger; 1900-1999. DK5: 33.431.

Clausen, Leif. (2006). I lære på Fabrikken Guldborgs Modelsnedkeri i Nykøbing F. maj 1950-55. *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund 94*, 38-50: ill. Med litteraturhenvísninger.

- Emne: Clausen, Leif; Guldborgs Model-snedkeri; Nykøbing Falster; snedkerhåndværk; lærepladser. Form: erindringer. DK5: 68.5.
- Dabelsteen, Preben. (2006). Man går ind på banen og bukker. *Jul på Falster*, 12, 13-20: ill.
- Emne: Falster; badminton; historie. DK5: 79.78. Fjerboldens mestre.
- Edelberg Nielsen, Jannie. (2006). Den gode gudstjeneste. *Stiftsbog for Lolland-Falsters stift*, 2006, 46-53: ill.
- Emne: gudstjeneste; folkekirken. DK5: 26.4. Forfatterens overvejelser over forskellige typer gudstjenester i Nykøbing kirker.
- Ejstrud, Jannie Uhre. (2006). Imellem drøm og kundskab. *Lokalhistorisk årsskrift*, 27, 12-19: ill.
- Emne: Hasle, Theodora Rask; dansk fotografi. DK5: 99.4 Hasle, Theodora Rask. Studiefotograf i Rødby på Lolland omkring år 1900.
- Engberg, N. (2006). Engelsborg: et befæstet orlogsværft på Slotø i Naskov fjord. *Nationalmuseets Arbejdsmark 2006*, 115-133.
- Emne: Naskov fjord; arkæologi; orlogsskibe; orlogsværft; Slotø; ruiner.
- Hagemann, Steffen. (2006). Flagskib i farezonen. *Børn & unge*, 37(19), 4-7: ill.
- Emne: Møllen; Saksøbing; fritidsklubber; kommunesammenlægninger. DK5: 37.26. Fritidsklubben Møllen i Saksøbing er populær, alligevel frygter de for fremtiden. Kommunesammenlægning betyder nemlig harmonisering, og det kommer til at gå ud over de klubber, der kører efter serviceloven.
- Hansen, Erik. (2006). Argusgrunden: en undersøisk stenalderboplads. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune*, 2006, 25-31: ill.
- Emne: Argusgrunden; bopladser; stenalderen; oldtiden; arkæologi. DK5: 91.157 Argusgrunden.
- Hansen, Erik. (2006). Tyske flygtninge i Skovby. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune*, 2006, 21-24: ill.
- Emne: Skovby; historie; den 2. verdenskrig; besættelsestiden; tyske flygtninge; 1940-1949. DK5: 96.71.
- Hansen, Esther. (2006). Oplevelser under krigen. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune*, 2006, 15-20: ill.
- Emne: Hansen, Esther; Skovby; historie; den 2. verdenskrig; besættelsestiden; 1940-1949. Form: erindringer. DK5: 99.4 Hansen, Esther.
- Hasle, Henning. (2006). Kommunale erindringer fra tiden før 1970. *Lokalhistorisk årsskrift*, 27, 31-36: ill.
- Emne: Rødby; kommuner; historie; kommunalforvaltning. DK5: 36.2 Rødby. De gamle sognekommuner Tirsted-Skørtinge-Vejleby blev til Rødby Kommune. Om arbejdet på kommunkontoret i 1960'erne.
- Henriksen, Jørn. (2006). Fra en modstandsmands dagbog. [Interview med Gunnar Nielsen]. *Jul på Falster*, 12, 63-65: ill.
- Emne: Nielsen, Gunnar; Horreby; modstandsbevægelsen; historie; besættelsestiden; 1940-1949. DK5: 99.4 Nielsen, Gunnar.
- Heyn, Arne. (2006). Kongebesøg i Nykøbing og Nysted: for et hundrede år siden. *Arbog / Lolland-Falsters Historiske*

Samfund 94, 51-55: ill. Med litteraturhenvi-
sninger.

Emne: Frederik, VIII, konge af Dan-
mark; Nysted; Nykøbing Falster; kon-
ger; royale besøg; historie; 1900-1909.
DK5: 46.4 Lolland-Falster.

Heyn, Eva. (2006). Eligius: en julekalen-
derengel. *Stiftsbog for Lolland-Falsters
stift, 2006*, 91-97: ill.

Emne: Nørre Alslev; julekalendere; bi-
belhistorier; kirker. DK5: 26.3. Juleka-
lender til børn fra børnehaveklasse til 7.
klasse i Nørre Alslev, med udgangspunkt
i områdets kirker og i bibelshistorien.

Hjort-Hansen, Ib. (2006). Skjørringe. *Års-
skrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing,
2006*, 31-50: ill. Med litteraturhenvi-
sninger. [Fortsættelse af: Årsskrift / Lokalhisto-
risk Arkiv Stubbekøbing, 2005, 19-38: ill.].

Skjørringe Gods' historie fra 1766 til
idag. Slægterne Stampe (1766-1903) og
slægten Dinesen (1904 -).

Huge, Gunnar Vilhelm. (2006). Egelev bys be-
skrivelse. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening,
Nørre-Alslev Kommune, 2006*, 66-76: ill.

Emne: Egelev; Nørre Alslev; 2000-
2009. DK5: 46.4 Nørre Alslev.

Huss, Jørgen. (2006). Bispehelgenfiguren
Sankt Nikolaus i Torkilstrup kirke. *Stiftsbog
for Lolland-Falsters stift, 2006*, 5-14: ill.

Emne: Nikolaus, helgen; Lolland; Fal-
ster; Torkilstrup Kirke; kirkeinventar;
helgenfigurer. DK5: 76.5.

Høyer, Kasper. (2006). På sporet af Jesus.
Stiftsbog for Lolland-Falsters stift, 2006,
98-105: ill.

Emne: Jesus på Slottet, projekt; folke-
skolen; folkekirken; kristendomsunder-
visning. DK5: 26.3. Skole-kirke-samar-
bejde. Om Lolland-Falsters stifts arbej-

de med en parallel til Kolding provstis
skoleprojekt "Jesus på Slottet" med bl.a.
en oplevelsesdag på Oreby Slot for 4.
klasser i stiftet.

Jacobsen, Anja Pernille. (2006). Flere til-
tag med vådfoderet har givet bedre resulta-
ter: men det kan blive endnu bedre. [Inter-
view med Jeppe Nørgaard]. *Hyologisk*,
28(10), 44-51: ill.

Emne: vådfoder; svin; svineavl; svine-
fodring; fodring; svinefoder; foder.
DK5: 63.64. På Fredsholm Multisite på
Lolland har de igennem længere tid ar-
bejdet med at forbedre vådfoderet.

Jacobsen, Benny. (2006). Nakskov Havn
1: 2. del. *TS, 35(2)*, 44-50: ill.

Jacobsen, Benny. (2006). Nakskov Havn
1: fra ophugningstruet til aktiv kultur-
bærer. *TS, 35(1)*, 8-17: ill. Med litteratur-
henvi-sninger.

Emne: bugserbåde; træskibe; skibe;
Nakskov Havn 1 (skib). DK5: 62.8.

Jensen, Arne E. (2006). Barndomserindringer
fra et stathusmandsbrug. *Lokalhisto-
risk årsskrift, 27*, 20-23: ill.

Emne: Jensen, Arne E.; husmandssteder;
Lolland. DK5: 99.4 Jensen, Arne E.

Jensen, Henrik Steen. (2006). Medie-
høsten: bibliografi over udgivelser om
Lolland Falster-egnen i 2005. *Årbog / Lol-
land-Falsters Historiske Samfund, 92*,
113-134: ill.

Emne: Lolland-Falster. Form: bibliogra-
fier. DK5: 01.764 Lolland-Falster.

Juul, Erik. (2006). Case: Nykøbing Falster.
(Teknisk tema: Byggeri ved vand). *Arki-
tekten, 108(15)*, 53-54: ill.

Emne: Slotsbryggen; Nykøbing Falster;
havneplanlægning; fysisk planlægning;

- byplanlægning; havne; havnearealer. DK5: 71.965.
- Klingenberg, S. (2006). Hoby: en stormandslægt fra tiden omkring Kristi fødsel. *Nationalmuseets Arbejdsmark, 2006*, 101-113.
Emne: arkæologi; Lolland-Falster; Hoby; gravfund; sølv; bosættelser.
- Klingenberg, Susanne. (2006). Engelsborg; et befæstet orlogsværft på Slotø i Nakskov Fjord. *Nationalmuseets arbejdsmark, 2006*, 115-133: ill. Med litteraturhenvisninger.
Emne: Hans, konge af Danmark; Slotø; Nakskov Fjord; Engelsborg; flådevæsen; skibsværfter; befæstningsanlæg; ruiner; historie; 1500-1599. DK5: 62.628.
- Krag Jørgensen, Knud. (2006). En sabotør. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2006*, 11-14.
Emne: Krag Jørgensen, Knud; Nørre Alslev; historie; den 2. verdenskrig; besættelsestiden; sabotage; 1940-1949. Form: erindringer. DK5: 99.4 Krag Jørgensen, Knud.
- Larsen, Arne. (2006). Barndomsminder fra Vigen. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2006*, 56-65: ill.
Emne: Larsen, Arne; Vålse Vig; 1930-1939. Form: erindringer. DK5: 99.4 Larsen, Arne.
- Larsen, Jens. (2006). Chr. d. 8. og dronning Caroline Amalies besøg på Falster 1843. *Jul på Falster, 12*, 39-41: ill.
Emne: Christian, VIII, konge af Danmark; Falster; kongelige; konger; royale besøg; historie. DK5: 46.4 Falster.
- Larsen, Jens. (2006). Oprøret i Alstrup. *Jul på Falster, 12*, 21-23: ill.
- Emne: Falster; Alstrup (Falster); handel; gårde; krongods; bønder; ejerforhold; historie; hoveri; selveje. DK5: 63.093. Bondeoprøret i forbindelse med salget af krongodsområdet Falster i september 1766, selvejerkøb.
- Madsen, Bjarne A. (2006). "En Lokalhistoriker af ikke helt almindeligt Format": bidrag til kommunelærer Niels Stenfeldts biografi. *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund 94*, 5-37: ill. Med litteraturhenvisninger.
Emne: Stenfeldt, Niels; Lolland-Falster; lokalhistorie; forskning. DK5: 99.4 Stenfeldt, Niels. Med gengivelse af kommunelærer Niels Stenfeldts 1863-1935) breve fra efteråret 1934 til sommeren 1935 til arkivar Hans Ellekilde ved Dansk Folkemindesamling.
- Mandrup-Poulsen, Erik. (2006). Lensborge på Lolland-Falster: en skitse. *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund 94*, 74-85: ill. Med litteraturhenvisninger.
Emne: Lolland-Falster; befæstningsanlæg; borganlæg; lensborge; arkæologi; middelalderarkæologi. DK5: 96.15.
- Markersen, Knud H.. (2006). H.M. Markersen & Søn, Rødby: Hovedrids af et rådgivende ingeniørfirmas historie. *Erhvervshistorisk årbog, 2006(55)*, 172-188.
Emne: Virksomhedshistorie; Danmark; Ingeniørvirksomheder.
- Mygh, Liselotte. (2006). Nykøbing Slot: et for længst nedbrudt renæssance-byggeri: "genfødt" i et renæssanceår. (Renæssance). *By og land, 2006(72)*, 8-13: ill.
Emne: Falster; historie; slotte; Nykøbing Slot. DK5: 46.4 Nykøbing Slot.
- Nedergaard Hansen, Per. (2006). Melodien der blev fundet. *Stiftsbog for Lolland-Fal-*

sters stift, 2006, 106-117: ill.

Emne: Nedergaard Hansen, Per; Danmark; musik; salmemelodier. DK5: 99.4. Selvbiografi. Om forfatterens liv og kompositioner.

Nejst Jensen, Rasmus. (2006). Integration af udenlandske læger. [Interview med Else Bønsing]. *Ugeskrift for læger*, 168(35), 2937-2939: ill.

Emne: Danmark; læger; integration; uddannelse; autorisation; udenlandske læger; lægegerning; den 3. verden. DK5: 61.06. Et godt eksempel på integration er den danske lægestands modtagelse af kolleger med anden etnisk baggrund. Det mener i hvert fald overlæge på Storstrømmens Sygehus Nykøbing F.

Nielsen, Iben. (2006). Det tager kun fem minutter: men kunderne må gerne blive lidt længere. (Køventetid). *Farmaci*, 163-bd. 113(7), 10-12: ill.

Emne: Nykøbing Falster Svane Apotek; apoteker; ventetid. DK5: 61.555. Nykøbing Falster Svane Apotek har sat fokus på ventetid som den vigtigste parameter for kundernes tilfredshed.

Nielsen, R. K. (2006). Husmandssøn. *Jul på Falster*, 12, 25-27: ill.

Emne: Falster; husmandsliv; dagligliv. DK5: 39.43. Et fattigt liv på landet.

Nielsen, Svend Aage. (2006). Perugino som renæssance-mester: om alterbilledet i Toreby kirke. *Stiftsbog for Lolland-Falsters stift*, 2006, 21-31: ill.

Emne: Perugino; Toreby Kirke; malerkunst; alterbilleder; kirkekunst; italiensk malerkunst; renæssance. DK5: 99.4 Perugino.

Pajor, Claus. (2006). Først svang konen forhammeren: siden beskæftigedes 60

mand. *Jul på Falster*, 12, 43-47: ill.

Emne: Clausen, Niels, f. 1860; Brdr. Clausen, firma; Falster; mølleri; maskinteknik; smedehåndværk; historie. DK5: 62.2. Brdr. Clausen i Thoreby, mølle- og maskinbyggeri.

Pajor, Claus. (2006). Hans Kortleffuent fik Liffbreff på Sundby Ferge. *Jul på Falster*, 12, 83-85: ill.

Emne: Kortleffuent, Hans; Sundby Færge; Sundby (Falster); færgefart. DK5: 65.909.

Pajor, Claus. (2006). Hvor blev de af? *Jul på Falster*, 12, 93-96: ill.

Emne: The Candles; Kørups Kvartet; Kurt Rosner and Scandinavian Jooglers; Kurt Rosners Kvartet; pop; rock; orkestre. DK5: 78.906.

Pajor, Claus. (2006). Hvorfor fejrer vi sankthans? *Jul på Falster*, 12, 29-32: ill.

Emne: sankthans; heksetro. DK5: 39.5. Bl.a. om Danmarks sidste heksebrænding: Anne Palle fra Nordfalster.

Pajor, Claus. (2006). Mennesker lever ikke af brød alene. *Jul på Falster*, 12, 3-11: ill.

Emne: arbejderbevægelsen; klassekamp; fagbevægelsen; historie; arbejdsforhold; Falster. DK5: 33.12. Arbejderbevægelsens klassekamp.

Pajor, Claus. (2006). Skjørringe herregård. *Jul på Falster*, 12, 49-54: ill.

Emne: godser; historie; Skjørringe Gods. DK5: 46.4 Skjørringe.

Pedersen, Sv. O. (2006). Hjortebjerg Skole. *Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbe-købing*, 2006, 67-71: ill. Med litteraturhenvisninger.

Emne: Det Classenske Fideikommiss; Hjortebjerg Skole; Hjortebjerg Børne-

- hjem; skoler; børnehjem; 1800-1899; 2000-2009. DK5: 38.5. Om Det Classenske Fideikommis børnehjem og skole beliggende mellem Karleby og Corselitze Hovedgård. Hjortebjerg Skole åbnede i 1866 og var en mellemting mellem et børnehjem og en opdragelsesanstalt.
- Plith Lauritsen, Leif. (2006). Bysjøvlen i Rødby. *Lokalhistorisk årsskrift*, 27, 4-11: ill. Emne: Rødby; arkæologi; udgravninger; middelalderen. DK5: 91.157 Rødby. Udgravninger nær Rødbys middelalderlige kirke, hvor en tidligere udskibningsplads har været, viste bebyggelsesspor fra tidlig middelalder og højmiddelalderen.
- Plith Lauritsen, Leif. (2006). Refshaleprojektet. *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund 94*, 86-98: ill. Med litteraturhenvisninger. Emne: Lolland-Falster; Refshale; Borgø; borganlæg; arkæologi; middelalderarkæologi. DK5: 96.15.
- Poulsen, Anders. (2006). Erindringer fra Nørre Vedby før 1922. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2006*, 32-52: ill. Emne: Nørre Vedby; dagligliv; gårdhistorie; historie; landliv; 1800-1899. DK5: 39.43.
- Rasmussen, Flemming. (2006). Det er da smartest at anvende halmen lokalt. [Interview med Ole Seidenfaden]. *Fjernvarmen*, 45 (10), 14-15. Emne: halmvarmeværker; halmfyring; fjernvarme; Maribo. DK5: 62.122.
- Rostrup, Hans Erik. (2006). 100-året for dr. Rostrup og hans hustrus død. *Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 2006*, 18-30: ill. Med litteraturhenvisninger. Emne: Rostrup, Hans Frederik; Rostrup, Olavia; Stubbekøbing; lægegerning; historie; 1800-1899. DK5: 99.4 Rostrup, Hans Frederik. Hans Frederik Rostrup (1818-1906), praktiserende læge i Stubbekøbing gennem 60 år og byrådsmedlem fra 1865-1896 og hans hustru Olavia Rostrup, født Benzon (1831-1906).
- Schaltz, Ulla. (2006). MAN B&W Diesel i Holeby. *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund 94*, 99-112: ill. Med litteraturhenvisninger. Emne: MAN B&W Diesel (Holeby); Holeby; dieselmotorer; skibsmaskiner; motorer; maskinindustri; historie; arkivalier; virksomhedshistorie. DK5: 62.85. Etnologisk undersøgelse og dokumentation i forbindelse med lukning af Man B&W Diesels produktionsafdelinger i Holeby på Lolland.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov. (2006). Ellehammer: en alsidig opfinder. *Flyvehistorisk Tidsskrift, 2006* (jun/2), 3-9: ill. Emne: Ellehammer, J.C.H. ; Danmark; Fly og luftfartøjer, civile og blandet. Den første af i alt tre artikler om den danske opfinder og flypioner J.C.H. Ellehammers liv og virke, idet denne første artikel primært handler om personen Ellehammer og hans alsidige virke.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov. (2006). Ellehammer: en dansk flypioner. *Flyvehistorisk Tidsskrift, 2006* (sep/3), 3-11: ill. Emne: Ellehammer, J.C.H.; Flyvehistorie (Danmark); Danmark; Lindholm; fly og luftfartøjer, civile og blandet. Denne anden artikel handler primært om hans forsøg med flyvemaskiner, herunder den første flyvning 12. september 1906.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov. (2006). Ellehammer i luften 1906. *Flyv, 2006* (sep), 28-34: ill.

- Emne: Ellehammer, J.C.H.; Flyvehistorie (Danmark); Danmark; Lindholm; fly og luftfartøjer, civile og blandet. Artikel i anledning af 100-året for Ellehammers første bemandede flyvning 12. september 1906. Fotos samt skitse af øen Lindholm, hvor flyvningen fandt sted, med tilhørende startbane.
- Skyggebjerg, Louise Karlskov. (2006). Fremtidens flyvemaskine: Helikopteren. *Flyvehistorisk Tidsskrift*, 2006(dec/4), 311: ill.
- Emne: Ellehammer, J.C.H.; Flyvehistorie (Danmark); Helikoptere (danske); Danmark; Lindholm; fly og luftfartøjer, civile og blandet. Denne tredje artikel handler primært om hans forsøg med helikoptere.
- Sommer Madsen, Bent. (2006). Egense vandtårn. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2006*, 7-10: ill.
- Emne: Egense; vandforsyning; drikkevand; vandtårne; historie. DK5: 69.84.
- Storr, John. (2006). Fortidens genbrugspladser. *Jul på Falster, 12*, 90-92: ill.
- Emne: Storr, Arthur Kristian Georg; Nykøbing Falster; genbrug; produkthandel. DK5: 69.86.
- Strandgaard, Christen. (2006). Minder fra barneårene i et lærerhjem i Selde 1867-1879. *Skiveegnens jul, 2006*, 10-15: ill.
- Emne: Strandgaard, Christen; Stubbe-købing; 1860-1869; 1870-1879. Form: erindringer; barndomserindringer. DK5: 99.4 Strandgaard, Christen.
- Suhr Rasmussen, Karin. (2006). Kommunens plejehjem. *Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 2006*, 5-13: ill. Med litteraturhenvisninger.
- Emne: Stubbekøbing; Horbelev; Horreby; Aastrup; plejehjem; historie. DK5: 38.63. Plejehjemmene i Horreby, Stubbekøbing, Horbelev og Aastrup.
- Svendsen, Knud. (2006). Så til søs: kongens klær: 3. *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2006*, 77-84: ill. [Fortsættelse af *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2004*, 30-36: ill.; *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening, Nørre-Alslev Kommune, 2005*, 50-58: ill.].
- Sørensen, Poul. (2006). Bryggeriet Prindseholm Nykøbing F. *Jul på Falster, 12*, 33-36: ill.
- Emne: Prindseholm; bryggerier; øl; Nykøbing Falster. DK5: 66.84. Anlagt 1848 af Isak Sidenius (1788-1859).
- Thal Jensen, Niels. (2006). Skolegang i Nykøbing i 50'erne og 60'erne. *Jul på Falster, 12*, 55-59: ill.
- Emne: Thal Jensen, Niels; Byskolen, Nykøbing Falster; skolehistorie; historie; 1950-1959; 1960-1969; Nykøbing Falster. DK5: 99.4 Thal Jensen, Nielsen.
- Thorsen, Sven. (2006). En jagt på Rågø Sand i 1947: hvor Hitler leverede stof til lokkefuglere. *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund 94*, 56-73: ill. Med litteraturhenvisninger.
- Emne: Rågø Sand; gæs; knortegæs; jagt; 1940-1949; lokkefugle. DK5: 79.929.
- Thustrup, Gurli. (2006). Tærskeselskabet Humlegård. *Lokalhistorisk årsskrift, 27*, 26-30: ill.
- Emne: Tærskeselskabet Humlegård; tærskning; tærskværker. DK5: 63.18. Hvordan et tærskeselskab opstod, fungerede samt lukkede igen beskrevet ud fra forhandlingsprotokollen og kassebogen.

Tillisch, Rose Marie. (2006). Da præsten lukkede bogen og tog sine briller af!: lidt om fortælling som sådan og om fortælle-gudstjenester i særdeleshed. *Stiftsbog for Lolland-Falsters stift, 2006*, 73-86: ill.

Emne: gudstjeneste; fortælling. DK5: 26.4. Om forfatterens eksperimenter med fortælling ved gudstjenester i Nebelunde og Sædinge.

Kort

Grønt center; Østdansk Turisme & Lys over Lolland. (2006). *LandArt Lolland-Falster 2006: En rejse i kunst og landbrug = Eine kulturelle Landpartie*. Holeby: Grønt center; Nykøbing F.: Østdansk Turisme; Søllested: Lys over Lolland. 1 kort: ill. i farver, kort i farver, 21 x 30 cm.

Med beskrivelse af 10 kunstværker placeret på Lolland-Falster.

Kraks kort over København og omegn 2007 (83. udg.). (2006). Virum: Krak, 2006. 1 atlas, 335 s.: kort i farver. DK5: 40.163. Ajourføres i samarbejde med amternes og kommunernes tekniske forvaltninger samt på baggrund af henvendelser fra brugere af www.krak.dk.

Med kort over bl.a. Sjælland & Lolland / Falster 1:500 000.

Maribo Turistforening. (2006). *Maribo kommune- og bykort*. Maribo: Maribo Turistforening. 2 kort på et ark: i farver, 32 x 20 cm og 19 x 26 cm. Med stedfortegnelse, praktiske oplysninger, samt reklamer.

Sjælland, Møn & Lolland-Falster 2006: Østdanmark favner dig ...: sommersjov - aktiviteter for store og små = Sommer-spas - Aktivitäten für Gross und Klein [Ny udg.]. (2006). [S. l.]: Østdansk Turisme. 1 kort: ill. i farver, kort i farver, 40 x 25 cm, falset til 20 x 10 cm. Med vejlæng-

detabel. Cartography by Folia = Pajor. På bagsiden stedfortegnelse og turistoplysninger: Angivelse af træfpunkter og kalender med sommersjov.

Smålandsfarvandet, ne-lige del 1:30000 (56°)(7. udg.). (2006). Kbh.: Kort & Matrikelstyrelsen. 1 kort: i farver, 71?102 cm. (Kort & Matrikelstyrelsen; 161).

Emne: søkort; Smålandsfarvandet. DK5: 65.91. Bikort: Masnedsund. Målestok: 1:12000.

Smålandsfarvandet, w-lige del 1:75000 (56°) (6. udg.). (2006). Kbh.: Kort & Matrikelstyrelsen. 1 kort: i farver, 102?71 cm. (Kort- og Matrikelstyrelsen; 160).

Emne: søkort; Smålandsfarvandet. DK5: 65.91. Bikort: Skælskør, Bandholm

Noder

Brun Jørgensen, Pia (arr.). [2006]. *75 numre fra Alholmsamlingen*. [Gjern]: [Pia Brun Jørgensen]. 1 \partitur\ (92 sider). For 2 violiner og klarinet med becifring og for 2 violiner, klarinet og kontrabas med becifring For klarinet i A og B Med indledning om nodesamlingen.

Emne: folkemusik; dansemusik; spillemandsmusik; instrumentalt; violinduo; klarinet; kontrabas; 1700-1799; Danmark. DK5: 78.76; 78.423:3; 78.423:4; 78.431.

Nielsen, Ove H. (red.). (2006). *Sange om Lolland & Falster*. [Væggerløse]: Lolland Falsters Historiske Samfund. Ca. 100 sider: ill. i farver. Melodistemme med becifring.

DK5: 78.611; 78.797:6. Udgivet i forbindelse med projektet Syng i vilden sky.

Musik og film

17 numre fra *Ålholmsamlingen*. [2006]. [S.l.]: [Pia Brun Jørgensen] 1 cd. På omslaget: CD'en er "ekstraudstyr" i forbindelse med udgivelsen af nodebogen: 75 numre fra *Ålholmsamlingen* Pia Brun Jørgensen. Indspillet ca. 1999-2005.

Folkemusik Danmark. Emne: folkemusik; dansemusik; spillemandsmusik; instrumental; 1700-1799; 2000-2009; Danmark.

Bubber, Jensen, Thomas Villum (instr & manu); Bækkel, Peter (co-instr & manu) & Asmussen, Michael (manu). (2006). *Dyrene i Knuthenborg Park & Safari*. [Valby]: Nordisk Film. 1 dvd-video. På dvd-videoen ligger filmen i 2 versioner: 1. version med Bubber. 2. version hvor dyrene taler.

Emne: Knuthenborg Park; dyreparker; vilde dyr. Stemmer: Ida Kristine Irgens Bækkel, Viktor Lottenburger, Anna Viktoria Irgens Bækkel ... et al. DK5: 58.04. Af indholdet: Bonus (Knuthenborg Park & Safari by night; Joey - kænguruen i rygsækken).

Lærke Christensen, Lasse. [2006]. *Lev i livet*. [S.l.]: Nakskov Amatørscene. 1 cd.

DK5: 78.797:6. I anledning af Nakskov Amatørscenes 60 års jubilæumsshow AmaWard 2006.

Molnit, Birthe & Molnit, Vagn. (2006). *Se Danmark fra Margueritruen*. [Mappe 1:] Øerne; Jylland. [Valby]: Molnit. 2 dvd'er. (Molnit Travel Guides).

Emne: rejseførere; Margueritruen, Jylland; Sjælland; Møn; Falster; Lolland; Langeland; Fyn; Ærø. DK5: 46.2. Indhold: Oplev den 3.700 km lange Margueritruen, der i 1991 blev åbent af Dronning Margrethe.

Red Warszawa. (2006). *My Poland collection*. [S.l.]: Gusten Fætter. 1 cd + 1 dvd-video. Indspillet februar-august 2006.

Emne: rock; heavy metal; humor; vokal; 2000-2009; Danmark. DK5: 78.794:5. Af indhold (dvd): Metadonmix fra Maribo.

Reenberg, Annelise (instr & manus); Sarauw, Paul (manus); Olsen, John (manus) & Lytken, Ole (foto). [2006]. *Tre piger fra Jylland*. [Farum]: Sandrew Metronome Video Danmark 1 dvd-video: mono, sort-hvid. (Klassisk lystspil fra den danske films guldalder). Frit efter Mary Waage Christensens lystspil "Vore anonyme fædre". Originalfilmen: Charlottenlund: Saga Studio, 1957. Medvirkende: Birgit Sadolin, Ulla Lock, Annemette Svendsen, Kjeld Jacobsen, John Wittig, Ebbe Langberg, Hass Christensen, Clara Østø, Gunnar Lauring ... et al.

Emne: komedier; adoption; arvinger; søstre. DK5: 77.7. Tre piger fra Jylland, der er adopterede i hver deres familie, kaldes til Maribo for at bo sammen en måned i deres afdøde mors hus. Af indholdet: Ekstra materiale (Trailer; Biografier; Historien om Saga studiet).

Semler, Pernille & Yde Jørgensen, Bent. (2006). *På togt til de danskes øer - i kølvandet på Achton Friis: Del 2*. [Gørlev]: Chilbal Filmproduktion. 2 dvd-videoer.

Emne: små øer; Danmark. DK5: 46. Af indhold: Femø; Fejø.

Skaftø, Jørgen; Lyck, Niels; Smith, Jesper (red.) & Carlslund, Ole (red.). (2006). *Min landsby*. [Toreby]: Toreby Lokalarkiv. 1 dvd-video: farve med sort-hvide sekvenser. Produceret af Nagelsti Video-Team.

DK5: 46.4 Toreby L. Jørgen Skaftø og Niels Lyck fortæller om deres fødeegn Toreby L.

Årsberetning 2007

Til årsmødet 10. april 2008 på Ebsens Hotel, Maribo

Af Ole A. Munksgaard

Årsmødet for 2007 var henlagt til Vandrehjemmet i Sakskøbing, og aftenen indledtes med et foredrag ved formanden. Foredraget var tænkt som en appetitvækker med henblik på efterårets temadag om "Birgittinerordenen i Maribo i fortid og nutid". Formanden gennemgik primært Birgittas livsforløb og stigende religiøse interesse og fromhedsliv, ordenens opståen for til sidst at koncentrere sig om oprettelsen af klosterordenen i Maribo og herunder ikke mindst kongemagtens betydning for og afhængighed af klosterordenen under Margrethe I og Erik af Pommern.

Efter kaffebordet afholdtes generalforsamlingen under ledelse af tidligere formand Arne Heyn. Formandens beretning og årsregnskabet for 2006 blev kommenteret af de deltagende medlemmer for derefter at blive godkendt.

I 2007 har Samfundet været arrangør af to ture til henholdsvis det vestlige Sydslesvig med besøg på Sild og til Fejø; sidstnævnte tur med økonomisk støtte af Jyske Bank. Desuden er der afholdt en temadag om Birgittinerordenen i Maribo. Tilslutningen til arrangementerne har i overvejende grad været tilfredsstillende, men der tegner sig efterhånden et billede af, at interessen for "den store tur" er mere og mere svingende, og at det kan være vanskeligt at ramme medlemmernes interesse. Denne tilsyneladende faldende interesse skal dog nok ses i sammenhæng med, at der i området - parallelt med Samfundet - arrangeres utallige ture af andre foreninger. Gode ideer efterlyses derfor - ikke mindst med henblik på et samarbejde med andre foreninger.

Hvad angår årets økonomi kan det oplyses,

at arrangementerne og en velredigeret årbog er medvirkende til, at Samfundets økonomi er stabil. Dette betyder dog ikke, at vi i 2007 undgik en kontingentforhøjelse, da bl.a. pristigninger på papir og transport er blevet varslat. Forslag fra visse medlemmer om at skifte trykkeri er dog blevet afvist af bestyrelsen, da trykkeriet gennem tiderne har udvist meget stor goodwill over for Samfundet. Desuden er det bestyrelsens hensigt - på baggrund af en sund økonomi - at kunne forberede sig til Samfundets 100 års jubilæum i 2012, idet et sådant jubilæum bør markeres på behørig vis.

Hvad angår Samfundets hjemmeside kan det oplyses, at der - i skrivende stund - endelig er fundet en tilfredsstillende løsning, således at en ny og velfungerende hjemmeside vil være i luften omkring november.

I løbet af året mistede Samfundet et af sine meget aktive og historisk interesserede medlemmer, tidligere formand, årbogsredaktør og æresmedlem Verner Hansen, der gennem en årrække var en markant figur ikke blot i Samfundet men også i lokalsamfundet. Vi vil derfor altid huske Verner Hansen for hans aldrig svigtende engagement for Samfundet. Æret være hans minde!

Til slut vil jeg gerne slå fast, at Samfundet har haft et godt år. Medlemstallet er fortsat acceptabelt, vi har en sund økonomi og vores årbog modtages og omtales fortsat på bedste vis af medlemmerne, dagspressen samt andre historiske tidsskrifter. Derfor skal der her rettes en stor tak til de øvrige bestyrelsesmedlemmer for deres store og frivillige indsats for Samfundet.

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. skoleinspektør Arne Heyn,
Nykøbing F.

Suppleant

Ove H. Nielsen, Nørregade 8A,
4930 Maribo, tlf. 54 75 82 50.

BESTYRELSEN

Formand: Ole Munksgaard, Mågevej 8,
Langø,
4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.
oam@c.dk

Revisorer

Henning Bjørn, Degneallé 14, 4990
Sakskøbing.
Bent Munk Hansen, Sønderhøj 20, 4871
Horbelev.

Næstformand: Palle Sørensen, Skolevej 1,
Frejlev, 4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.
skolevej1@mail.tele.dk

Revisorsuppleanter

Edel Kristoffersen, Ravnsborgvej 1,
4943 Torrig L.
Sonja Linder, Stolt Henriksvej 24, 4873
Væggerløse

Sekretær: Bjanre A. Madsen, Storemose-
vej 109, 4944 Fejø, tlf. 54 71 31 00
bam@km.dk

UDVALG

Redaktionsudvalg
Heidi Pfeffer, Ole Munksgaard,
Bjarne A. Madsen og Kim Hansen.

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre
Kirkeby, 4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.
inboge@mail.tele.dk

Arrangementsudvalg

Ole Munksgaard, Palle Sørensen,
Ina Antonsen, Hans Chr. Bentsen,
Kim Hansen og Elisabeth Schjerning.

Hans Christian Bendsen, Kløvervænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.

PR-udvalg

Hans Christian Bentsen, Ina Antonsen og
Heidi Pfeffer.

Heidi Pfeffer, Peter Freuchensvej 21 E st.1
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 80 35.
heidipfeffer@mail.dk

Tilsyn med mindesten

Palle Sørensen og Kim Hansen.

Kim Hansen, Vestensborg Allé 57,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 35 33.
kimh@tdcadsl.dk

*Repræsentantskabet for Institutionen
Statsminister C. D. F. Reventlows Minde*
Ina Antonsen.

Kasserer og suppleant
Elisabeth Schjerning, Lupinvej 64,
4873 Væggerløse, tlf. 54 13 63 53
erik.schjerning@mail.dk

*Bestyrelsen for Lolland-Falsters
Stiftsmuseum*
Ole Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside:

www.lollandfalstershistorie.dk

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og fremme den historiske interesse ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og synliggøre landsdelens historie. Samfundets hjemsted er Mariibo.

§ 2.

Formålet søges opnået gennem udgivelse af en årbog og andre historiske publikationer samt, for så vidt de økonomiske midler er til stede, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt i landsdelen, udflugter m.v.

Endvidere er det et formål at søge rejst og vedligeholdt mindsten over historiske personer og steder.

Samfundet ønsker et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker om muligt at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Kontingentet fastsættes på generalforsamlingen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog mod betaling af forsendelsesomkostninger.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 vælges i lige årstal og 3 i ulige årstal. Bestyrelsesmedlemmerne vælges ved simpelt flertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 bestyrelsessuppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer samt 2 revisorsuppleanter, hvoraf halvdelen afgår skiftevis hvert år.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør samfundets forretningsudvalg. Bestyrelsen vælger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte. Kasseren kan ligeledes vælges i eller uden for bestyrelsens midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning

med mere. Bestyrelsen kan om nødvendigt vælge interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes via meddelelse gennem dagspressen eller ved direkte indbydelse, hvilket sker mindst 14 dage før generalforsamlingens afholdelse. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal være for manden (bestyrelsen) i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den årlige generalforsamling afholdes i april måned. På denne aflægger bestyrelsen (formanden) sin beretning om samfundets aktiviteter i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts samt kassereren fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere afholdes valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen fremlægges en orientering om samfundets kommende aktiviteter, som udsendes til medlemmerne.

Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder grund til dette. En ekstraordinær generalforsamling skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer skriftlig kræver dette, således at den ekstraordinære generalforsamling afholdes senest 1 måned efter at kravet er rejst.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer af lovene og om samfundets opløsning skal dog finde sted på 2 umiddelbart på hinanden følgende generalforsamlinger. Tidsrummet mellem de 2 generalforsamlinger skal være mindst 14 dage og bekendtgørelse om generalforsamlingerne skal sendes til medlemmerne.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den siddende generalforsamling, hvad der skal ske med de midler, som samfundet måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj og den 2. juni 1986, den 22. april 1993 og senest den 20. april 2004 og den 12. april 2005.

Person- og stednavneregister

- A
Abildtorpe, 22, 31
Andersen, Peder, 5
Arildsen, Ole, 51
Asserstrup, 22
- B
Bager, Peder, 5, 20, 29
Birket, 55
Bjørup, 49
Blicher, Steen Steensen, 85ff.
Bloch, Anni, 53
- C
Carl X Gustav, 24
Christian 4., 6, 24
Corselitze, 97
- D
Danielsen, Jørgen Miller, 93, 96ff.
Danielsen, Rasmus Emil, 93, 96
- E
Ebbesen, Boel, 51
Egelev, 83ff.
Elmer, Anne, 49
Elysium, 82ff.
Engelhardt, C., 79
Europa, 7ff.
- F
Falmer, Niels, 50
Falster, 57
Flintinge Å, 65, 67
Folmann, Alfred, 93, 96
Foss, Lauritz, 86
Friis, Mogens, 78
- G
Gyldenkerne, Bo, 65
- H
Halsted Kloster, 67, 78
Hansen, Jørgen, 86
Hansen, Niels, 20
Hasselø, 50
Haugner, C. C., 20, 24
Herritslev, 50
Hoby, 74
Holgershaab, 85ff.
Holmboe, Thor, 81
Hvededal Gods, 83
- I
Ibsdatter, Karen, 29
- J
Jensen, Caroline Martine, 87
Jensen, Hans, 22
Jessen, Kim, 65
Johansen, Julie Fryd, 90
Juellinge, 67ff.
- K
Kielsen, Jørgen, 29
Knuthenborg, 97
- L
Lauritsen, Leif Plith, 78, 80
Lillebrænde, 58
Lolland, 50, 65, 67, 76, 95
Lolland-Falster, 49
Lund, Oluf, 50
Lundby, 57
- M
Madsen, Anders, 27
Madsen, Ole, 51
Madtzen, Otho, 50
Maglebrænde, 58
Majbølle, 56
Mandrup-Poulsen, Erik, 78, 80
Marienborg, 63

Mathiassen, Anne Lotte,	81
Meinberg, Jeanette Caroline,	86
Møller, Jesper,	50
Møn,	63

N

Nakskov,	5ff.
Nykøbing F.,	62
Nysted Savværk,	90ff.
Nysted,	91, 98
Næsgaard,	85
Nørre Alslev,	82, 83
Nørre Vedby sogn,	82, 85

O

Olufsen, Christian,	85
Orenæs,	83

P

Palle, Lars,	83, 87ff.
Palle, Niels Johannes Nielsen,	87
Pedersen, Anders,	5ff.
Pederstrup,	22

R

Radecke, Carl Christopher,	86ff.
Radecke, Carl Ivan,	86
Radecke, Louise Dorthea,	86
Radecke, Vilhelmine Louise,	86
Radsted,	51
Rasmussen, Lars,	49ff.
Rasmussen, Lauridtz,	50
Rosengaard, Rasmus,	5
Rødby Fjord,	74

S

Schytt, Birgit,	49
Sdr. Alslev,	58, 63
Sjælland,	65
Skaarup, Bi,	82
Skalkenæs,	22
Skrædder, Hans,	29
Skrædder, Kresten,	29
Slæbo, Claus Kock,	30
Smed, Niels,	27
Steving, Jan,	98
Strandgård,	84ff.
Strange, Helene,	49ff.
Stubbekøbing,	61
Sverfeyer, Frederik,	20, 22
Sydfalster,	51
Systofte,	51

T

Tingskriver, Jacob,	5, 19ff.
Toreby sogn,	55
Toreby,	65ff.
Toxværd, Karen,	49ff.

U

Ulriksdal,	84ff.
------------------	-------

V

Vesterborg,	78
Væggerløse,	58
Vægter, Jørgen,	30

W

Wichmand, Sv.,	91
Winther, Thomas,	81

Ø

Østlolland,	65
-------------------	----

Å

Åstrup,	50
---------------	----

